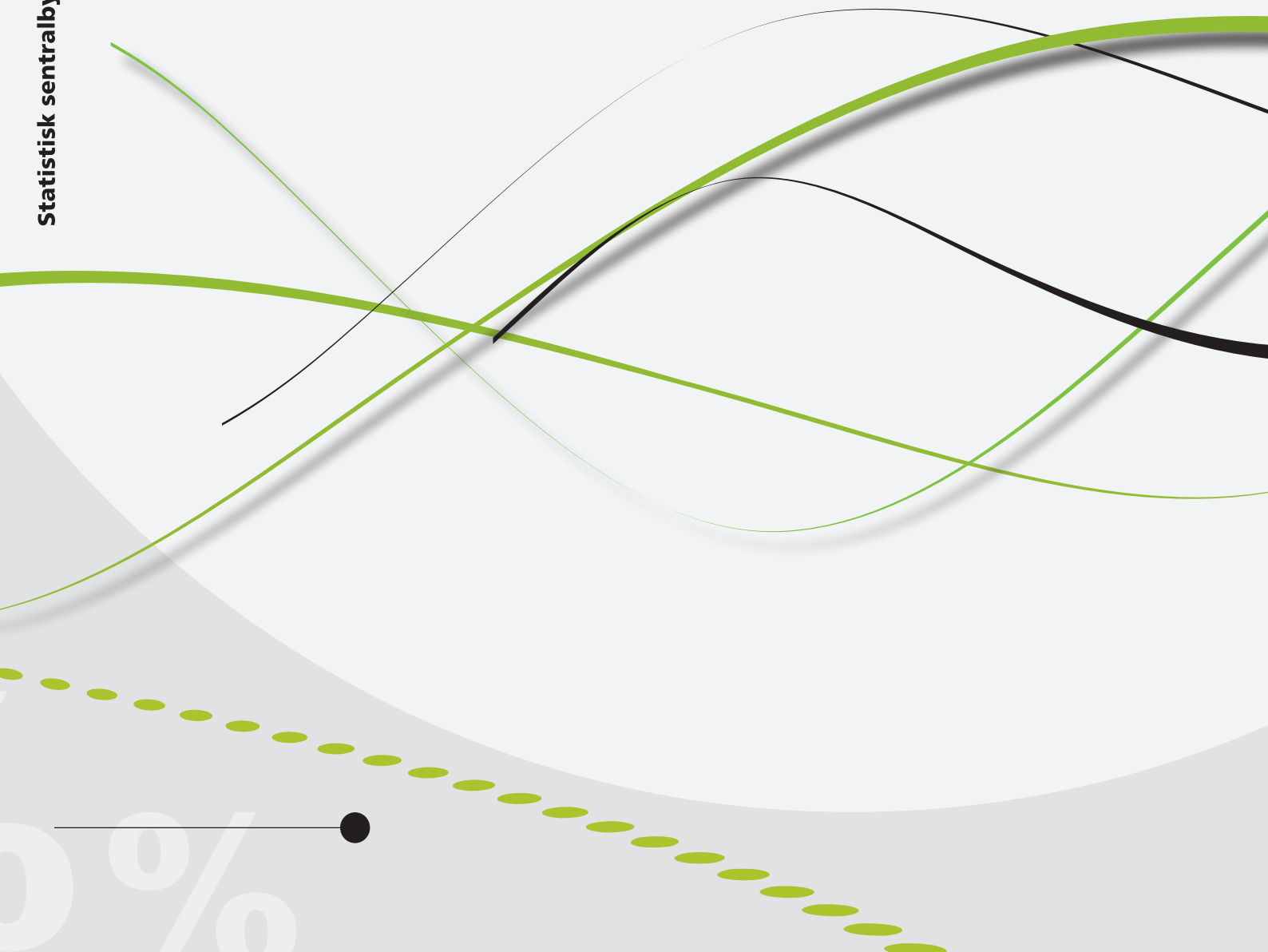

Tor Morten Normann

Veteraners levekår

Forsvars- og politipersonell som har deltatt i internasjonale operasjoner

Tor Morten Normann

Veteraners levekår

Forsvars- og politipersonell som har deltatt i internasjonale operasjoner

	Standardtegn i tabeller	Symbol
© Statistisk sentralbyrå	Tall kan ikke forekomme	.
Ved bruk av materiale fra denne publikasjonen skal	Oppgave mangler	...
Statistisk sentralbyrå oppgis som kilde.	Oppgave mangler foreløpig	...
Publisert september 2013	Tall kan ikke offentliggjøres	:
	Null	-
ISBN 978-82-537-8743-5 (trykt)	Mindre enn 0,5 av den brukte enheten	0
ISBN 978-82-537-8744-2 (elektronisk)	Mindre enn 0,05 av den brukte enheten	0,0
ISSN 0806-2056	Foreløpig tall	*
Emne: Sosiale forhold og kriminalitet	Brudd i den loddrette serien	—
	Brudd i den vannrette serien	
Trykk: Statistisk sentralbyrå	Desimaltegn	,

Forord

Levekårsundersøkelsen blant veteraner ble gjennomført høsten 2012, og er en utvalgsundersøkelse bestående av personer som har deltatt i internasjonale operasjoner for Forsvaret eller Politiet. Undersøkelsen har kartlagt ulike levekårsemner som arbeid, inntekt, helse, bolig og sosial kontakt, samt enkelte tema som er spesielt relevante for veteraner. Denne rapporten beskriver noen av de viktigste funnene fra undersøkelsen og sammenligner med tilsvarende funn fra levekårsundersøkelser som dekker hele befolkningen.

I Statistisk sentralbyrå har Tor Morten Normann ved seksjon for levekårsstatistikk hatt det faglige ansvaret for undersøkelsen. Ved avdeling for datafangst har Kjersti Stabell Wiggen og Sverre Amdam ledet arbeidet.

Undersøkelsen er finansiert av Forsvarsdepartementet og Justisdepartementet. Statistisk sentralbyrå har hatt det fulle faglige ansvaret for planlegging, gjennomføring og rapportering. I planleggingsfasen har vi hatt møter med referansegrupper med spesiell kunnskap om veteraner og levekår. Vi vil takke alle som har deltatt i referansegruppene for nyttig innsats i planleggingsfasen.

Statistisk sentralbyrå, 9. august. 2013.

Hans Henrik Scheel

Sammendrag

Rapporten om veteraners levekår baserer seg på en utvalgsundersøkelsen blant personer som har tjenestegjort i utlandet, enten for Forsvaret eller Politiet. Begrepenes "forsvarsveteran" og "politiveteran" brukes gjennomgående for å beskrive gruppene. Rapporten beskriver noen av de mest sentrale levekårsindikatorerne og sammenligner med referansegrupper fra Statistisk sentralbyrås ordinære levekårsundersøkelser.

Veteraner er i hovedsak menn, og stort sett er de i alderen 25-66 år. I gjennomsnitt har forsvarsveteranene i vårt utvalg vært på 1,6 oppdrag, 64 prosent har vært på ett. Nesten sju av ti av dem har tjenestegjort i Libanon. Politiveteraner har i gjennomsnitt vært på 1,9 oppdrag, 49 prosent har vært på ett. Mange har vært involvert i alvorlige hendelser under tjenesten, og 52 prosent av forsvarsveteranene har vært i akutt livsfare. 44 prosent har vært vitne til alvorlig skade eller død blant sivile. Blant politiveteraner gjelder dette henholdsvis 36 og 56 prosent. Opplevelser i tjenesten kan påvirke levekårene i ettertid, spesielt ser det ut til å kunne påvirke helsen, til en viss grad også tilknytningen til arbeidsmarkedet. I hovedsak vurderer veteranene tjenesten i utlandet som positiv, men opplevelsen av hvordan de blir møtt av samfunnet ellers er noe mer negativ. Det å ha et negativt bilde av tjenesten og hvordan den blir verdsatt ser også ut til å henge sammen med svekket helse.

Totalt konkluderer vi med at veteraner, både fra forsvaret og fra politiet, er en gruppe som har høy grad av deltakelse på arbeidsmarkedet sammenlignet med referansegruppene. Mange av forsvarsveteranene er heltids yrkesaktive, spesielt gjelder det relativt mange kvinner, og yrkesaktiviteten er også svært høy blant kvinnelige politiveteraner. Forsvarsveteraner har dessuten sykefravær omtrent som i referansegruppen, mens korte fravær forekommer noe hyppigere blant politiveteraner når vi sammenligner med referansegruppen. Forsvarsveteraner opplever like mye støtte og tilbakemelding i sitt arbeid som andre, politiveteraner opplever mer. Det er derfor lite som tyder på at tjenesten i betydelig grad bidrar til lavere yrkesaktivitet eller svekker arbeidsforholdene. Men det betyr ikke at ikke tjenesten kan påvirke, vår analyse tyder på at negative opplevelser i tjenesten i noen grad øker faren for å falle ut av arbeidsmarkedet.

Den høye yrkesaktiviteten er også en sentral årsak til at veteraner i hovedsak har høye inntekter. Dessuten er inntektsforskjellen mellom kvinner og menn mindre blant veteraner enn i referansegruppene. Svært få veteraner har lavinntekt, blant politiveteraner forekommer det nesten ikke, og de har lite betalingsproblemer og en positiv oppfatning av egen økonomi.

Veteraner har minst like god både fysisk og psykisk helse som referansegruppen. Både når vi ser på egenvurdert helse, langvarig sykdom og psykiske vansker er resultatene for forsvarsveteraner omtrent som i referansegruppen. Politiveteraner kommer noe bedre ut. Med unntak av en noe lavere bruk av allmennlege, ser det også ut til at veteraner benytter helsetjenester omtrent i samme omfang som andre. Dette trenger ikke bety at tjenesten ikke er forbundet med fare for svekket helse. Vi viser at opplevelser under tjenesten kan ha negative effekter på helsen, men at god oppfølging etter tjenesten kan hjelpe.

Veteraner er aktive sosiale personer med gode nettverk av venner og personer de kan stole på, og bidrar aktivt med gratisarbeid for organisasjoner. De har imidlertid noe mindre familiekontakt enn andre. Tillit til medmennesker er like høy blant veteraner som blant andre, men veteranene rapporterer likevel oftere enn andre at folk rundt dem viser lite interesse for det de gjør.

Både forsvars- og politiveteraner står i hovedsak sterkt på boligmarkedet. Eierandelen er høy og boligstandarden god. Veteraner har i gjennomsnitt noe høyere utgifter til renter og avdrag enn det referansegruppene har, men boligøkonomien er stort sett positiv.

Abstract

The report on living conditions for veterans is based on a sample survey among personnel from the Norwegian Armed Forces or from the Police, who have served in missions abroad. The report describes some of the most important indicators on living conditions, and compares with reference groups from Statistics Norway's ordinary surveys on living conditions.

Veterans are mainly men, and most of them are aged 25-66 years. On average, veterans from the Armed Forces have served in 1,6 missions, 64 percent have served in one. Almost seven out of ten have served in Lebanon. On average, veterans from the Police have served in 1,9 missions, 52 percent have served in one. Quite a few have been involved in serious incidents during their service. 52 percent of veterans from the Armed Forces have been in acute danger of losing their lives, 44 percent have witnessed wounds or death among civilians. 36 and 56 percent of veterans from the Police have experienced the same. Experiences from the service may affect health, and to a certain degree the participation in the labour market.

In total, participation in the labour market is high among veterans. Compared to reference groups, especially the employment of female veterans is high. On the whole, veterans are no more absent from work due to sickness than others, and they experience at least the same degree of social support and feedback as employees in the reference groups. Still, our analysis indicates that negative experiences during service may increase the danger of being excluded from the labour market.

Due to high employment rates, veterans have high incomes compared to reference groups. Difference in incomes between men and women are also smaller among veterans. At-risk-of poverty rates are low, and veterans have a positive view on their household's economy.

Compared to reference groups, veterans are in just as good physical and mental health. With the exception of less use of general practitioners, veterans use health services to the same degree as others. Still, the service may have affected health. Experiences during service may have negative health effects.

Compared to others, veterans are also active in social networks, and they contribute to voluntary work. They also have the same degree of trust in others, but more often report that others show little interest in what they do.

Veterans from the Armed Forces and the Police have a strong position in the housing market. The share of owners is high, and housing standards are good. Though veterans on average have higher expenses for mortgage than others, their housing cost burden is not higher.

Innhold

Forord	3
Sammendrag	4
Abstract	5
1. Innledning	7
1.1. Om undersøkelsen	7
1.2. Datakilder og metode	8
2. Veteraners demografi og husholdning	11
2.1. Forsvarsveteraner: Kjønn, alder og husholdning.....	11
2.2. Politiveteraner: Kjønn, alder og husholdning	13
2.3. Barn utenfor husholdningen	15
2.4. Bosted	15
2.5. Utdanning	16
3. Om tjenesten	17
3.1. Forsvarsveteraners tjenestested og antall oppdrag.....	17
3.2. Innholdet i tjenesten, forsvarsveteraner	18
3.3. Forberedelser til tjenesten, forsvarsveteraner	19
3.4. Opplevelser under tjenesten, forsvarsveteraner.....	21
3.5. Politiveteraner, oppdrag og arbeidsoppgaver.....	25
3.6. Forberedelser til tjenesten, politiveteraner	26
3.7. Opplevelser under tjenesten, politiveteraner	27
4. Arbeid og arbeidsforhold	30
4.1. Yrkesaktivitet og økonomisk status, forsvarsveteraner	30
4.2. Yrkesaktivitet og økonomisk status, politiveteraner.....	32
4.3. Tjenesten og karriere	34
4.4. Kontakt med bedriftshelsetjeneste	34
4.5. Sykefravær	35
4.6. Støtte, tilbakemeldinger og sosiale relasjoner på jobb	37
4.7. Kan opplevelser i tjenesten øke faren for ekskludering fra arbeid?	40
5. Inntekt og økonomiske vansker	43
5.1. Inntekter	43
5.2. Økonomiske problemer	46
6. Veteraners helse og bruk av helsetjenester	48
6.1. Egenvurdering av helsen.....	48
6.2. Varig sykdom og plager.....	49
6.3. Psykisk helse, betydelige psykiske vansker	51
6.4. Tilfredshet, følelse av kontroll og positive og negative følelser	54
6.5. Bruk av helsetjenester.....	55
6.6. Tilfredshet med helsetjenester	58
6.7. Oppfølging etter hjemkomst	59
6.8. Har opplevelser i tjenesten eller oppfølging etterpå påvirket helsen?	61
6.9. Røyking og rusmidler	66
7. Sosial kontakt	69
7.1. Kontakt med familie.....	69
7.2. Venner og fortrolige.....	70
7.3. Nabokontakt	72
7.4. Interesse og anerkjennelse	73
7.5. Organisasjonsaktivitet	74
7.6. Mellommenneskelig tillit	75
8. Bolig	76
8.1. Boligtype og standard.....	76
8.2. Leietakere	79
8.3. Boligøkonomi	79
9. Etter tjenesten	82
9.1. Personlig opplevelse	82
9.2. Verdsetting fra andre.....	84
9.3. En dårlig opplevelse	84
Referanser	87
Figurregister	89
Tabellregister	90

1. Innledning

De senere årene har det vært økende oppmerksomhet rundt levekårsmessige konsekvenser av å delta i internasjonale oppdrag for Forsvaret eller for Politiet. Fram til nå har det ikke eksistert noen norsk datakilde som har kunnet gi et dekkende bilde av dette. Stortingsmelding nr 34 (2008-2009) "Fra vernepliktig til veteran. Om ivaretagelse av personell før, under og etter deltakelse i utenlandsoperasjoner", og senere regjeringens handlingsplan "I tjeneste for Norge" (Regjeringen 2010) er en del av den økte bevisstheten rundt veteraner og deres levekår. Tiltak 73 i handlingsplanen er å gjennomføre en levekårsundersøkelse "... for å få økt innsikt i veteraners og andre utsendes livssituasjon for videre oppfølging. Resultatene fra denne undersøkelsen vil også være styrende for den videre forskningen, ..." Dette er bakgrunnen for gjennomføring av levekårsundersøkelsen blant veteraner som ble gjennomført høsten 2012.

Denne rapporten baserer seg på resultater fra denne undersøkelsen, og beskriver levekårene for personer som har deltatt på internasjonale oppdrag for Forsvaret eller Politiet. Vi bruker gjennomgående begrepet "veteraner" om personer som har deltatt i internasjonale oppdrag, henholdsvis forsvarsveteraner og politiveteraner. Vi er inneforstått med at ikke alle nødvendigvis identifiserer seg med dette begrepet, kanskje spesielt ikke blant politiveteranene. I denne rapporten bruker vi begrepene "forsvarsveteran", "politiveteran" og "veteran" som nøytrale begrep i betydningen "personer som har deltatt i internasjonale operasjoner".

Rapporten gir i hovedsak de viktigste resultatene fra undersøkelsen ved å presentere indikatorer. Der det er mulig, sammenligner vi med tilsvarende indikatorer i befolkningen. Anonyme data fra undersøkelsen vil bli stilt til rådighet for forskere og studenter som måtte ønske å gjøre ytterligere analyser av materialet.

1.1. Om undersøkelsen

Undersøkelsen ble gjennomført ved hjelp av personlig intervju over telefon (Computer Assisted Telephone Interviewing – CATI). De som ble intervjuet over telefon fikk i tillegg tilsendt et spørreskjema for selvtutfylling i etterkant. Årsaken til at undersøkelsen ble todelt mellom personlig intervju og selvtutfyllingsskjema var at spørsmålene i selvtutfyllingsskjemaet var mer sensitive, og derfor ikke like egnet for intervjusituasjon. Selve undersøkelsen vil bli dokumentert i en egen rapport som beskriver planlegging, gjennomføring og resultater fra datafangsten.¹

Til undersøkelsen ble det trukket et utvalg på 3500 personer, hvorav 3 000 hadde vært på internasjonalt oppdrag for Forsvaret, og 500 hadde vært på internasjonalt oppdrag for Politiet. Utvalgene ble trukket fra ulike populasjoner, og populasjonsregister ble levert av henholdsvis Forsvarsdepartementet (Vernepliktsverket) og Justisdepartementet (Politidirektoratet), da Statistisk sentralbyrå ikke har mulighet til å identifisere personell fra internasjonale operasjoner i registre som vi har tilgang til. Statistisk sentralbyrå har dermed ikke full kontroll over at populasjonsfilene er fullstendige for de populasjonene de er ment å dekke, men legger til grunn at det er gjort en god jobb med å fremskaffe disse.

Undersøkelsens populasjon fra Forsvaret består av forsvarspersonell som har deltatt i internasjonale operasjoner fra og med 1978 og frem til i dag (2012), og som har tjenestegjort minst én gang i én eller flere av følgende regioner: Libanon,

¹ Dokumentasjonsrapport fra undersøkelsen er foreløpig ikke publisert, men vil bli det i løpet av høsten 2013.

Irak/Gulfen, Balkan, og Afghanistan.² Populasjonen har en samlet størrelse på 30 391 bosatte personer etter kontroll mot befolkningsregisteret (BEREG³).

Undersøkelsesens populasjon fra Politiet består av alt politipersonell som har deltatt i internasjonale operasjoner fra første operasjon i Namibia i 1989 og alle operasjoner frem til 2012. Tjenestested er ikke avgrenset, og omfatter derfor alle land/regioner hvor norsk politi har deltatt/deltar på oppdrag. Populasjonen har en samlet størrelse på 712 bosatte personer etter kontroll mot befolkningsregisteret.

Det ble trukket et representativt utvalg personell fra begge populasjonene. Grunnet to populasjoner ble det trukket to utvalg med en enkel trekning fra hver populasjon. For å sikre at utvalgene inneholdt et stort nok antall kvinner, ble disse overrepresentert i utvalgene. I analyser for hele utvalget må det dermed vektas for ulik trekkesannsynlighet mellom kjønn.

Siden populasjonen av personell fra Forsvaret er avgrenset med hensyn til tjenestested, er undersøkelsen strengt tatt ikke representativ for alle forsvarsveteraner, men kun for de som har tjenestegjort på disse stedene, og som fremdeles er registrert bosatt i Norge. Vi antar likevel at funn fra denne undersøkelsen kan ha overføringsverdi også til alle veteraner. Populasjonen for Politiet skal være heldekkende, slik at undersøkelsen er representativ for alt personell som har tjenestegjort i internasjonale operasjoner, og som er registrert bosatt i Norge.

1.2. Datakilder og metode

Den viktigste datakilden i denne rapporten er selvfølgelig levekårsundersøkelsen blant veteraner som omtalt over. I undersøkelsen ble det gjennomført intervju med i alt 1 851 forsvarsveteraner og 328 politiveteraner, noe som gir en samlet svarprosent på 63,3 for intervjudelen. I alt 1 334 forsvarsveteraner og 277 politiveteraner returnerte selvutfyllingsskjema, noe som gir en samlet svarprosent på 46,8 for denne delen. Til undersøkelsen har vi koblet registerinformasjon om utdanning og inntekt.

Når en skal presentere tall for henholdsvis forsvarsveteraner og politiveteraner må en ta hensyn til at kvinner og menn ikke har blitt trukket med lik trekkesannsynlighet. I populasjonene er det en klar overvekt av menn. For å få et stort nok antall kvinner i utvalgene, valgte vi derfor å gi kvinner en høyere trekkesannsynlighet enn menn. Dette må det vektas for når en skal presentere tall for henholdsvis forsvarsveteraner og politiveteraner. I utvalget av forsvarsveteraner hadde kvinner en trekkesannsynlighet på 0,39, mens menn hadde en trekkesannsynlighet på 0,09. For å kompensere for dette i analyse, blir resultater for menn vektet med 1/0,09, mens resultater for kvinner blir vektet med 1/0,39. I utvalget av politiveteraner hadde kvinner en trekkesannsynlighet på 0,84, og vekten blir da 1/0,84. Menn hadde trekkesannsynlighet på 0,68 og får da vekten 1/0,68.

I tillegg til dette har vi vektet resultatene for å rette opp skjevheter som oppstår på grunn av at ikke alle som blir kontaktet deltar i undersøkelsen (frafall). De som har blitt intervjuet (nettutvalget) blir da vektet slik at fordelingen av enkelte kjennetegn blir lik den vi finner blant dem som er trukket til undersøkelsen (bruttoutvalget). Vi har etterstratifisert utvalget etter kjønn, aldersgruppe (16-24 år, 25-44 år, 45-66 år og 67 år og over) og høyeste fullførte utdanning (grunnskole, videregående og høyere utdanning), og tilordnet frafallsvekter på grunnlag av dette. Det er da laget to sett av frafallsvekter, ett for nettoutvalg bestående av dem som ble intervjuet i telefonintervju og ett for nettoutvalg bestående av dem som besvarte

² Avgrensningen til de fire regionene skyldes at det var disse regionene det var praktisk mulig å fremskaffe populasjonsoversikt over. Personer som har tjenestegjort andre steder, samtidig som de også har tjenestegjort i de nevnte fire regionene er inkludert i populasjonen.

³ BEREG er den sentrale demografi-/befolkningsdatabasen i Statistisk sentralbyrå. Den oppdateres daglig med opplysninger fra Det sentrale folkeregisteret.

selvutfyllingsskjema. I analyser er dessuten frafallsvekten kombinert med vekt som kompenserer for ulik trekkesannsynlighet for kvinner og menn.

Et av de viktigste formålene med levekårsundersøkelsen blant veteraner er å sammenligne sentrale levekårsindikatorer for veteraner med tilsvarende indikatorer for befolkningen ellers. Mange av spørsmålene i undersøkelsen er derfor hentet fra de faste levekårsundersøkelsene som Statistisk sentralbyrå gjennomfører. Disse gir tall for et tverrsnitt av den norske befolkning (16 år og over), og vi har brukt ulike levekårsundersøkelser som sammenligningsgrunnlag ut fra hvilke tema vi omtaler. Før vi presenterer de ulike levekårsundersøkelsene, er det imidlertid viktig å understreke at disse i utgangspunktet gir data for et tverrsnitt av den norske befolkningen. Dette er ikke det beste sammenligningsgrunnlaget når en skal analysere veteraners levekår, siden veteraner er en gruppe der menn er i klart flertall og der alderssammensetningen i all hovedsak spenner fra 25-66 år.

For å få et mer relevant sammenligningsgrunnlag har vi derfor laget referansegrupper for henholdsvis forsvarsveteraner og politiveteraner fra de ulike levekårsundersøkelsene. Disse referansegrunnlagene er laget ved å vekte hvert av utvalgene fra levekårsundersøkelsene slik at fordelingen etter kjønn og alder blir lik den vi finner i nettoutvalgene for forsvarsveteraner og politiveteraner. I tabeller er dette benevnt som ”referansegruppe forsvar” og ”referansegruppe politi”. Tolkning av resultatene gjøres i hovedsak ved å sammenligne indikatorer for forsvarsveteraner og politiveteraner med respektive referansegrupper, der vi også tester om forskjeller er statistisk signifikante. I tillegg oppgis også resultater for befolkningen 16 år og over, men vi legger i hovedsak lite vekt på dette i sammenligningen med veteraner.

Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012 og 2011

Levekårsundersøkelsen 2012 brukes i kapitlene om demografi og husholdning, bolig, inntekt og økonomi, samt deler av kapitlet om arbeid og arbeidsforhold. Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011 brukes i deler av kapitlet om sosial kontakt.

Levekårsundersøkelsen EU-SILC (Survey on Income and Living Conditions) er en årlig utvalgsundersøkelse med en fast kjerne av spørsmål forordnet av EUs statistikkorgan Eurostat. Den ble gjennomført første gang i 2003. Undersøkelsen gir opplysninger om økonomi, boforhold og boligøkonomi, opplysninger om arbeidssituasjon og arbeid siste kalenderår. Fra og med 2011 suppleres den faste delen med ulike roterende tema. I 2012 var det en del ekstra spørsmål om bolig, i 2011 var temaene fritid og friluftsliv og organisasjonsaktivitet, politisk deltakelse og sosialt nettverk.

I 2012 ble 6 186 personer intervjuet, og i 2011 var det 4 864 personer. Undersøkelsen er representativ for den voksne befolkningen (16 år og eldre) i Norge, som ikke bor på institusjon. Levekårsundersøkelsen EU-SILC er en kombinert tverrsnitt- og panelundersøkelse, som betyr at man kan lage både årlige data som er representative, samt følge personer over tid. Til undersøkelsen knyttes også en rekke opplysninger fra registre, blant annet om inntekt og utdanning. For nærmere beskrivelse av undersøkelsen fra 2011 og 2012, se Vrålstad med flere (2012) og Vrålstad med flere (2013).

Levekårsundersøkelsen om helse, omsorg og sosial kontakt 2008

Levekårsundersøkelsen om helse, omsorg og sosial kontakt brukes i kapitlet om fysisk og psykisk helse, samt i kapitlet om sosial kontakt.

Levekårsundersøkelsen om helse er en tverrsnittundersøkelse som er blitt gjennomført hvert tredje år, i 1998, 2002, 2005 og 2008. Undersøkelsen gir opplysninger om egenvurdert helse, sykdom, funksjonsevne, levevaner, bruk av helsetjenester, omsorg og sosial kontakt. I 2008 var det 6 465 som svarte på undersøkelsen. Undersøkelsen er representativ for den voksne befolkningen (16 år

og eldre) i Norge, som ikke bor på institusjon. Til undersøkelsen knyttes også en rekke opplysninger fra registre, blant annet om inntekt og utdanning. For nærmere beskrivelse av undersøkelsen, se Wilhelmsen (2009).

Opprinnelig var planen å bruke Levekårsundersøkelsen om helse, omsorg og sosial kontakt fra 2012 som sammenligningsgrunnlag i analysen av veteraners helse. Frigivelsen av data fra 2012 undersøkelsen ble imidlertid utsatt slik at data ikke var klare for bruk når denne rapporten ble skrevet. Sammenligning med data fra 2012 må derfor gjøres på et senere tidspunkt.

Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø 2009

Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø brukes i deler av kapitlet om arbeid. Undersøkelsen gjennomføres om lag hvert tredje år. Fra og med 2006 har undersøkelsen et stort utvalg som gjør det mulig å gjennomføre relativt detaljerte analyser av arbeidsmiljøet i ulike yrkesgrupper og næringer. I likhet med Levekårsundersøkelsen EU-SILC, er Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø en kombinert tverrsnitts- og panelundersøkelse. I 2009 ble 12 255 personer intervjuet, av disse var 9 184 sysselsatte. For nærmere beskrivelse av undersøkelsen, se Wilhelmsen (2010).

2. Veteraners demografi og husholdning

Veteraner er ikke et tverrsnitt av befolkningen, først og fremst er det snakk om menn, og de fleste er det vi kan kalle middelaldrende (45-66 år). Om vi ser på husholdningene som veteraner tilhører, representerer heller ikke det et tverrsnitt av norske husholdninger.⁴ I og med at en rekke av de levekårsindikatorene vi skal komme inn på i denne rapporten har sammenheng med både kjønn, alder og husholdning, skal vi derfor i dette kapitlet gi en kort beskrivelse av demografien til både forsvarsveteraner og politiveteraner for å vise hvordan den er sammenlignet med befolkningen. Befolkningstallene er her hentet fra Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012 (se kapittel 1), siden den også er et sentralt sammenligningsgrunnlag i flere deler av rapporten og er den levekårsundersøkelsen som sammenfaller best i tid.

2.1. Forsvarsveteraner: Kjønn, alder og husholdning

I alt 96 prosent av forsvarsveteranene er menn, mens bare 4 prosent er kvinner, og de aller fleste er i alderen 25-66 år (tabell 2.1). Halvparten, 51 prosent, er i aldersgruppen 45-66 år, mens noen færre er i alderen 25-44 år. Det er naturlig nok relativt få unge, siden både førstegangstjeneste, og gjerne videre utdanning, opplæring og praksis, også må være gjennomført før en kan dra ut på oppdrag i utlandet. Bare knappe 2 prosent er i alderen 16-24 år. Det er heller ikke særlig mange i det vi kan kalle vanlig pensjonsalder, i overkant av 3 prosent er 67 år og eldre.

Tabell 2.1. Forsvarsveteraner etter kjønn og aldersgruppe, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referansegruppe, forsvar	Befolkningen 16 år og over
Kjønn			
Menn	96	96	51
Kvinner	4	4	50
Aldersgruppe, totalt			
16-24 år	2	2	13
25-44 år	44	44	34
45-66 år	51	51	36
67-79 år	3	3	11
80 år og over	1	1	5
Aldersgruppe, menn			
16-24 år	1	1	14
25-44 år	44	44	35
45-66 år	51	51	37
67-79 år	3	3	11
80 år og over	1	1	4
Aldersgruppe, kvinner			
16-24 år	3	3	12
25-44 år	57	57	34
45-66 år	37	37	35
67-79 år	3	3	12
80 år og over	0	0	7
Antall personer totalt	1 851	6 044	6 186
Antall menn	1 530	3 261	3 261
Antall kvinner	321	2 783	2 925

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

Mannlige forsvarsveteraner er noe eldre enn kvinnelige, noe som antagelig gjenspeiler at kvinner kom senere inn som aktivt personell i forsvaret. 60 prosent av kvinnene er yngre enn 44 år, mens tilsvarende andel blant mennene er 45 prosent. Gjennomsnittsalderen for forsvarsveteraner er 45 år, medianen er 46 år. Kvinnene er i gjennomsnitt tre år yngre enn mennene (42 mot 45 år). Aldersspennet i vårt utvalg er fra 21 til 87 år. I tabell 2.1 er ”Referansegruppe forsvar” tatt med i egen kolonne for å illustrere at vi har vektet utvalget slik at kjønns- og

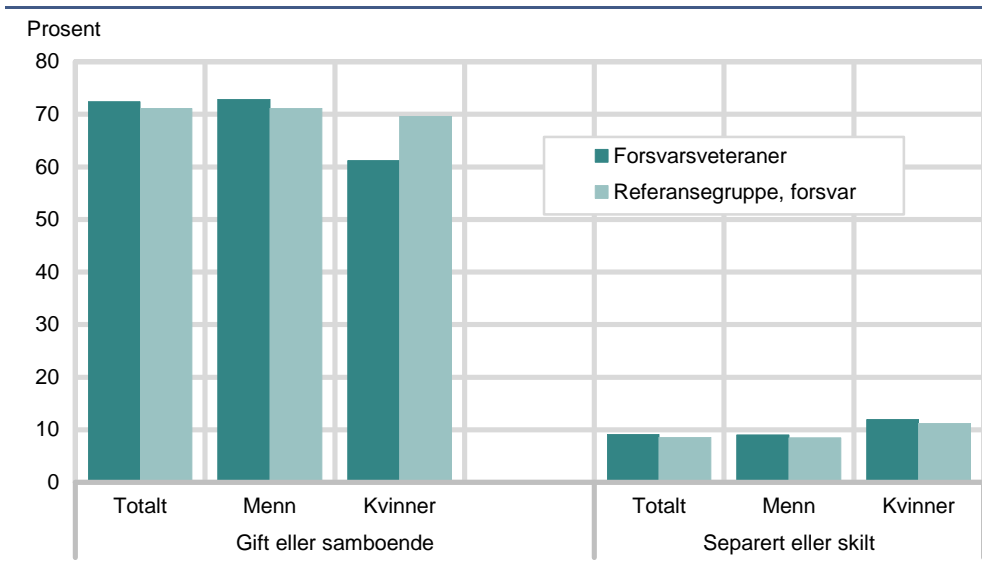
⁴ Med husholdning menes i denne rapporten personer som bor i samme bolig og som har felles kost, også benevnt som kosthusholdning. I en del andre sammenhenger brukes bohusholdning, der kravet kun er felles bolig.

aldersfordelingen blir lik den i utvalget av forsvarsveteraner. Dermed gir det også et bedre sammenligningsgrunnlag videre i rapporten (se også kapittel 1). Tabellen viser også at sammenlignet med et tverrsnitt av befolkningen 16 år og over, så er overvekten av middelaldrende menn blant forsvarsveteraner åpenbar.

De fleste forsvarsveteranene er enten gifte eller samboende, til sammen gjelder dette 72 prosent, bare en marginalt høyere andel enn vi finner i referansegruppen, og langt fra noen sikker forskjell (figur 2.1). Blant veteranene ser det imidlertid ut til å være en større forskjell mellom kvinner og menn enn hva vi finner i referansegruppen. 73 prosent av de mannlige forsvarsveteranene er gifte eller samboende, mens det gjelder kun 61 prosent av kvinnene. Tilsvarende forskjell i referansegruppen er bare 71 mot 70 prosent.

En hypotese kan være at tjenesten i utlandet har negative konsekvenser for etablert familieliv. Vi får ikke testet denne hypotesen her, siden vi ikke har målt situasjonen før utreise på oppdrag. Basert kun på andel som er separerte eller skilte kan vi imidlertid ikke si at hypotesen blir styrket. I alt 9 prosent av forsvarsveteranene oppgir at de er separert eller skilt, det er samme andel som i referansegruppen. Forskjellene mellom kvinner og menn er også ganske lik – kvinner er noe oftere separert eller skilt enn det menn er.

Figur 2.1. Andel gifte eller samboende og separerte eller skilte forsvarsveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

I alt 22 prosent av veteranene oppgir at de bor alene, og det er også en andel som er ganske lik den vi finner i referansegruppen, der knappe 24 prosent bor alene (tabell 2.2). Blant forsvarsveteranene er det mer vanlig at kvinner enn menn bor alene, 28 mot 22 prosent, og dette er motsatt av hva vi finner i referansegruppen der det er mer vanlig at menn bor alene. Mange forsvarsveteraner bor også i husholdninger som er klassifisert som par med barn 0-17 år, i alt 43 prosent, og det er en noe høyere andel enn hva vi finner i referansegruppen der andelen er 35 prosent. Andelen enslige forsørgere er lik den vi finner i referansegruppen, 2 prosent. I alt 22 prosent av forsvarsveteranene bor som par uten barn, en andel som er noe lavere enn de 30 prosentene vi finner i referansegruppen. Den viktigste forskjellen i husholdningssammensetning mellom forsvarsveteraner og referansegruppen ser dermed ut til å være at forsvarsveteraner som lever i par noe oftere lever sammen med barn, og at kvinner noe oftere lever i enpersonhusholdninger, men bortsett fra det er det ikke store forskjeller som tyder på at det å være veteran påvirker husholdningssammensetningen i betydelig grad.

Tabell 2.2. Forsvarsveteraner etter husholdningstype, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referansegruppe, forsvar	Befolkningen 16 år og over
Husholdningstype			
Aleneboende under 45 år	11	12	10
Aleneboende 45-66 år	10	11	8
Aleneboende 67 år og over	1	1	7
Par uten barn, under 45 år	7	7	6
Par uten barn, 56-66 år	13	20	15
Par uten barn, 67 år og eldre	2	2	9
Par med barn, 0-5 år	21	17	13
Par med barn, 6-17 år	22	18	14
Par med barn, 18 år og eldre	7	5	6
Enslig forsørger med barn 0-17 år	3	3	8
Enslig forsørger med barn 18 år og eldre ...	2	2	3
Andre husholdninger.....	1	1	1
Antall personer totalt	1 851	6 044	6 186
Antall menn	1 530	3 261	3 261
Antall kvinner	321	2 783	2 925

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012..

2.2. Politiveteraner: Kjønn, alder og husholdning

Blant politiveteranene er det en noe større andel kvinner enn det er blant forsvarsveteraner. 14 prosent av politiveteranene er kvinner, 86 prosent er menn (tabell 2.3). Også her har vi tatt med tall som viser at referansegruppen da får samme fordeling etter kjønn og alder. Nesten alle politiveteraner er i alderen 25-66 år, 97 prosent.⁵ Hele 78 prosent er i aldersgruppen som vi kan kalle middelaldrende, 45-66 år, og vi har ingen som er yngre enn 25 år (den yngste i vårt utvalg er 30 år). 3 prosent er 67 år og eldre, omtrent som blant forsvarsveteraner. Mennene er noe eldre enn kvinnene, noe som også i politiet kan gjenspeile at et tradisjonelt kjønnsrollemønster har preget dette yrket. 37 prosent av kvinnene er yngre enn 44 år, mens tilsvarende andel blant mennene er 17 prosent. Gjennomsnittsalderen for politiveteraner er 52 år, det samme er medianen. Kvinnene er i gjennomsnitt seks år yngre enn mennene (47 mot 53 år). Aldersspennet i vårt utvalg er fra 30 til 74 år.

Tabell 2.3. Politiveteraner etter kjønn og aldersgruppe, prosent 2012

	Politi- veteraner	Referansegruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Kjønn			
Menn	86	86	51
Kvinner	14	14	50
Aldersgruppe, totalt			
16-24 år	0	0	13
25-44 år	20	20	34
45-66 år	78	78	36
67-79 år	3	3	11
80 år og over	0	0	5
Aldersgruppe, menn			
16-24 år	0	0	14
25-44 år	17	17	35
45-66 år	80	80	37
67-79 år	3	3	11
80 år og over	0	0	4
Aldersgruppe, kvinner			
16-24 år	0	0	12
25-44 år	37	37	34
45-66 år	63	63	35
67-79 år	0	0	12
80 år og over	0	0	7
Antall personer totalt	328	4 716	6 186
Antall menn	280	2 688	3 261
Antall kvinner	48	2 028	2 925

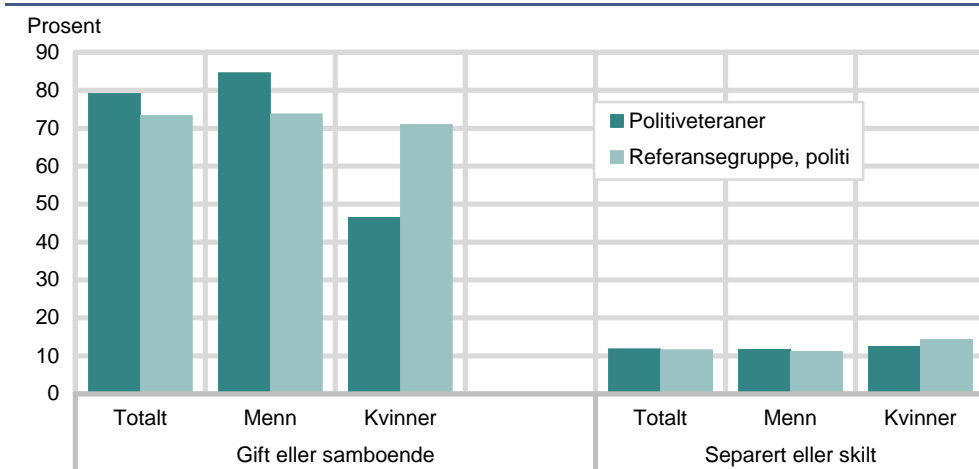
Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

⁵ Summerer en andelene i tabeller blir det 98 prosent. Andelen i tabeller er imidlertid avrundet til hele prosenttall, så summen av flere tall kan avvike litt fra det en får ved å summere i tabellen. Avrundning er også årsak til at totaltall for en gruppe noen ganger kan avvike fra 100 prosent.

Også de fleste politiveteranene er enten gifte eller samboende, til sammen gjelder dette 79 prosent (figur 2.2). Men her er det en ganske betydelig (og statistisk sikker) kjønnsforskjell siden 85 prosent av mennene er gifte eller samboende, mens det gjelder kun 46 prosent av kvinnene. I referansegruppen er den totale andelen som er gift eller samboende noe lavere, men andelene blant kvinner og menn er nesten like. Det er altså slik at kvinnelige politiveteraner er gift eller samboende i langt mindre grad enn andre kvinner i samme alder. Vi kan ikke si om dette har noen direkte sammenheng med tjenesten i utlandet, om det eventuelt er slik at kvinner som ikke lever i parforhold oftere søker seg til slik tjeneste, eller om det er andre forhold som spiller inn.

Andelen separerte eller skilte blant politiveteranene er lik den vi finner i referansegruppen, 12 prosent, og her er det heller ikke store kjønnsforskjeller. Det kan se ut til at kvinnelige politiveteraner noe sjeldnere er separert eller skilt enn andre kvinner, men forskjellen er liten og usikker.

Figur 2.2. Andel gifte eller samboende og separerte eller skilte politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

Tabell 2.4 Politiveteraner etter husholdningstype, prosent 2012

Husholdningstype	Politiveteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Husholdningstype			
Aleneboende under 45 år	4	5	10
Aleneboende 45-66 år	11	17	8
Aleneboende 67 år og over	0	1	7
Par uten barn, under 45 år	2	3	6
Par uten barn, 56-66 år	31	31	15
Par uten barn, 67 år og eldre	2	2	9
Par med barn, 0-5 år	9	9	13
Par med barn, 6-17 år	25	20	14
Par med barn, 18 år og eldre	9	7	6
Enslig forsørger med barn 0-17 år	5	3	8
Enslig forsørger med barn 18 år og eldre	1	2	3
Andre husholdninger	0	1	1
Antall personer totalt	328	4 716	6 186
Antall menn	280	2 688	3 261
Antall kvinner	48	2 028	2 925

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

I alt 15 prosent av politiveteranene oppgir at de bor alene, og det er en lavere andel enn de 22 prosentene vi finner i referansegruppen. I likhet med forsvarsveteraner, er det vanligere at kvinnelige politiveteraner bor alene enn mannlige, henholdsvis 33 og 12 prosent. I referansegruppen er kjønnsforskjellen igjen motsatt. Totalt 34 prosent av politiveteranene bor i husholdning klassifisert som par med barn i alderen 0-17 år, en noe høyere andel enn hva vi finner i referansegruppen der andelen er 29 prosent. Andelen som er enslige forsørgere er nokså lik når vi sammenligner politiveteranene med referansegruppen, 6 mot 5 prosent, men bakgrunnstallene viser at det er en ganske høy andel enslige forsørgere blant kvinnelige politiveteraner (omtrent en av

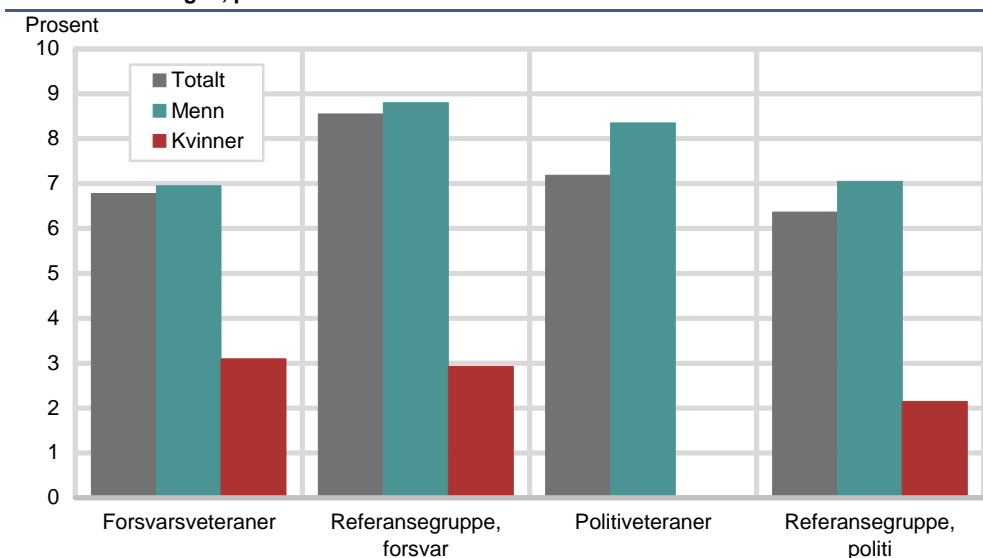
fem mot en av ti i referansegruppen). I alt 36 prosent av politiveteranene lever i par uten barn, og det er samme andel som i referansegruppen. Heller ikke for politiveteranene kan vi se noen effekter av tjenesten i utlandet på husholdningssammensetningen, totalt sett ligner fordelingene på det vi finner i referansegruppen, men med en viss forskjell for kvinnelige politiveteraner som sjeldnere lever i parforhold og oftere bor alene eller som enslig forsørger.

2.3. Barn utenfor husholdningen

Det er lite som tyder på at veteraner oftere enn andre har barn under 16 år som de ikke bor sammen med (figur 2.3).⁶ Blant forsvarsveteranene rapporterer i alt 7 prosent at de har det, mens andelen i referansegruppen er 9 prosent. Årsaken til at andelen er noe lavere blant forsvarsveteranene er at en mindre andel menn har barn som de ikke bor sammen med, 7 prosent blant forsvarsveteranene mot 9 prosent i referansegruppen.

For politiveteranene er trenden litt motsatt, der bidrar en noe høyere rapportering blant menn til at totalandelen på 7 prosent som har barn de ikke bor sammen med er noe høyere enn i referansegruppen, men her er forskjellen så liten at den ikke er statistisk sikker i et så lite utvalg som vi har blant politiveteraner. Knappt noen kvinnelige politiveteraner har svart at de har barn som de ikke bor sammen med, mens i referansegruppen gjelder det 2 prosent av kvinnene.

Figur 2.3. Forsvars- og politiveteraner som har barn under 16 år som ikke er fast bosatt i boligen, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

2.4. Bosted

Vi skal ikke gå i detalj når det gjelder bosted, så i tabell 2.5 har vi kun fordelt etter landsdel for å beskrive hvor veteranene bor sammenlignet med referansegruppene. Det vi kan merke oss for forsvarsveteranene er at en større andel bor i landsdelene Hedmark og Oppland, Trøndelag og Nord-Norge enn det vi finner i referansegruppen. En noe mindre andel bor i Oslo og Akershus, Agder og Rogaland, og Vestlandet. Andelen som bor på Sør-Østlandet er nokså lik. Noe av forklaringen på en litt annen bosettingsstruktur blant veteraner sammenlignet med referansegruppen er antagelig lokalisering av arbeidsplassene i forsvaret.

Politiveteranene har en litt annen bosettingsstruktur. Sammenligner vi med referansegruppen her, finner vi en noe større andel i Oslo og Akershus, Sør-Østlandet, Agder

⁶ Her er referansegruppen hentet fra levekårsundersøkelsen om helse, omsorg og sosial kontakt 2008. Se egen omtale av datagrunnlag.

og Rogaland samt Trøndelag. Noe mindre andeler finner vi i Hedmark og Oppland, Vestlandet og Nord-Norge. Igjen kan det ha noe med lokalisering av arbeidsplasser å gjøre, selv om det antagelig også er flere forhold som spiller inn.

Bosted i form av landsdel er ikke noen indikator på levekår, men disse forskjellene i bosted kan ha effekt på andre forhold, slik som bolig og arbeid.

Tabell 2.5. Forsvars- og politiveteraner etter landsdel, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Oslo og Akershus	21	25	26	24	25
Hedmark og Oppland ..	9	8	6	8	7
Sør-Østlandet	18	18	22	18	18
Agder og Rogaland	10	14	17	14	14
Vestlandet	15	17	12	17	17
Trøndelag	13	9	12	10	10
Nord-Norge	12	9	6	9	9
Antall personer totalt	1 851	6 044	328	4 716	6 186
Antall menn	1 530	3 261	280	2 688	3 261
Antall kvinner	321	2 783	48	2 028	2 925

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

2.5. Utdanning

De fleste forsvarsveteraner har utdanning på videregående nivå, det gjelder litt over halvparten, 51 prosent (tabell 2.6). I alt 14 prosent har utdanning på grunnskolenivå, mens 35 prosent har høyere utdanning. Informasjon om utdanning er hentet fra register, og det er således formell utdanning som er registrert, også utdanning tatt i regi av Forsvaret. Utdanning i form av kurs i Forsvaret som ikke gir uttelling som formell utdanning er imidlertid ikke med. Det er også en klar kjønnsforskjell i utdanning for forsvarsveteranene. Kvinnene har høyere utdanning enn mennene. To tredjedeler av kvinnene har høyere utdanning, 67 prosent, mens dette gjelder bare en tredjedel av mennene, 33 prosent. Hva denne forskjellen skyldes skal vi ikke gå nærmere inn på, men det virker sannsynlig at det har noe med hvordan menn og kvinner rekrutteres både til forsvaret og til internasjonal tjeneste. For en del kan det også være snakk om utdanning tatt etter tjenesten i utlandet. Sammenlignet med referansegruppen er det en noe mindre andel med kun grunnskole blant forsvarsveteranene, men det er også en noe lavere andel med høyere utdanning.

Politiveteraner har nesten uten unntak utdanning over grunnskolenivå siden de har vært gjennom politiskolen. I 1989 ble det vedtatt at Statens Politiskole skulle omformes til en høyskole, og at utdanningslengden skulle økes til tre år. Politihøgskolen ble opprettet i 1992. I alt 96 prosent av politiveteranene har dermed utdanning på videregående eller høyere nivå. 4 prosent er klassifisert med utdanning på grunnskolenivå, men hvor vidt disse likevel har gjennomført politiskole eller om dette er feilklassifiseringer, vet vi ikke. Ut fra registrert utdanning fremgår det dessuten at kvinnene har høyere utdanning enn mennene. For politiveteraner kan vi da anta at de har en nokså lik grunnutdanning gjennom politi(høy)skolen, og at dette dermed ikke er en så sentral variabel for levekår i denne gruppen, selv om enkelte også har utdanning ut over dette.

Tabell 2.6. Forsvars- og politiveteraner etter høyeste fullførte utdanning, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Grunnskole (eller mangler opplysning)	14	20	4	19	25
Videregående skole	51	42	49	43	37
Høyere utdanning	35	38	47	39	37
Antall personer totalt	1 851	6 044	328	4 716	6 186
Antall menn	1 530	3 261	280	2 688	3 261
Antall kvinner	321	2 783	48	2 028	2 925

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

3. Om tjenesten

I dette kapitlet skal vi se litt på lokalisering, forberedelser, arbeidsoppgaver og opplevelser under tjenesten. For veteranene i vårt utvalg varierer dette ganske mye. For det første er det naturligvis et skille mellom forsvarsveteraner og politiveteraner, men spesielt innad i gruppen av forsvarsveteraner er det også store forskjeller. Noen har vært på ett oppdrag for relativt lenge siden, mens noen har mange oppdrag og har vært ute nylig. Det er også stor variasjon i hvor godt forberedt de har vært, og hva de har opplevd under tjenesten. I et levekårs-perspektiv kan dette være interessante variasjoner når en senere skal se mer detaljert på hvordan tjenesten har påvirket levekårene til veteraner. I denne levekårsundersøkelsen har vi ikke kartlagt forhold knyttet til tjenesten i detalj, men konsentrert oss om noen få opplysninger som kan ha relevans for levekårene. Dette vil selvfølgelig da også prege gjennomgangen i dette kapitlet, som derfor på ingen måte må oppfattes som noen fullstendig beskrivelse av hva norske internasjonale oppdrag innebærer av oppgaver og opplevelser.

3.1. Forsvarsveteraners tjenestested og antall oppdrag

Vår undersøkelse dekker en populasjon av forsvarsveteraner som har vært på oppdrag i Libanon, Irak/Gulfen, Balkan, samt Afghanistan. Det betyr at vi i vårt utvalg har personer som reiste ut første gang så langt tilbake som i 1978, mens noen reiste ut første gang i 2011.⁷ Vi har også med personer som har reist ut på oppdrag i 2012, altså samme år som undersøkelsen ble gjennomført. Dette betyr igjen at vi har personer i vårt utvalg som kom hjem fra oppdrag siste gang for over 30 år siden (regnet fra 2012), dette gjelder i alt 10 prosent av forsvarsveteranene. På den andre siden er det omtrent like mange, altså 10 prosent, som kom hjem siste gang for inntil to år siden. I gjennomsnitt er det litt i overkant av 17 år siden forsvarsveteranene i vårt utvalg sist kom hjem fra oppdrag i utlandet (tabell 3.1). Her er det en viss kjønnsforskjell siden gjennomsnittet for kvinner er fem år lavere enn for menn – de har altså i gjennomsnitt kortere tid siden siste oppdrag enn menn. Dersom vi antar at eventuelle levekårs effekter av tjenesten kan gjøre seg gjeldende både på kort og lang sikt, og det at det kan variere hvilke effekter som er kortsiktige og hvilke som er langsiktige, vil dette være viktig bakgrunnsinformasjon for videre analyser av dette datamaterialet.

Det vanligste blant forsvarsveteranene er å ha vært på ett oppdrag. Dette gjelder 64 prosent. I tillegg har 21 prosent vært på to oppdrag, mens ytterligere 13 prosent har vært ute på oppdrag fra tre til fem ganger. Dette betyr at til sammen 98 prosent har vært på fra ett til fem oppdrag, og bare noen ganske få har vært på flere, knappe 2 prosent. Det er ikke veldig store forskjeller mellom kvinner og menn, selv om det er noe vanligere for menn å ha vært på kun ett oppdrag, mens en noe større andel kvinner har vært på to oppdrag. I gjennomsnitt har forsvarsveteraner vært på 1,6 oppdrag, og det er likt for både kvinner og menn.

Populasjonen i vår undersøkelse består av veteraner fra fire områder, og som nevnt er undersøkelsen strengt tatt bare representativ for veteraner som har tjenestegjort disse stedene (se kapittel 1). Dette utelukker imidlertid ikke at de kan ha vært på oppdrag andre steder, i tillegg til de fire områdene som definerer populasjonen.

Flertallet i vår undersøkelse har vært på oppdrag i Libanon, til sammen 68 prosent av forsvarsveteranene har vært der. Det er dessuten i denne gruppen det er mest vanlig å bare ha vært ute på ett oppdrag. Blant dem som har vært i Libanon, har 68 prosent vært på internasjonalt oppdrag bare en gang. I alt 25 prosent av forsvarsveteranene har tjenestegjort på Balkan, og her er andelen som har vært på bare ett

⁷ FNs fredsbevarende styrke, UNIFIL, ble opprettet som følge av en resolusjon i sikkerhetsrådet 19. mars 1978, og Norge deltok i FN operasjonen nesten helt fra starten av. Selv om dette er den tidligste operasjonen som danner grunnlag for utvalget til denne undersøkelsen, har vi også personer i utvalget som har reist på oppdrag før dette.

oppdrag betydelig lavere, 33 prosent, så flertallet blant disse har reist ut flere ganger. Det er nesten like mange som har vært i Afghanistan som på Balkan, 22 prosent. I denne gruppen er andelen som har vært på bare ett oppdrag noe høyere, 38 prosent. En kan imidlertid se for seg at denne andelen går noe ned, siden Afghanistanoppdraget ligger nærmest i tid, og noen av veteranene derfra kan være aktuelle for eventuelle nye oppdrag. I vår sammenheng er det bare noen ganske få som har vært på oppdrag i Irak/Gulfen, i alt 3 prosent, og blant disse igjen har 27 prosent vært på bare ett oppdrag. Litt over 4 prosent har i tillegg vært andre steder enn de som er nevnt til nå. De som har vært andre steder har vært på mer enn ett oppdrag siden det å ha vært minst ett av de fire foregående er kriterium for å delta i undersøkelsen.⁸

Tabell 3.1. Forsvarsveteraners gjennomsnittlige år siden siste hjemkomst, antall oppdrag og tjenestested, prosent 2012

	Totalt	Menn	Kvinner
Antall år siden siste hjemkomst, gjennomsnitt	17,1	17,3	12,3
Antall oppdrag			
1	64	64	61
2	21	21	25
3 til 5	13	13	14
6 til 9	2	2	1
Gjennomsnittlig antall oppdrag	1,6	1,6	1,6
Tjenesteområde			
Libanon	68	69	50
Irak/Gulfen	3	3	4
Balkan	25	25	25
Afghanistan	22	22	39
Andre områder	4	4	7
Antall personer totalt	1 851	1 530	321

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

3.2. Innholdet i tjenesten, forsvarsveteraner

I intervjuet med veteranene kartla vi noen få forhold knyttet til tjenesten, og vi begrenset oss til å kartlegge de tre siste oppdragene. Det betyr at vi ikke har helt dekkende data om alle oppdrag som alle veteraner i vårt utvalg har vært på. For de 6 prosentene av forsvarsveteraner som har vært på flere enn tre oppdrag, vil vi dermed mangle opplysninger om oppdrag som er ligger lenger tilbake i tid enn de tre siste.

Det absolutt vanligste er å reise ut på oppdrag som del av en avdeling når man reiser på oppdrag for forsvaret, 91 prosent av forsvarsveteranene har gjort dette (tabell 3.2). Menn og kvinner gjør dette i samme grad. Men, noen reiser også ut som enkeltpersoner fra Norge for å delta i ulike oppdrag, og i alt 14 prosent av veteranene har gjort dette – i alt 4 prosent har vært på begge typer oppdrag.

I spørsmål om innholdet i tjenesten hadde vi kun en grov inndeling av stabsfunksjoner og operative oppgaver, der vi også kartla operative oppgaver noe mer i detalj. Her må det understrekes at dette er hva veteranene selv har svart at de opplever tjenesten i hovedsak besto av. I alt 36 prosent av veteranene har hatt stabsfunksjoner som viktigste arbeidsoppgave minst en gang når de har vært ute på oppdrag, mens 69 prosent har hatt det vi klassifiserer som operative oppgaver som sin viktigste jobb minst en gang. 7 prosent har hatt begge typer oppgaver. Her er det også en viss forskjell mellom menn og kvinner, der kvinner langt oftere enn menn har hatt stabsfunksjoner som viktigste arbeidsoppgave, mens det da er motsatt for operativ tjeneste.

⁸ Det er noen ganske få tilfeller der respondenten har svart at de har vært andre steder enn de fire som er definerende for populasjonen og samtidig svart at de har vært på kun ett oppdrag. Dette må da betraktes som feilsvar, der respondenten har unnlatt å oppgi minst ett av oppdragene han/hun har vært på.

Når vi spør mer i detalj hva de operative oppgavene har bestått i, er det mest vanlige at forsvarsveteranene svarer at den største delen av tjenesten var patruljering og vakthold. I alt 39 prosent av veteranene har hatt dette som hovedoppgave på minst ett oppdrag, og menn har hatt denne oppgaven langt oftere enn kvinner. I alt 11 prosent svarer at de har hatt aktive militæroperasjoner eller kampoppdrag som sin hovedoppgave, og igjen er det vanligere blant menn enn blant kvinner. Noen færre, 9 prosent, har arbeidet mest med logistikk, også en oppgave menn har hatt oftere enn kvinner. Når vi kommer til sanitet er imidlertid kjønnsforskjellen motsatt. Over en av fire kvinner, 26 prosent, har hatt dette som hovedoppgave på minst ett oppdrag, mot bare 4 prosent av mennene, i alt 5 prosent. Den oppgaven færrest oppga var opplæring og trening av annet personell, som i alt 3 prosent mente hadde vært det tjenesten i hovedsak besto av. I alt 7 prosent har hatt andre oppgaver enn de omtalte som hoveddel av tjenesten under minst ett oppdrag, uten at vi har kartlagt nærmere hva som ligger i det.

For militært personell er det også mest vanlig å bo i leir når en er ute på oppdrag, 91 prosent av veteranene har bodd slik når de har vært på oppdrag i utlandet. Men det er også 13 prosent som har vært ute på oppdrag der de har bodd utenfor leir. 4 prosent har hatt begge boformer.

Tabell 3.2. Innhold og kjennetegn ved tjenesten, forsvarsveteraner, prosent 2012

	Totalt	Menn	Kvinner
Reist ut som del av militær avdeling	91	91	90
Reist ut som enkeltperson fra Norge	14	14	15
I hovedsak stabsfunksjoner	36	35	58
I hovedsak operativ tjeneste	69	70	47
...patrulering og vakthold	39	41	10
...opplæring/trening av annet personell	3	3	1
...aktive operasjoner eller kampoppdrag	11	11	3
...logistikk	9	10	4
...sanitet	5	4	26
...annet	7	7	4
Bodd i leir under oppdrag	91	91	92
Bodd utenfor leir under oppdrag	13	12	15
Antall personer totalt	1 851	1 530	321

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

3.3. Forberedelser til tjenesten, forsvarsveteraner

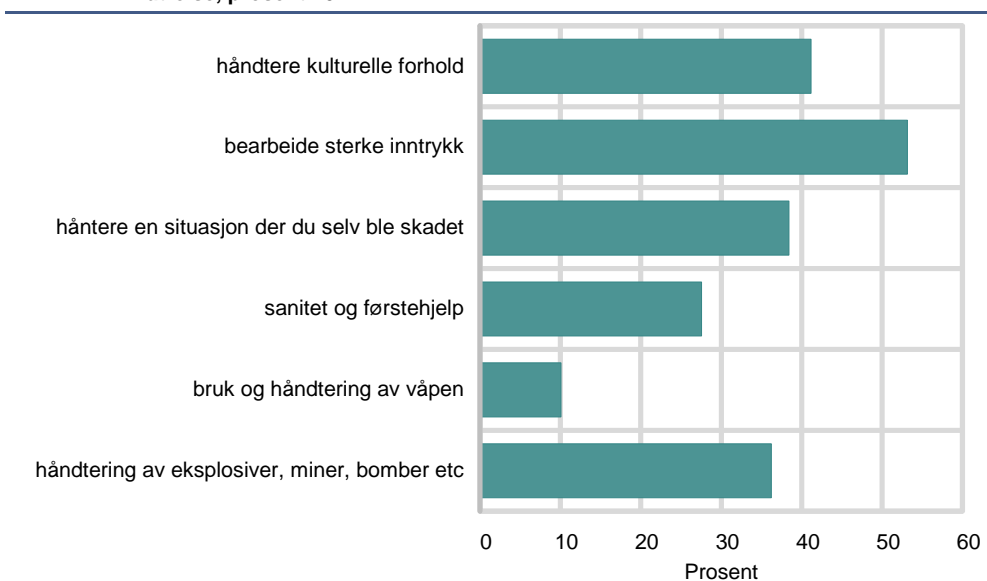
I levekårsundersøkelsen blant veteraner var det inkludert spørsmål om hvilken motivasjon den enkelte hadde for å dra ut på internasjonalt oppdrag. Resultatene fra dette er noe vanskelig å tolke, så vi slår bare fast at motivasjonen varierer en god del, men at de aller fleste nevner forhold som eventyrlyst og idealisme. Det er også en god del, opp mot halvparten, som nevner motivasjon som handler om utøvelse av militæryrket og ønske om en karriere i forsvaret. Noe færre nevner at ønske om jobb var en viktig grunn. Svært få har svart at private problemer hjemme var en av grunnene til at de dro ut første gang.

Det å reise ut på militære oppdrag i utlandet første gang betyr at man møter en helt annen situasjon enn hva man er vant til fra ordinær tjeneste eller arbeid utenfor forsvaret. Vi antar at gode forberedelser forut for utreise er viktig for hvordan den enkelte mestrer sitt oppdrag, og dermed hvordan dette kan påvirke levekårene i etterkant av oppdrag. I intervjuet stilte vi derfor noen spørsmål om veteranenes egen opplevelse av hvor godt forberedt de var på ulike områder. Vi spurte om de følte de var godt nok forberedt før første utreise, og for dem som svarte nei og hadde vært på flere oppdrag, fulgte vi opp med spørsmål om de var bedre forberedt før andre oppdrag. Her skal vi kun konsentrere oss om forberedelser før første utreise. Når det gjelder forberedelser kan det nok være en del variasjon alt etter når respondentene har reist ut, og hvilke typer utfordringer de har møtt i tjenesten. En del har også svart at de ikke husker dette så godt. Det blir imidlertid for omfattende å gå i detalj på dette her, og i levekårssammenheng er vi mest opptatt av den

enkeltes subjektive opplevelse av hvor godt rustet de var til å håndtere ulike utfordringer.

Det første spørsmålet vi stilte om forberedelser var om veteranene følte seg godt nok forberedt når det gjaldt å forholde seg til eksplosiver, miner, bomber og lignende som man kan komme i befatning med i løpet av et oppdrag (figur 3.1). 36 prosent svarer at de ikke hadde vært godt nok forberedt første gang. Bakgrunns-tallene viser at 43 prosent av Libanonveteraner svarer at det ikke var godt nok forberedt, mens det gjelder 25 prosent av Afghanistanveteranene.⁹ Våpentrening er en sentral del av den ordinære militære opplæringen, og vi spurte også veteranene om de følte at de var godt nok forberedt i bruk av håndtering av våpen før utreise første gang. Da svarer 10 prosent av forsvarsveteranene at de ikke hadde vært godt nok forberedt. Her kan det se ut til at veteraner fra Irak/Gulfen rapportere dette oftere enn andre, men det er ikke store forskjeller mellom ulike grupper av veteraner.

Figur 3.1. Forsvarsveteraner som ikke har vært godt nok forberedt, ulike forhold før første utreise, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Vi spurte også hvor god forberedt veteranene hadde følt seg når det gjaldt å håndtere eventuelle situasjoner der de selv ble skadet. Nesten fire av ti veteraner, 38 prosent, svarer at de ikke hadde vært godt nok forberedt på dette første gang. Også her viser bakgrunnstallene at det er veteraner fra Libanon som var minst forberedt på dette, 44 prosent følte seg ikke godt nok forberedt, mens det gjelder 27 prosent av Afghanistanveteranene. Samme spørsmål ble stilt når det gjaldt sanitet og førstehjelp, og da rapporterer 28 prosent at de ikke var godt nok forberedt første gang. Igjen er det veteraner fra Libanon som oftest mener at forberedelsene ikke har vært gode nok, en av tre, mens det er lavest andel for Afghanistanveteraner. Likevel har også en av fem Afghanistanveteraner svart at de ikke var godt nok forberedt i sanitet og førstehjelp ved første utreise.

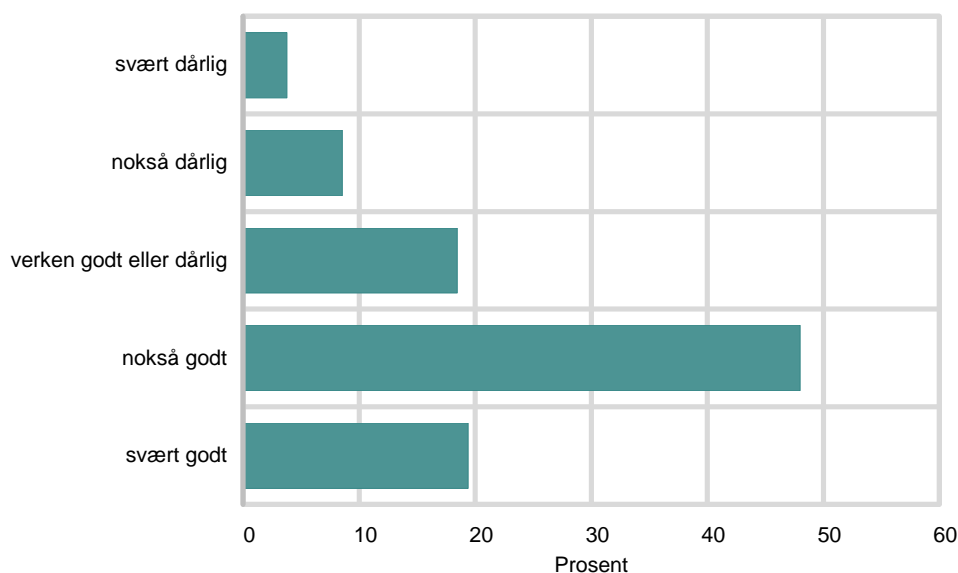
På oppdrag i områder med konflikter og krig kan man møte sterke inntrykk, og vi spurte veteranene om de følte at de var godt nok forberedt på hvordan slike inntrykk skulle bearbeides. Over halvparten, 53 prosent, svarer at de ikke hadde vært godt nok forberedt første gang. Igjen er det samme forhold mellom de ulike gruppene etter hvor de har vært – forberedelsene ser ut til å bli vurdert dårligst av

⁹ Merk at når vi omtaler veteraner etter hvor de har vært i denne sammenhengen, kan det være en viss overlapp mellom gruppene fordi noen har vært flere steder. Vi har ikke her kontrollert for hvor og når de reiste ut første gang, slik at svaret om forberedelser i noen få tilfeller kan relatere seg til en annen operasjon enn den de er gruppert etter.

Libanonveteraner og best av Afghanistanveteraner. Til slutt ble veteranene spurt om de hadde vært godt nok forberedt til å håndtere kulturelle forhold i det landet eller regionen de skulle til, og her svarer 41 prosent at de ikke hadde vært godt nok forberedt første gang, nesten halvparten av Libanonveteranene og nesten tre av ti Afghanistanveteraner. Om lag fire av ti veteraner fra Irak/Gulfen og Balkan rapporterer dette.

Etter å ha stilt alle spørsmålene om hvor godt forberedt veteranene hadde følt at de var på ulike områder, stilte vi et spørsmål der vi ba veteranene se tilbake og vurdere hvor godt opplæringen totalt sett hadde vært når det gjaldt å forberede dem på tjenesten i utlandet (figur 3.2). To tredjedeler av veteranen var fornøyd, 19 prosent svarte at opplæringen hadde vært svært god, 48 prosent at den hadde vært nokså god. I alt 18 prosent svarte at opplæringen hadde vært verken god eller dårlig, mens 9 prosent svarte at den hadde vært nokså dårlig og 4 prosent at den hadde vært svært dårlig. 2 prosent av veteranen svarte at opplæringen hadde variert så mye fra oppdrag til oppdrag at det var umulig å gi noen vurdering.

Figur 3.2. Totalvurdering av hvordan opplæringen har fungert, forsvarsveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

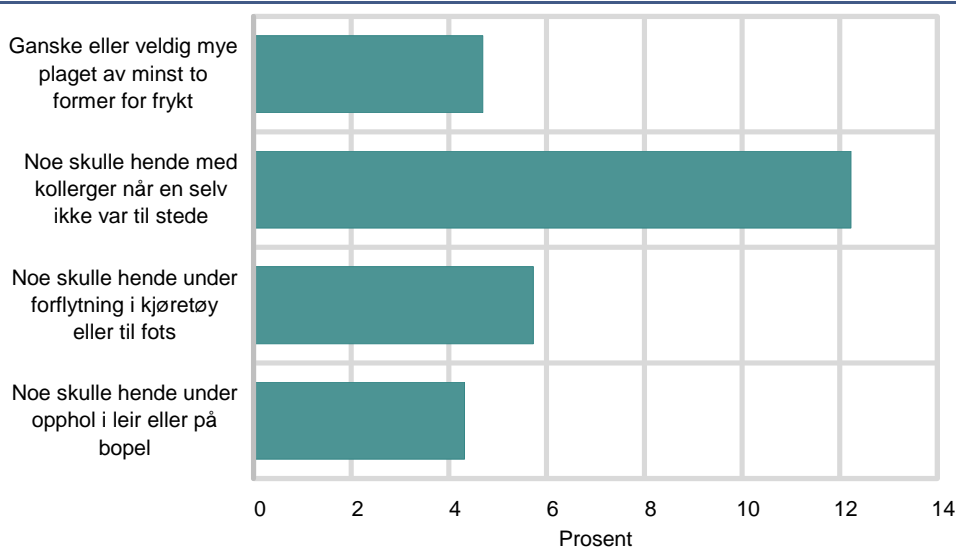
Det er vanskelig å gi noen helhetlig vurdering av hvordan veteranene har opplevd forberedelser til tjenesten ut fra dette, men det er relativt høye andeler som svarer at de ikke har vært godt nok forberedt på flere forhold som kan anses som sentrale for å mestre tjenesten i utlandet. Så kan en stille spørsmålet om ”godt nok” er et høyt mål, og at forberedelsene likevel har fungert. Det at den totale vurderingen av opplæringen er relativt god, kan tyde på dette. Bakgrunnstallene kan også tyde på at opplæring og forberedelser har blitt bedre med årene. Libanonveteraner har gjennomgående den mest negative vurderingen, mens Afghanistanveteranene har den mest positive. Veteraner fra Irak/Gulfen og Balkan har en nokså lik vurdering som ligger mellom de to andre gruppene.

3.4. Opplevelser under tjenesten, forsvarsveteraner

Når det gjelder opplevelser i tjenesten, har vi ikke hatt mulighet til å gå i detalj i en undersøkelse som dette. Vi valgte derfor å stille noen nokså generelle spørsmål om type hendelser og hvor ofte veteranene eventuelt hadde opplevd dem. I tillegg stilte vi noen generelle spørsmål om frykt for å fange opp noe av det konstante psykiske stresset som kan følge av å være i et konfliktområde. Her var det ikke meningen å fange opp frykt i akutte eller konkrete situasjoner, men mer den underliggende frykten som er mer konstant. For dem som hadde vært på flere oppdrag, spurte vi om den siste gangen de var ute (figur 3.3).

Resultatene viser at et fåtall av veteranene var ganske mye eller veldig mye plaget av de tre formene for frykt som vi spurte om. 4 prosent svarer at de var plaget av frykt for at noe skulle hende mens de oppholdt seg i leir (eller på bopel), mens en noe høyere andel, 6 prosent, svarer at de var plaget av frykt under forflytning i kjøretøy eller til fots utenfor leir eller bopel. Faktisk er frykt for at noe skulle hende med kolleger når de selv ikke var til stede er den formen for frykt som flest rapporterer at de var plaget av, 12 prosent. I alt 5 prosent av veteranene var ganske mye eller veldig mye plaget av minst to former for frykt sist de var ute på oppdrag. Et overveiende flertall, 84 prosent, var ikke plaget av noen av de tre formene for frykt sist de var ute på oppdrag. Dersom vi ser frykt i sammenheng med forberedelser som omtalt i forrige avsnitt, er det dessuten slik at de som vurderer opplæringen som best også følte minst frykt, og motsatt, de som vurderer opplæringen som dårlig følte også mest frykt.

Figur 3.3. Ganske eller veldig mye plaget av ulike former for frykt, forsvarsveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Frykt og opplevelse av situasjoner som innebærer fare eller sterkt ubehag kan også henge sammen, og det er også en antagelse om at de opplevelsene veteranene har hatt under tjenesten kan påvirke deres levekår i etterkant. Heller ikke her har vi hatt mulighet til å gå i detalj, men har konsentrert oss om noen typer hendelser og hvor ofte de har inntruffet.

Det første som vi fant det relevant å spørre forsvarsveteranene om, var om de hadde vært i situasjoner der de opplevde at de selv hadde vært i akutt livsfare, uten å gå nærmere inn på hvilke typer situasjoner dette var eller hvordan akutt livsfare skulle defineres (tabell 3.3). I alt 52 prosent av veteranene svarte at de hadde opplevd dette, og 41 prosent har opplevd det mer enn en gang. Også her har vi sett på bakgrunns-tallene ut fra hvor veteranene har tjenestegjort, og da viser det seg at det er veteraner som var på oppdrag i Irak/Gulfen som oftest har opplevd akutt livsfare, 64 prosent, etterfulgt av Libanonveteraner der 57 prosent hadde opplevd dette. Ser vi på andeler som har opplevd akutt livsfare mer enn en gang, så er det jevnere fordelt mellom de fire operasjonene som vi ser på her.¹⁰ Heldigvis er det ikke slik at alle faresituasjoner medfører skade, men i noen tilfeller inntreffer det, og i alt 7 prosent av forsvarsveteranene har opplevd å bli fysisk skadet under oppdrag, knappe 1 prosent fikk skader som var så alvorlig at det ble opplevd som livstruende. Her er det ikke så store forskjeller basert på hvor veteranene har gjort tjeneste.

¹⁰ Merk at vi heller ikke her har fullstendig kontroll på hvor de ulike hendelsene inntraff. Veteraner fra for eksempel Irak/Gulfen kan også ha opplevd ulike hendelser i forbindelse med andre oppdrag, og da vil de også rapporteres her. Vi har heller ikke sett på sammenhengen mellom tjenestetid og antall hendelser, selv om en kan anta at personell som har vært lenge i tjeneste har større sannsynlighet for å ha opplevd farlige eller ubehagelige situasjoner.

Tabell 3.3. Alvorlige opplevelser under tjeneste, forsvarsveteraner, prosent 2012

Opplevd situasjon med akutt livsfare	52
Vært vitne til alvorlige skader/dødsfall blant sivile	44
Vært vitne til seksuell trakassering/overgrep mot lokalbefolkning	2
Vært i situasjon der medsoldater ble alvorlig skadet eller drept	27
Selv blitt fysisk skadet under oppdrag	7
Blitt livstruende skadet under oppdrag	1
Selv opplevd å måtte skade eller drepe andre	10
Vært forhindret fra å gripe inn for å hindre at andre ble drept/skadet	9
Antall personer totalt	1 851

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

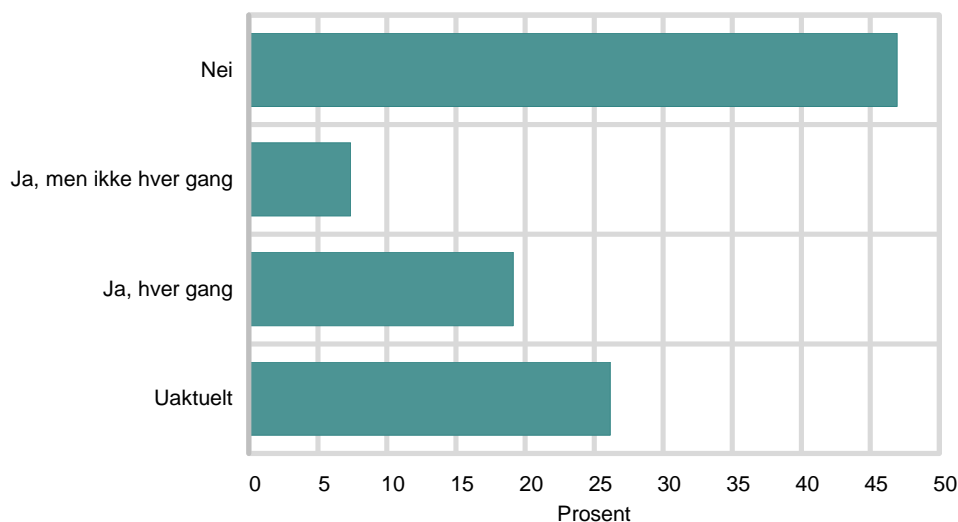
Det å måtte påføre andre skade og ta liv er en del av risikoen ved militære oppdrag, og situasjoner der man selv er i akutt fare kan også innebære at det er nødvendig å påføre andre skade. I alt 10 prosent av forsvarsveteranene svarer at de selv har opplevd å måtte skade eller drepe andre. Ser vi på bakgrunnstallene ser det ut til at dette har blitt en vanligere situasjon med årene, blant veteraner som har vært i Libanon rapporterer 8 prosent dette, andelen er lik blant dem som har vært i Irak/Gulften og dem som var på Balkan, 14 prosent. I alt 19 prosent av dem som har vært på oppdrag i Afghanistan har opplevd å måtte skade eller drepe andre.

Andelen veteraner som har opplevd situasjoner der medsoldater ble alvorlig skadet eller drept er 27 prosent, og i likhet med egen skade varierer ikke det så mye ut fra hvor veteranene har gjort tjeneste. 11 prosent av veteranene har opplevd slike situasjoner mer enn en gang.

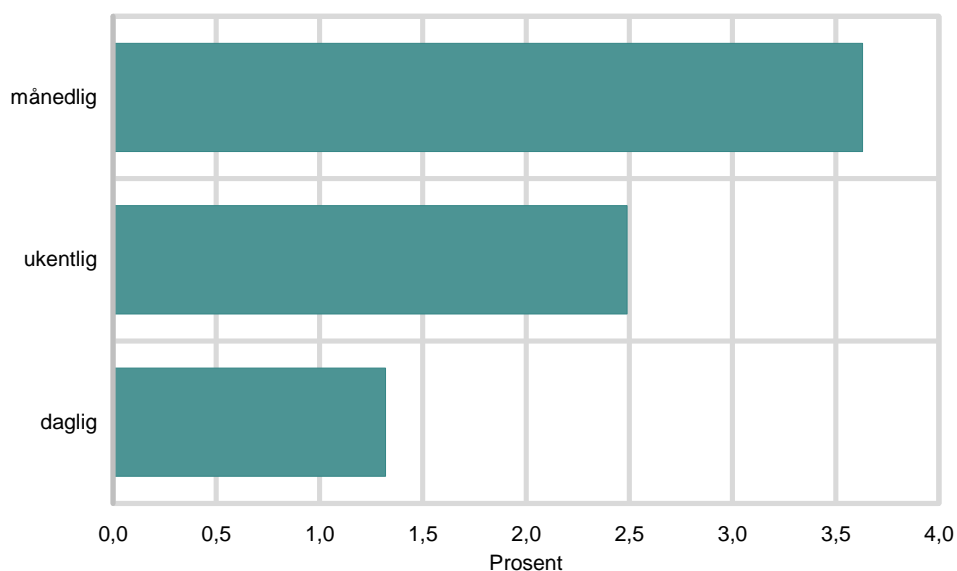
En ting er å frykte for sitt eget liv, noe annet er å være vitne til og oppleve andres lidelse, og de effekter dette kan ha på lang sikt. Vi spurte derfor veteranene om de hadde opplevd å være vitne til alvorlige skader eller dødsfall blant sivile, og i alt 44 prosent svarte at de hadde opplevd dette, 30 prosent hadde opplevd det mer enn en gang. Den høyeste andelen som har opplevd dette finner vi blant veteraner som har tjenestegjort i Irak/Gulften, der to av tre har opplevd å være vitne til alvorlig skade eller dødsfall blant sivile. Over halvparten av dem som har tjenestegjort på Balkan har opplevd det samme, mens andelen er noe lavere blant Libanon- og Afghanistan-veteraner. I alt 2 prosent av forsvarsveteranene svarte at det hadde vært vitne til seksuell trakassering eller seksuelle overgrep mot lokalbefolkningen, og det ser ut til at veteraner som har tjenestegjort på Balkan har opplevd dette noe oftere enn andre.

Når man opplever at andre er i fare, kan det oppleves som svært frustrerende dersom man ikke har noen mulighet til å gripe inn for å avverge situasjonen eller bistå ofrene. Vi spurte veteranene om de hadde opplevd situasjoner der de mente at de kunne ha forhindret at noen ble skadet eller drept, men selv var forhindret fra å gripe inn. I alt 9 prosent svarte at de hadde opplevd slike situasjoner, og heller ikke er her det stor variasjon ut fra hvor veteranene har tjenestegjort, med unntak av at veteraner fra Irak/Gulften svært sjelden rapporterer om slike hendelser.

I vårt perspektiv, der vi ser på veteraners levekår etter tjenesten, er det også viktig å fange opp om de som opplevde farlige eller livstruende situasjoner fikk noen form for oppfølging i etterkant, og hvordan de selv mener det kan ha preget dem. Totalt blant alle veteraner har 47 prosent opplevd farlige eller livstruende situasjoner (inkludert vært vitne til at andre ble skadet, eller vitne til overgrep), uten å få noe tilbud om oppfølging i etterkant (figur 3.4). Det tilsvarer svarte 64 prosent av dem som faktisk hadde opplevd slike situasjoner. I alt 27 prosent av veteranene har opplevd farlige eller livstruende situasjoner, og fått tilbud om oppfølging minst en av gangene. Hvor vidt slik oppfølging er ønsket og nødvendig kan antagelig variere, i alt 15 prosent av alle veteraner har benyttet seg av tilbudet, noe som da tilsvarer 58 prosent av alle som har fått et slikt tilbud. Av dem som faktisk valgte å benytte tilbud om oppfølging, svarte 72 prosent at oppfølgingen var god eller svært god, 9 prosent svarte at den var dårlig eller svært dårlig.

Figur 3.4. Tilbud om oppfølging etter farlige eller livstruende hendelser, forsvarsveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

Figur 3.5. Plaget av ubehagelige tanker om opplevelser fra tjenesten, forsvarsveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Flertallet av forsvarsveteranene er lite eller ikke plaget av ubehagelige tanker om farlige situasjoner de opplevde i tjeneste, men det er likevel drøyt en prosent som svarer at de er plaget av slike tanker daglig, mens drøyt to prosent er plaget av slike tanker ukentlig. Knappe fire prosent er plaget av slike ubehagelige tanker fra tjenesten månedlig. Vi har ikke her noen kontroll på om disse tankene stammer fra en nylig avsluttet tjeneste eller om det er fra en tjeneste langt tilbake i tid, men det er uansett alvorlig for dem som er plaget. Det kan se ut til at Libanonveteranene er de som er mest plaget av slike ubehagelige tanker, men forskjellene er små sammenlignet med dem som har vært andre steder. Holder vi dette sammen med at i alt 13 prosent svarer at de opplevde at deres egen psykiske helse ble svekket under eller som følge av oppdraget de var på, er det tydelig at tjeneste på militære oppdrag kan være psykisk belastende, i tråd med konklusjoner fra Afghanistanundersøkelsen 2012 (Forsvaret 2013). Her kan det se ut til at veteraner fra Libanon og Irak/Gulften oftest vurderer at den psykiske helsen ble svekket, veteraner fra Afghanistan sjeldnest.¹¹ Vi skal komme mer tilbake til psykisk helse senere i rapporten.

¹¹ Dette kan ha med tid å gjøre, der psykiske effekter først viser seg en tid etter at tjenesten er avsluttet.

3.5. Politiveteraner, oppdrag og arbeidsoppgaver

Internasjonale politioppdrag er av en annen karakter enn militære oppdrag, og spørsmålene om tjenesten har derfor ikke vært helt like. Politioppdragene er dessuten spredt over store deler av verden, så vi har ikke her gått inn og gruppert dem etter region eller land, men vi har sett litt på typen oppgaver tjenestemennene har hatt. I tillegg er utvalget for politiet en god del mindre enn for forsvaret, så det er noe vanskeligere å skille mellom kvinner og menn. Vår populasjon av politi-personell er definert ut fra at de har vært på internasjonalt politioppdrag etter 1989, da Norge første gang deltok i en internasjonal politioperasjon i Namibia. Sammenlignet med forsvarsveteranene har dermed politiet i gjennomsnitt en tjeneste som ligger nærmere i tid. I gjennomsnitt er det om lag sju og et halvt år siden politiveteranene returnerte fra siste oppdrag (tabell 3.4). I politiutvalget har vi likevel noen få som rapporterer om utreise før 1989, og da er det utelukkende snakk om Libanon. Det er altså personer som har vært på oppdrag i utlandet for forsvaret, før de senere har reist ut på internasjonalt oppdrag for politiet. Dette er da personer som egentlig tilhører begge populasjoner, både forsvarsveteraner og politiveteraner, og det er dermed tilfeldig at de her er med i politiutvalget.¹² På en måte kan en si at dette skaper ”støy” i resultatene, siden politiveteraner som også har vært på oppdrag for forsvaret antagelig vil rapportere forberedelser, hendelser og erfaringer også fra forsvarsoppdrag. Dette kunne tale for at disse personene ble droppet fra analysen. Når vi likevel har valgt å beholde dem, er det fordi disse personenes levekår også er relevant som en del av gruppen politiveteraner. Vi må dermed heller leve med noe ”støy” i resultatene om tjenesten.

Om lag halvparten, 49 prosent, av politiveteranene har vært ute på ett oppdrag, og 24 prosent har vært ute på tre eller flere oppdrag. I gjennomsnitt har politiveteranene i vår undersøkelse vært ute på internasjonalt oppdrag 1,9 ganger. Det kan se ut til at kvinner har noe færre oppdrag enn menn fordi andelen som har vært ute bare en gang er noe høyere, men som nevnt er kjønnsforskjellen usikker.

Tabell 3.4. Politiveteraners gjennomsnittlige år siden siste hjemkomst og antall oppdrag, prosent 2012

	Totalt	Menn	Kvinner
Antall år siden siste hjemkomst, gjennomsnitt	7,6	7,9	6,1
Antall oppdrag			
1	49	49	55
2	27	28	20
3 til 5	21	21	21
6 til 9	3	2	4
Gjennomsnittlig antall oppdrag	1,9	2,0	1,9
Antall personer totalt	328	280	48

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

Mange som har vært på politioppdrag har hatt lederstillinger på oppdraget, i alt 70 prosent av politiveteranene svarer dette, og her er det en sikker forskjell som viser at menn oftere har lederstillinger i internasjonale oppgaver enn det kvinner har (tabell 3.5). Selve innholdet i tjenesten ser ut til å være ganske variert, og kvinner og menn ser ut til å gjøre omtrent det samme. Riktig nok rapporterer en større andel av kvinnene enn av mennene at de har hatt opplæring av lokalt personell som viktigste oppgave, men forskjellen er ikke sikker. Totalt har litt over halvparten, 56 prosent, av politiveteranene hatt dette som viktigste arbeidsoppgave på minst ett av oppdragene. En god del, 28 prosent, svarer også at de har hatt administrativt arbeid som viktigste oppgave, og 19 prosent svarer at den viktigste oppgaven har vært bistand i etterforskning på minst ett av oppdragene. I alt 32 prosent svarer at det har hatt andre oppgaver en de forannevnte som sin viktigste arbeidsoppgave, noe som tyder på at innholdet i tjenesten varierer en god del ut over de kategoriene som er nevnt i tabellen.

¹² Selv om populasjonene kan overlappe, er det ingen som er trukket i begge utvalgene. Dette ble det kontrollert for under utvalgstrekkningen.

Tabell 3.5. Innhold og kjennetegn ved tjenesten, politiveteraner, prosent 2012

	Totalt	Menn	Kvinner
Har hatt lederstilling på minst ett oppdrag	70	73	50
Viktigste arbeidsoppgave på minst ett av oppdragene			
Opplæring av lokalt politi/personell	56	57	47
Administrativt arbeid	28	28	27
Bistand i etterforskning	19	19	21
Andre oppgaver	32	32	36
Deltatt i aktiv tjeneste (patroljering, ordensoppdrag osv)	67	67	67
Vært på minst ett væpnet oppdrag	47	48	37
Vært på minst ett oppdrag der det ikke var andre fra norsk politi	12	12	6
Antall personer totalt	328	280	48

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

Vi har også spurt om polititjenestemennene deltok i aktiv tjeneste som patroljering, ordensoppdrag eller lignende som del av oppdraget, og i alt 67 prosent av politiveteranene svarte at de hadde gjort det under minst ett av oppdragene. De fleste som drar ut på politioppdrag drar også ut med andre fra norsk politi, men 12 prosent av politiveteranene har vært på minst ett oppdrag der de reiste uten at flere fra norsk politi var med på samme oppdrag.

Et viktig skille mellom ulike politioppdrag er om de medfører bevæpning eller ikke. I alt 47 prosent av politiveteranene har vært på minst ett væpnet oppdrag, en noe mindre andel blant kvinnene enn blant mennene, men heller ikke denne forskjellen er stor nok til å være statistisk sikker.

3.6. Forberedelser til tjenesten, politiveteraner

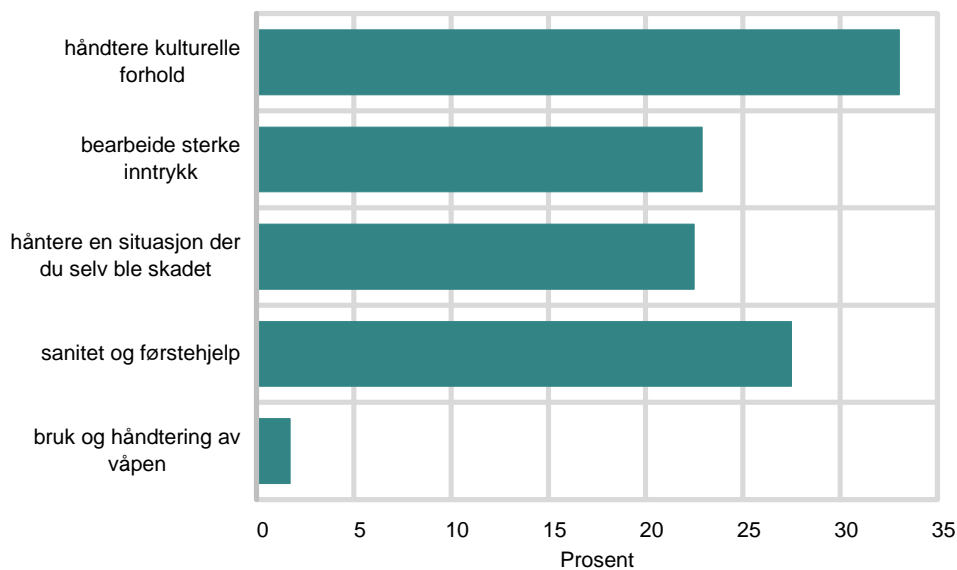
Også politiveteranene ble spurt om motivasjon for å dra ut i tjeneste, men på samme måte som for forsvarsveteranene er det noe vanskelig å tolke resultatene. Mange nevner eventyrlyst og ønske om å oppleve noe nytt som et viktig moment, ulike idealistiske motivasjoner synes også å være viktig for en del, sammen med karrieregrunner og ønsket om å tjene ekstra.

På samme måte som for forsvarsveteranene har vi også stilt spørsmål om forberedelser til politiveteranene, og nesten 2 prosent svarte at de ikke hadde vært godt nok forberedt i bruk og håndtering av våpen første gang de reiste ut (figur 3.6). Dette tilsvarer da en andel på nesten 4 prosent blant dem som faktisk har vært på væpnet oppdrag. 22 prosent svarte at de ikke hadde vært godt nok forberedt på å håndtere en eventuell situasjon der de selv ble skadet når de reiste ut første gang, og enda flere, 28 prosent svarte at forberedelsene i sanitet og førstehjelp ikke hadde vært gode nok første gang de dro på oppdrag i utlandet.

Nesten en av fire, 23 prosent, svarte at de ikke hadde vært godt nok forberedt når det gjaldt det å bearbeide sterke inntrykk som man kan få under en slik tjeneste. Til sist svarte 33 prosent at de ikke var godt nok forberedt til å håndtere kulturelle forhold i det landet eller regionen de reiste til første gang.

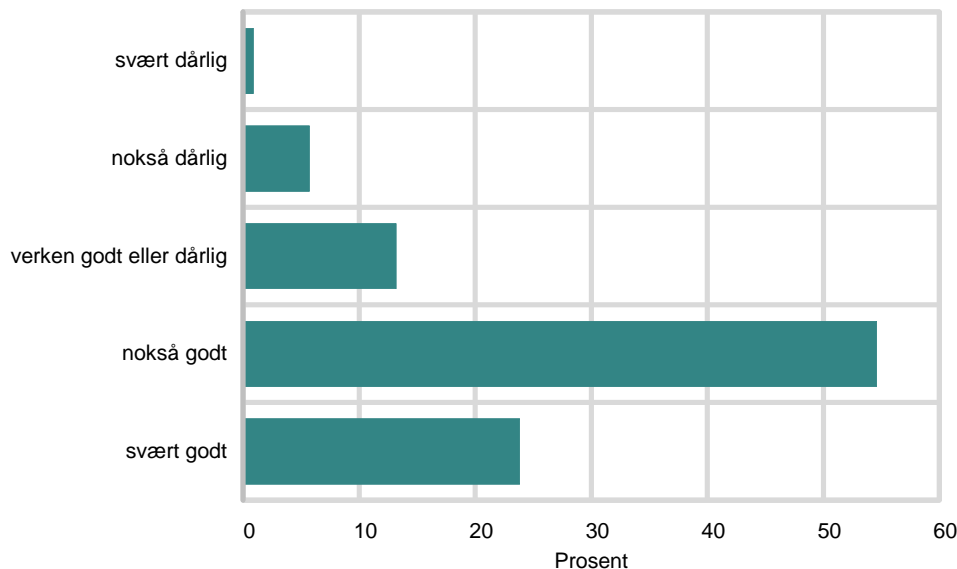
Også for politiveteranene er det slik at selv om nokså betydelige andeler svarer at de ikke har vært godt nok forberedt på ulike områder før de reiste ut på oppdrag første gang, så er den totale vurderingen av opplæringen stort sett positiv (figur 3.7). Bare 7 prosent har svart at de synes opplæringen fungerte nokså eller svært dårlig. I alt 24 prosent mente opplæringen hadde fungert svært godt, 55 prosent mente den hadde fungert nokså godt. Noen, 2 prosent, svarte også at opplæringen hadde variert så mye fra oppdrag til oppdrag at det var umulig å gi noen samlet vurdering.

Figur 3.6. Politiveteraner som ikke har vært godt nok forberedt, ulike forhold før første utreise, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Figur 3.7. Totalvurdering av hvordan opplæringen har fungert, politiveteraner, prosent 2012

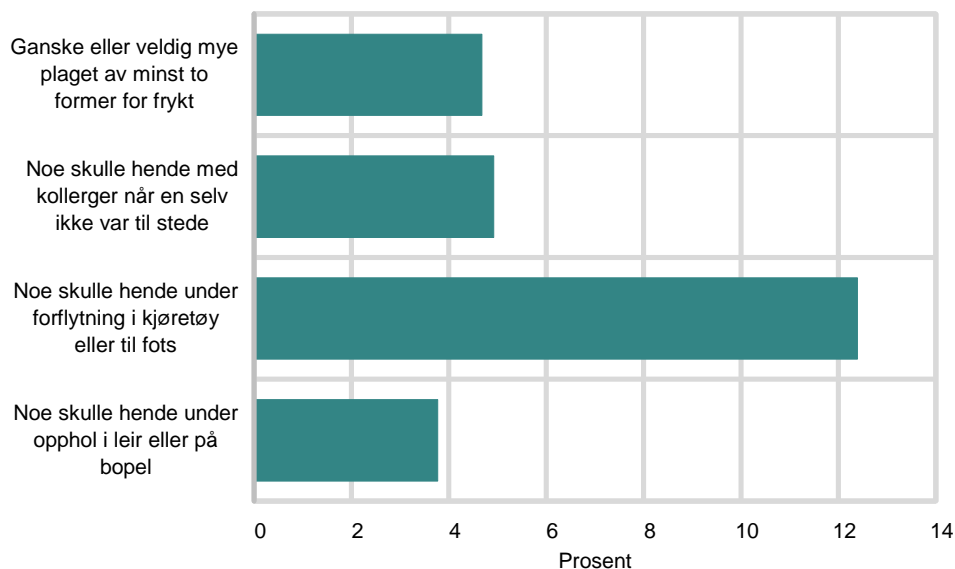

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

3.7. Opplevelser under tjenesten, politiveteraner

Politioppdrag kan skille seg fra militæroppdrag på vesentlige områder, men vi har likevel prøvd å kartlegge frykt og opplevelser i tjenesten for politiveteraner på samme måte som for forsvarsveteraner (figur 3.8). De færreste som er på politioppdrag bor i noen form for leir, så det vanligste er en annen form for bopel. I alt 4 prosent av politiveteranene svarte at de var ganske mye eller veldig mye plaget av frykt for at noe skulle hende dem når de oppholdt seg på bopel sist de var ute på oppdrag. Det er omtrent samme andel som blant forsvarsveteranene. En større andel, 12 prosent, rapporterer om frykt for at noe skulle hende under forflytning utenfor bopel. Dette er en større andel enn hva vi finner blant forsvarsveteranene. Andelen som var plaget av frykt for at noe skulle hende med kolleger mens de selv ikke var til stede er mindre enn blant forsvarsveteranene, 12 mot 5 prosent.

Slår vi sammen disse tre formene for kontinuerlig frykt blant politiveteranene, og teller opp veteraner som rapporterer ganske eller veldig mye plaget av de ulike formene for frykt under siste oppdrag, finner vi at 5 prosent var plaget av minst to former for frykt, mens 87 prosent ikke rapporterte noen av de tre formene.

Figur 3.8. Ganske eller veldig mye plaget av ulike former for frykt, politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Vi spurte også politiveteranene om hendelser på samme måte som forsvarsveteranene, og da først om de hadde opplevd at de selv hadde vært i akutt livsfare (tabell 3.6). I alt 36 prosent av politiveteranene svarte at de hadde opplevd dette, 28 prosent hadde opplevd det mer enn en gang. Selv om dette er lavere andeler enn blant forsvarsveteraner, er andelen politiveteraner som selv har blitt fysisk skadet like høy, 8 prosent. Knappe en prosent har opplevd livstruende skader. I utgangspunktet vil en forvente at politi sjeldnere skader eller dreper andre enn det militært personell gjør, og det fremgår også av våre tall. I alt 2 prosent av politiveteranene svarer at de selv har opplevd å måtte skade eller drepe andre, mot 10 prosent blant forsvarsveteranene. Situasjoner der kolleger blir skadet eller drept er også sjeldnere for politi enn for militært personell. 12 prosent av politiveteranene har opplevd situasjoner der kolleger har blitt alvorlig skadet eller drept.

Tabell 3.6. Alvorlige opplevelser under tjeneste, politiveteraner, prosent 2012

Opplevd situasjon med akutt livsfare	36
Vært vitne til alvorlige skader/dødsfall blant sivile	56
Vært vitne til seksuell trakassering/overgrep mot lokalbefolkning	10
Vært i situasjon der politikolleger ble alvorlig skadet eller drept	12
Selv blitt fysisk skadet under oppdrag	8
Blitt livstruende skadet under oppdrag	1
Selv opplevd å måtte skade eller drepe andre	2
Vært forhindret fra å gripe inn for å hindre at andre ble drept/skadet	13
Antall personer totalt	328

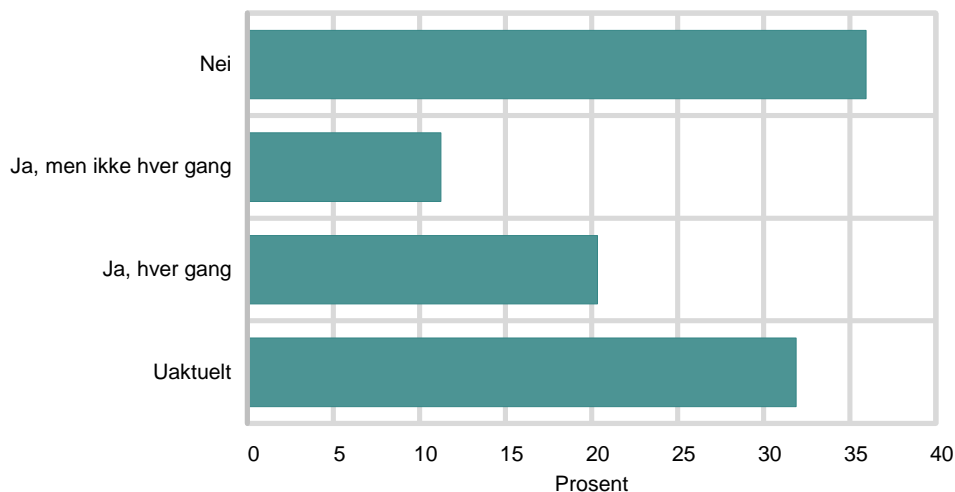
Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

Vi spurte også politiveteranene om de hadde opplevd å være vitne til alvorlige skader eller dødsfall blant sivile og seksuell trakassering eller overgrep mot lokalbefolkning. Denne typen opplevelser rapporteres faktisk oftere av politiveteraner enn forsvarsveteraner. 56 prosent av politiveteranene hadde opplevd alvorlige skader eller dødsfall blant sivile, 10 prosent hadde vært vitne til seksuell trakassering eller overgrep. Tilsvarende andeler blant forsvarsveteranene er 44 og 2 prosent.

Da vi spurte politiveteranene om de hadde opplevd situasjoner der de mente at de kunne ha forhindret at noen ble skadet eller drept, men selv var forhindret fra å gripe inn, svarte i alt 13 prosent at de hadde opplevd slike situasjoner, en noe høyere andel enn de 9 prosentene av forsvarsveteraner som svarte det samme.

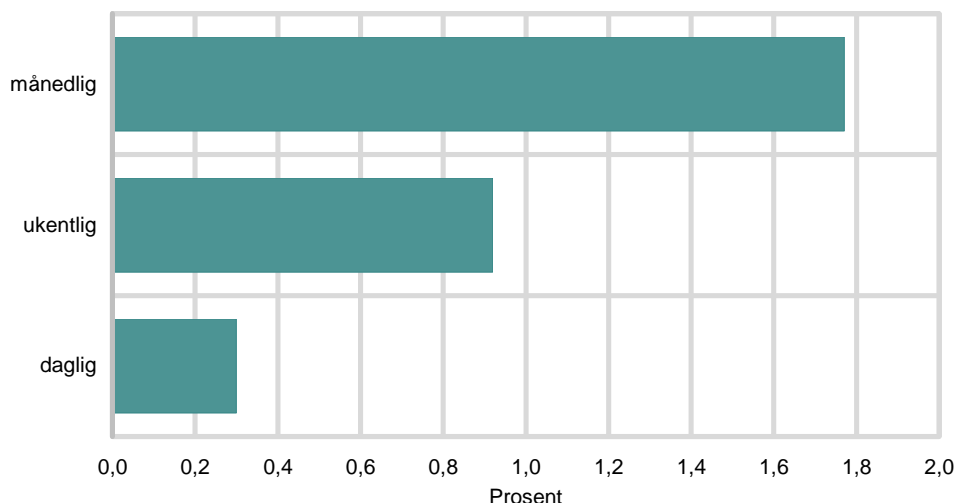
Også for politiveteraner kan tilbud om oppfølging være viktig for i etterkant å kunne håndtere situasjoner man har vært oppe i. I alt 32 prosent av politiveteranene har opplevd farlige eller livstruende situasjoner (inkludert vært vitne til at andre ble skadet, eller vitne til overgrep) og fått tilbud om oppfølging i etterkant av situasjonen (figur 3.9). Dette tilsvarer i alt 46 prosent av dem som faktisk har opplevd slike situasjoner. Nå kan det virke som om behovet for slik oppfølging ikke er veldig stort, siden bare i alt 17 prosent av politiveteranene har valgt å benytte seg av tilbud om oppfølging etter vanskelige situasjoner – altså litt over halvparten av dem som faktisk har fått tilbud. Av dem som faktisk valgte å benytte tilbud om oppfølging, svarte 61 prosent at oppfølgingen var god eller svært god, 11 prosent svarte at den var dårlig eller svært dårlig.

Figur 3.9. Tilbud om oppfølging etter farlige eller livstruende hendelser, politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Figur 3.10. Plaget av ubehagelige tanker om opplevelser fra tjenesten, politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Heller ikke blant politiveteranene er vanlig å være plaget av ubehagelige tanker om farlige situasjoner de opplevde i tjeneste, drøyt en prosent svarer at de er plaget av slike tanker daglig eller ukentlig (figur 3.10). To prosent er plaget av slike ubehagelige tanker fra tjenesten månedlig. Likevel svarer 8 prosent at de opplevde at deres egen psykiske helse ble svekket under eller som følge av oppdraget de var på, så også tjeneste på politioppdrag kan være psykisk belastende. Vi skal som sagt komme mer tilbake til psykisk helse senere i rapporten.

4. Arbeid og arbeidsforhold

Tilknytning til arbeidsmarkedet er et av de mest sentrale levekårsområdene, og er viktig på flere måter. Arbeid er for det første den viktigste kilden til inntekt for de aller fleste, og dermed sentralt for å ha gode økonomiske levekår. Arbeidsplassen er også en sentral sosial arena, der en har mye og viktig kontakt med kolleger og venner. For mange er dessuten arbeidet en viktig del av identiteten og en arena der en får utøve sine evner. Stabil tilknytning til arbeidsmarkedet og et godt arbeidsmiljø er derfor sentrale elementer i både det økonomiske og sosiale livet for den enkelte. I dette kapitlet skal vi se litt på i veteranenes tilknytning til arbeidsmarkedet, og vi skal også komme inn på hvordan arbeidsmiljøet er, spesielt skal vi se på hvordan det å være veteran kan påvirke de sosiale forholdene på jobben. Vi har også spurt veteraner om hvordan tjenesten i utlandet har påvirket senere yrkeskarriere. I dette kapitlet sammenligner vi med data fra Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012 og Levekårsundersøkelsen om arbeid og arbeidsforhold 2009 (se kapittel 1 om data).

Mange av forsvarsveteranene er heltids yrkesaktive, i forhold til referansegruppen gjelder det spesielt mange kvinner. Forsvarsveteraner jobber også mye. Politiveteraner er ikke heltids yrkesaktive i samme grad, med unntak av at svært mange kvinner er yrkesaktive på heltid. Totalt konkluderer vi med at veteraner, både fra forsvaret og fra politiet, er grupper som har høy grad av deltakelse på arbeidsmarkedet sammenlignet med referansegruppene, og det er derfor lite som tyder på at tjenesten i betydelig grad bidrar til lavere yrkesaktivitet eller svekker arbeidsforholdene. Her må vi imidlertid huske at veteranpopulasjonen er definert ut fra at de har hatt tilknytning til arbeidslivet gjennom oppdrag i utlandet, og dermed er sannsynligheten for høy yrkesaktivitet større enn når vi sammenligner med en referansegruppe der vi kun har justert for kjønn og alder. Det er dessuten forskjeller også innad i veterangruppene, der det kan se ut til at negative opplevelser i tjenesten i noen grad øker faren for å falle ut av arbeidsmarkedet. Forsvarsveteraner har dessuten sykefravær omtrent som i referansegruppen, mens korte fravær forekommer noe hyppigere blant politiveteraner når vi sammenligner med referansegruppen. Forsvarsveteraner opplever like mye støtte og tilbakemelding i sitt arbeid som andre, politiveteraner opplever mer.

4.1. Yrkesaktivitet og økonomisk status, forsvarsveteraner

Veteraner er stort sett i det vi kan kalle yrkesaktiv alder, 95 prosent av forsvarsveteranene er i alderen 25-66 år mens 97 prosent av politiveteranene er i denne aldersgruppen (se kapittel 2). Det gjør at vi i utgangspunktet vil forvente høy grad av yrkesaktivitet blant veteraner. Lavere pensjonsalder enn i sivile yrker kan i noen grad tenkes å motvirke dette.

På bakgrunn av hva respondentene selv vurderer sin hovedaktivitet til å være, har vi laget en oversikt over selvdefinert økonomisk status, og sammenligner resultater for veteranene med tilsvarende for referansegruppen fra Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012 (se kapittel 1).¹³

Resultatene viser at mange forsvarsveteranene er heltids yrkesaktive, 85 prosent (tabell 4.1). Det er en god del høyere enn i referansegruppen der andelen er 77 prosent. Vi kan også legge merke til at forskjellen mellom heltids yrkesaktivitet for kvinner og menn er mindre blant forsvarsveteranene enn den er i referansegruppen, og slik sett bidrar en svært høy andel heltids yrkesaktive kvinner blant veteranene mye til at totalen blir såpass mye høyere enn i referansegruppen.

Sammenligner vi andeler med deltids yrkesaktivitet, er den da noe mindre blant forsvarsveteranene enn i referansegruppen, 2 mot 4 prosent. Også her er det

¹³ Personer som jobber 32 timer eller mer per uke er automatisk kodet som "heltids yrkesaktiv". Alle som jobber mindre har blitt stilt spørsmål om hva de hovedsakelig betrakter seg som.

forskjellen mellom kvinnelige forsvarsveteraner og kvinner i referansegruppen som er mest markant. Mens 14 prosent av kvinnene i referansegruppen er deltids yrkesaktive, gjelder dette kun 7 prosent av de kvinnelige veteranene.

Det er også en statistisk sikker mindre andel som klassifiserer seg som arbeidsledige blant forsvarsveteranene enn det er i referansegruppen, men forskjellen i andelen som klassifiserer seg som hjemmearbeidende eller inaktiv er motsatt, slik at den samlede andelen ikke blir så ulik.¹⁴ I alt 4 prosent av forsvarsveteranene er uføre, mens andelen alders- eller afp-pensjonister er 5 prosent.¹⁵ Dette er noe lavere andeler enn i referansegruppen, der vi finner henholdsvis 6 og 7 prosent.

Tabell 4.1. Selvdefinert økonomisk status, forsvarsveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Befolkningen 16 år og over
Heltids yrkesaktiv, totalt	85	77	56
Menn	85	78	64
Kvinner	79	62	47
Deltids yrkesaktiv, totalt	2	4	7
Menn	2	3	3
Kvinner	7	14	11
Arbeidsledig	1	2	2
Student, elev eller i arbeidsrettet opplæring (inkl verneplikt)	2	3	10
Alders- eller afp pensjonist	5	7	18
Ufør	4	6	6
Hjemmearbeidende/Annen inaktiv	2	1	2
Går på skole eller studerer minst 10 timer i uka	5	4	11
Antall personer totalt	1 851	6 044	6 186
Menn	1 530	3 261	3 261
Kvinner	321	2 783	2 925

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012

Andelene som sier at de er student er så like at det ikke er noen statistisk sikker forskjell mellom veteranene og referansegruppen. Men ser vi på andeler som går på skole eller studerer minst ti timer i uka, er det en sikker forskjell som viser en noe høyere andel blant forsvarsveteranene enn referansegruppen, 5 mot 4 prosent..

Alt i alt tyder dette på at forsvarsveteranene er en gruppe med høy yrkesaktivitet og liten grad av inaktivitet, og spesielt kan vi merke oss at kvinnelige forsvarsveteraner har høy yrkesaktivitet. Dette er kanskje ikke så overraskende dersom en tar i betraktning at et kriterium for populasjonsavgrensningen er at man har vært yrkesaktiv i forsvaret, selv om det kan være noen år tilbake i tid. Om en sammenligner forsvarsveteranene med befolkningen 16 år og over, uten å ta hensyn til kjønns og alderssammensetning, forsterkes naturlig nok inntrykket av at forsvarsveteranene er en gruppe med høy yrkesaktivitet. Vi understreker imidlertid at det her er mest relevant å sammenligne med referansegruppen.

Sysselsetting er en annen måte å måle tilknytning til arbeidsmarkedet på (tabell 4.2). Da stilles det bare krav til at respondenten hadde inntektsgivende arbeid i uka før intervjuet, eller var midlertidig fraværende fra slik arbeid. Andelen sysselsatte er noe høyere enn om vi slår sammen andeler heltids og deltids yrkesaktive, men ellers viser det samme trend. Blant forsvarsveteranene er 90 prosent sysselsatte, mot 84 prosent i referansegruppen. Igjen er det mindre forskjell mellom kvinner og menn blant veteranene enn det vi finner i referansegruppen. Hele 89 prosent av de kvinnelige veteranene er sysselsatte, mens dette gjelder 81 prosent av kvinnene i referansegruppen. For menn er andelene 90 prosent blant veteranene og 84 prosent i referansegruppen. I alt 17 prosent av de sysselsatte forsvarsveteranene arbeidet i forsvaret på intervjuetidspunktet.

¹⁴ Andelene i tabellen er avrundet til hele prosenttall, men når vi har testet for statistisk signifikans har vi tatt hensyn til desimaler.

¹⁵ Merk at dette er egendefinert uførhet som ikke forutsetter at vedkommende mottar uførepensjon, men kun at han/hun har svart at han/hun er arbeidsufør.

Tabell 4.2. Sysselsetting og arbeidstid, forsvarsveteraner 16-74 år, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar 16 år og over	Befolkningen
Er sysselsatt, totalt	90	84	75
Menn	90	84	77
Kvinner	89	81	73
Andel sysselsatte som har ledende stilling	43	38	28
Andel sysselsatte som jobber i forsvaret	17
Andel sysselsatte som har bijobb i tillegg til hovedjobb	17	14	14
Samlet arbeidstid hoved- og bijobber, sysselsatte			
Under 20 timer per uke	1	2	6
20-32 timer per uke	2	7	11
33 timer eller mer per uke	97	90	83
Gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid i hovedyrke, sysselsatte	40,3	39,8	35,7
Antall personer 16-74 år	1 819	5 671	5 671
Menn	1 344	3 016	3 016
Kvinner	282	2 655	2 655
Antall sysselsatte 16-74 år	1 626	4 237	4 237

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

Resultatene tyder også på at veteraner oftere har ledende stillinger. 43 prosent av de sysselsatte forsvarsveteranene svarer at andre arbeider under deres ledelse, eller at stillingen er overordnet på annen måte. Dette er 5 prosentpoeng høyere enn i referansegruppen, og 15 prosentpoeng høyere enn det vi finner for alle sysselsatte i alderen 16-74 år. Noe av forskjellen mellom veteranene og referansegruppen kan forklares av at hele 57 prosent av dem som har jobb i forsvaret har en ledende stilling. Holder vi disse utenfor og ser bare på veteraner i sivil jobb, har 40 prosent en ledende stilling. Det er også relativt mange forsvarsveteraner som har en bijobb i tillegg til hovedjobben. I alt 17 prosent svarer at de har det, mens tilsvarende andel i referansegruppen er 14 prosent.

I tillegg til at forsvarsveteranene har høyere grad av yrkesaktivitet og sysselsetting, er det slik at de sysselsatte forsvarsveteranene jobber mer enn det referansegruppen gjør. Hele 97 prosent av forsvarsveteranene jobber over 32 timer per uke, og det er 7 prosentpoeng høyere enn i referansegruppen. I gjennomsnitt jobber en sysselsatt forsvarsveteran 40,3 timer per uke i sitt hovedyrke, og dette er mer enn både sysselsatte i referansegruppen, 39,8 timer, og sysselsatte totalt, 35,7 timer.

4.2. Yrkesaktivitet og økonomisk status, politiveteraner

Selvdefinert økonomisk status gir litt andre utslag for politiveteraner enn for forsvarsveteraner (tabell 4.3). Rett nok er andelen heltids yrkesaktive også noe høyere for politiveteranene enn for referansegruppen, 75 mot 74 prosent, men denne forskjellen er ikke statistisk sikker. Det mest særmerkte for politiveteranene er at hele 90 prosent av kvinnene er yrkesaktive på heltid, og selv om vi har få kvinneige politiveteraner i utvalget, er dette en statistisk sikker forskjell sammenlignet med de 62 prosentene av kvinner i referansegruppen som er heltids yrkesaktive. Mannlige politiveteraner ser derimot ut til å være noe mindre heltids yrkesaktive enn menn i referansegruppen, 72 mot 75 prosent, men denne forskjellen er usikker. Det at kvinnelige politiveteraner er mer yrkesaktive enn de mannlige, skyldes sannsynligvis at de i gjennomsnitt er en del yngre.

Andelene som er deltids yrkesaktiv er nokså like når vi sammenligner politiveteranene med referansegruppen, 6 mot 5 prosent. I likhet med forsvarsveteranene, tyder resultatene på at kvinnelige politiveteraner sjeldnere jobber deltid enn kvinner i referansegruppen, 8 mot 15 prosent, men denne forskjellen er usikker.

Tabell 4.3. Selvdefinert økonomisk status, politiveteraner, prosent 2012

	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Heltids yrkesaktiv, totalt	75	74	56
Menn	72	75	64
Kvinner	90	62	47
Deltids yrkesaktiv, totalt	6	5	7
Menn	5	4	3
Kvinner	8	15	11
Arbeidsledig	-	2	2
Student, elev eller i arbeidsrettet opplæring (inkl verneplikt) ..	-	1	10
Alders- eller afp pensjonist	18	9	18
Ufør	-	9	6
Hjemmearbeidende/Annen inaktiv	1	1	2
Går på skole eller studerer minst 10 timer i uka	4	2	11
Antall personer totalt	328	4 716	6 186
Menn	280	2 688	3 261
Kvinner	48	2 028	2 925

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

Årsaken til at ikke yrkesaktiviteten her høyere blant politiveteranene finner vi først og fremst i en relativt høy andel som er alders- eller afp-pensjonister. I alt 18 prosent av politiveteranene rapporterer at de er alders- eller afp-pensjonist, mot 9 prosent i referansegruppen. Dette skyldes nok i all hovedsak at pensjonsalderen i politiet er lavere enn i andre yrker, 57 år. På den andre siden er det knapt noen politiveteraner som rapporterer at de er uføre, studenter, arbeidsledige eller inaktive.

I følge vår undersøkelse er 88 prosent av politiveteranene sysselsatte, og det er 6 prosentpoeng høyere enn i referansegruppen (tabell 4.4). Hele 80 prosent av veteranene arbeider i politiet. I alt 55 prosent av politiveteranene har en ledende stilling. Dette er en langt høyere andel enn de 38 prosentene vi finner i referansegruppen, og skyldes i hovedsak at seks av ti politiveteraner som jobber i politiet har en ledende stilling. Andelen blant dem som ikke arbeider i politiet er 32 prosent, men dette er en liten gruppe. 9 prosent av politiveteranene har en bijobb i tillegg til hovedjobben, en noe lavere andel enn i referansegruppen.

Tabell 4.4. Sysselsetting og arbeidstid, politiveteraner 16-74 år, prosent 2012

	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Er sysselsatt, totalt	88	82	75
Menn	86	82	77
Kvinner	98	81	73
Andel sysselsatte som har ledende stilling	55	38	28
Andel sysselsatte som jobber i politiet	80
Andel sysselsatte som har bijobb i tillegg til hovedjobb	9	13	14
Samlet arbeidstid hoved- og bijobber, sysselsatte			
Under 20 timer per uke	15	2	6
20-32 timer per uke	11	8	11
33 timer eller mer per uke	74	91	83
Gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid i hovedyrke, sysselsatte	37,6	39,2	35,7
Antall personer 16-74 år	328	4 580	5 671
Menn	280	2 560	3 016
Kvinner	48	2 020	2 655
Antall sysselsatte 16-74 år	286	3 703	4 237

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

Også politiveteranene må dermed kunne karakteriseres som en gruppe med høy deltakelse på arbeidsmarkedet, til tross for lav pensjonsalder i politiet. Men når vi ser på arbeidstid for de sysselsatte, ser vi relativt klare resultater som tyder på at de yrkesaktive politiveteranene jobber mindre enn referansegruppen. Det er relativt mange som jobber under 32 timer i uka, 26 prosent, og 74 prosent jobber over 32 timer. I referansegruppen jobber 91 prosent av de sysselsatte mer enn 32 timer. Også den gjennomsnittlige arbeidstiden i hovedyrket er litt lavere blant politiveteranene enn i referansegruppen, 37,6 mot 39,2 timer. Dette kan ha noe med

organiseringen av arbeidet i politiet å gjøre. Innslag av skiftarbeid kan påvirke antall timer, men dette har vi ikke kartlagt i vår undersøkelse.

4.3. Tjenesten og karriere

Som vi har nevnt er drøyt 17 prosent av alle sysselsatte forsvarsveteraner ansatt i forsvaret. Dette utgjør da drøyt 15 prosent av alle forsvarsveteranene omfattet av vår undersøkelse. I tillegg har i overkant av 17 prosent vært ansatt i forsvaret etter at de returnerte fra tjeneste i utlandet, men er ikke det nå – disse er da enten i sivil jobb eller ikke i jobb. Dette betyr at flertallet av dem som har vært på utenlandsoppdrag ikke har vært ansatt i forsvaret etter avsluttet oppdrag, i alt 67 prosent.

Til alle som har vært eller er ansatt i sivil jobb etter endt tjeneste i utlandet, spurte vi også hvorvidt de opplevde at erfaring og kompetanse fra internasjonale oppdrag var relevant for ansettelse i sivil jobb. Her har vi ikke tatt høyde for at noen veteraner kan ha hatt en sivil jobb før tjenesten, som de da gikk tilbake til etter tjenesten. Over halvparten, 52 prosent, av forsvarsveteranene som har vært, eller er, i en sivil jobb etter endt tjeneste opplever at tjenesten var relevant for det å bli ansatt.

Tilsvarende spurte vi forsvarsveteraner som er, eller har vært, ansatt i forsvaret etter tjenesten, om hvilken innflytelse erfaring fra internasjonale oppdrag har hatt på yrkeskarrieren i forsvaret. Et overveiende flertall, 76 prosent, svarte at erfaringen hadde positiv innvirkning på yrkeskarrieren i forsvaret. 23 prosent svarte at det ikke hadde betydning, mens 2 prosent svarte at erfaringen fra tjenesten hadde negativ betydning. Ser vi kun på veteranene som fremdeles jobber i forsvaret, så er vurderingen enda noe mer positiv, 81 prosent av dem svarte at erfaringer fra tjenesten har hatt positiv innvirkning på karrieren i forsvaret.

Som vi også har nevnt, er åtte av ti sysselsatte politiveteraner ansatt i politiet, noe som utgjør sju av ti av alle politiveteranene i vår undersøkelse. I tillegg har 29 prosent av politiveteranene vært ansatt i politiet etter hjemkomst, så det er kun en liten gruppe på 1 prosent som ikke har vært ansatt i politiet etter endt tjeneste. Dermed er det en svært liten gruppe som har vært i sivil jobb etter tjenesten, bare 7 prosent, og flertallet av disse igjen mente at erfaringer fra tjenesten ikke hadde relevans for ansettelse i sivil jobb.

Sammenligner vi med forsvarsveteranene, har dessuten politiveteraner som er, eller har vært, ansatt i politiet etter endt tjeneste, en mindre positiv vurdering av hvilken innvirkning tjenesten har hatt på karrieren. 52 prosent av politiveteranene som er eller har vært ansatt i politiet etter tjenesten, mente at erfaring fra internasjonale oppdrag hadde positiv betydning for karrieren i politiet. 44 prosent mente at det ikke hadde betydning, mens 4 prosent svarte at erfaring fra tjenesten faktisk hadde negativ betydning for karrieren i etterkant. Også for politiet er det en mer positiv vurdering blant dem som fremdeles er ansatt i politiet enn blant dem som ikke er det.

4.4. Kontakt med bedriftshelsetjeneste

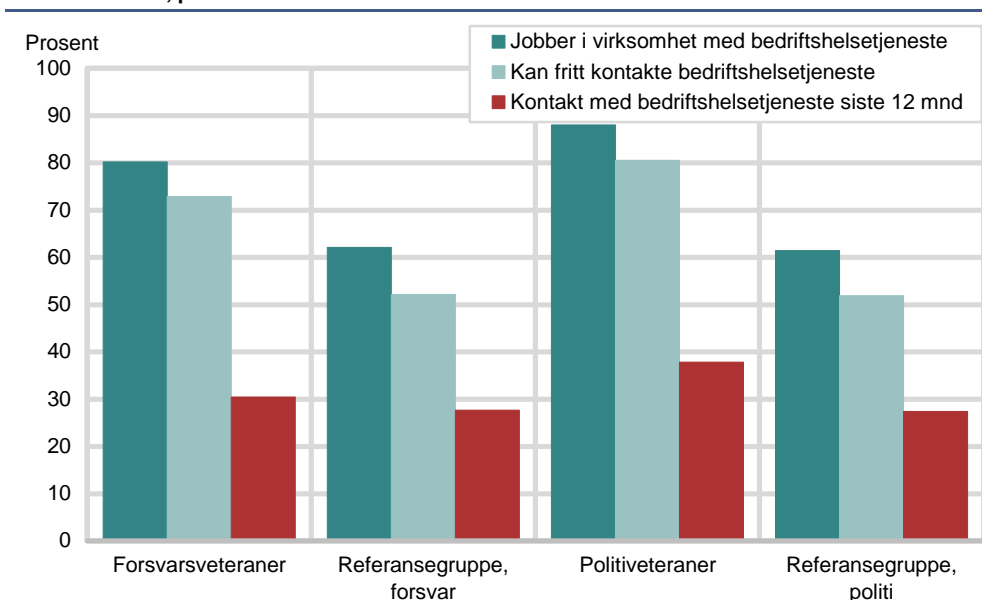
Til nå har vi sett at veteraner, både fra forsvar og politi, står sterkt på arbeidsmarkedet både i sammenlignet med referansegruppene og med befolkningen totalt. Men for å se nærmere på hvordan utenlandstjenesten likevel kan ha hatt konsekvenser for veteraner som arbeidstakere, skal vi se på flere sider ved yrkesaktiviteten og jobben. Vi går da over til å sammenligne med data fra levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø fra 2009 (se kapittel 1 om data). Vi er spesielt interessert i om tjenesten kan ha påvirket helsen på en måte som også påvirker arbeid, og skal derfor først se nærmere på bruk av bedriftshelsetjenester og sykefravær. Er det sannsynlig at tjenesten har medført langvarige helseeffekter

for veteranene, og at dette kan ha betydning også i arbeidslivet selv om yrkesaktiviteten er høy?

Sysselsatte veteraner, både fra forsvaret og politiet, jobber oftere i virksomheter med bedriftshelsetjeneste enn sysselsatte i referansegruppene (figur 4.1). I alt 80 prosent av forsvarsveteranene og 88 prosent av politiveteranene svarte at virksomheten de jobber i har bedriftshelsetjeneste. For begge grupper kan en medvirkende årsak være at ordningene i forsvaret og politiet er bedre enn andre steder, spesielt for politiveteranene der mange fremdeles jobber i politiet.

Dette medfører også at en høy andel av veteranene kan kontakte bedriftshelsetjenesten direkte uten å gå via leder. Blant forsvarsveteranene har likevel "bare" 30 prosent vært i kontakt med bedriftshelsetjeneste siste 12 måneder. Til tross for langt større tilgjengelighet er dermed ikke andelen så mye høyere enn i referansegruppen der 28 prosent har vært i kontakt. For politiveteranene er forskjellen noe større, 38 prosent har vært i kontakt med bedriftshelsetjeneste siste 12 måneder, mens det gjelder 27 prosent i referansegruppen.

Figur 4.1. Kontakt med bedriftshelsetjeneste, sysselsatte forsvars- og politiveteraner 16-74 år, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø 2009

Om hyppigere kontakt med bedriftshelsetjeneste skyldes høyere sykkelighet eller lettere tilgjengelighet er noe usikkert. I både Levekårsundersøkelsen for veteraner og Levekråundersøkelsen om arbeidsmiljø har vi spurt dem som har vært i kontakt med bedriftshelsetjeneste om hva årsaken til kontakten var. Når vi ser på ulike årsaker, er det ikke store forskjeller mellom veteraner og referansegruppene – i alle fall ikke noe som tyder på at egne helseplager er årsak til hyppigere kontakt blant veteranene. Den eneste merkbare forskjellene vi finner når vi ser på årsaker, er at veteraner sjeldnere oppgir at de har rutinemessig helsekontroll for alle ansatte. I alt 66 prosent av forsvarsveteranene og 51 prosent av politiveteranene som har vært i kontakt med bedriftshelsetjenesten oppgir dette som (en av flere) årsaker til kontakten. I referansegruppene er disse andelene henholdsvis 73 og 71 prosent.

4.5. Sykefravær

Sykefravær er i denne undersøkelsen målt ved hjelp av spørsmål om sammenhengende sykefravær på mer enn 14 dager og sykefravær med egenmelding siste 12 måneder, henholdsvis korte og lange fravær (tabell 4.5). I alt 38 prosent av de sysselsatte forsvarsveteranene har hatt korte fravær, en andel som er noe høyere enn de 36 prosentene i referansegruppen, men forskjellen er for liten til å være

statistisk sikker. Her har vi i tillegg brutt ned på kjønn for å se om det er ulike forskjeller mellom kvinner og menn. Kvinnelige forsvarsveteraner har noe oftere korte fravær enn mannlige, 52 mot 37 prosent. Dette er imidlertid omtrent identisk med den kjønnsforskjellen vi finner i referansegruppen, så en slik kjønnsforskjell er ikke unik for veteraner.

Heller ikke forskjellen mellom 13 prosent forsvarsveteraner med lange fravær og 15 prosent med lange fravær i referansegruppen er en sikker forskjell. Også her er det slik at en noe større andel kvinner enn menn rapporterer fravær, og selv om kjønnsforskjellen er noe større blant veteraner enn i referansegruppen, er den likevel ikke større enn at resultatene er nokså like i de to gruppene. Vi har også sett på andelen som har to eller flere fravær. Blant forsvarsveteraner har 18 prosent to eller flere korte fravær, og 3 prosent har to eller flere lange fravær. Dette er andeler som er svært like de vi finner i referansegruppen. Det er derfor nærliggende å konkludere med at forsvarsveteraner har et sykefravær som er omtrent på nivå med den delen av befolkningen som det er naturlig å sammenligne med. Om en velger å sammenligne med alle sysselsatte i alderen 15-74 år, har forsvarsveteranene noe lavere sykefravær.

Tabell 4.5. Sykefravær siste 12 måneder, sysselsatte forsvarsveteraner 16-74 år, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Sysselsatte i befolkningen 16-74 år
Hatt sykefravær med egenmelding siste 12 måneder	38	36	42
Menn	37	35	
Kvinner	52	51	
To eller flere sykefravær med egenmelding siste 12 måneder	18	19	23
Sammenhengende sykefravær over 14 dager, siste 12 måneder	13	15	17
Menn	13	15	
Kvinner	23	22	
To eller flere sammenhengende sykefravær over 14 dager, siste 12 måneder	3	3	4
Gått på jobb selv om man var så syk at man burde holdt seg hjemme			
Fire ganger eller mer	14	13	13
To til tre ganger	26	24	25
En gang	11	13	14
Aldri / Har ikke vært syk siste 12 mnd	48	50	47
Antall personer	1 626	9 275	9 275
Antall menn	1 344	4 841	4 841
Antall kvinner	282	4 434	4 434

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø 2009.

Det ble også stilt spørsmål om det som kan kalles ”sykenærvær” på jobben, altså situasjoner der man selv opplever at man egentlig er så syk at man burde holde seg borte fra jobb, men likevel velger å gå. Om lag halvparten av forsvarsveteranene, 48 prosent, svarer at dette ikke har skjedd i løpet av de siste 12 månedene, eller at de ikke har vært syke. Andelen er omtrent lik i referansegruppen. Drøyt halvparten av forsvarsveteraner har da gått på jobb minst en gang, selv om de burde holdt seg hjemme, 14 prosent sier at de har gjort det fire ganger eller mer siste 12 måneder. Dette er også andeler som er veldig like de vi finner i referansegruppen.

I alt 46 prosent av de sysselsatte politiveteranene har hatt kort sykefravær (tabell 4.6). Dette er betydelig høyere enn i referansegruppen, der andelen er 34 prosent. Når vi bryter ned på kjønn, ser vi at det spesielt er det høye fraværet blant mannlige politiveteraner som bidrar til denne forskjellen. Det er også en tendens til at to eller flere korte fravær forekommer oftere blant politiveteranene, men denne forskjellen er usikker.

Tabell 4.6. Sykefravær siste 12 måneder, sysselsatte politiveteraner 16-74 år, prosent 2012

	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Sysselsatte i befolkningen 16-74 år
Hatt sykefravær med egenmelding siste 12 måneder	46	34	42
Menn	44	32	
Kvinner	52	49	
To eller flere sykefravær med egenmelding siste 12 måneder	21	17	23
Sammenhengende sykefravær over 14 dager, siste 12 måneder	13	16	17
Menn	12	16	
Kvinner	17	22	
To eller flere sammenhengende sykefravær over 14 dager, siste 12 måneder	3	3	4
Gått på jobb selv om man var så syk at man burde holdt seg hjemme			
Fire ganger eller mer	9	13	13
To til tre ganger	24	23	25
En gang	8	12	14
Aldri / Har ikke vært syk siste 12 mnd	59	51	47
Antall personer	286	8 324	9 275
Antall menn	239	4 370	4 841
Antall kvinner	47	3 954	4 434

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø 2009.

Tilsvarende forskjeller mellom veteraner og referansegruppen finner vi imidlertid ikke når vi ser på lange fravær. I alt 13 prosent av de sysselsatte politiveteranene rapporterer dette, og det er en liten og usikker forskjell i forhold til de 16 prosentene i referansegruppen som rapporterer det samme. Her kan vi også legge merke til at mannlige politiveteraner har lavere fravær enn menn i referansegruppen. For kvinnelige politiveteraner har vi så få observasjoner at det er vanskelig å si noe sikkert om forskjeller sammenlignet med referansegruppen. Alt i alt tyder dette altså på at politiveteraner har noe hyppigere egenmeldt fravær enn referansegruppen, mens vi ikke finner tilsvarende forskjell for lange fravær.

Ser vi på ”sykenærvær” for politiveteranene, svarer nesten seks av ti at de aldri har gått på jobb når de burde holdt seg hjemme, eller at de ikke har vært syke siste 12 måneder. I alt fire av ti politiveteraner har gått på jobb minst en gang når de egentlig mener de burde holdt seg hjemme. Dette er en noe lavere andel enn i referansegruppen.

4.6. Støtte, tilbakemeldinger og sosiale relasjoner på jobb

Det psykososiale arbeidsmiljøet er viktig for den enkeltes trivsel på arbeidsplassen, og negativt arbeidsmiljø kan være en faktor som påvirker helsen, og da i ytterste konsekvens, tilknytningen til arbeidsmarkedet.

Det er vanlig å anta at positive sosiale relasjoner i form av tilbakemeldinger og støtte i jobben bidrar til mindre press på jobben, samtidig som det er positivt for motivasjon og den enkeltes verdsettelse av seg selv og arbeidet. Når en tilbringer mange timer på jobb sammen med kollegaer, blir forholdet til dem naturligvis meget viktig. Det finnes dessuten flere studier som har vist at manglende sosial støtte fra kollegaer er en risikofaktor for mentale helseplager, og at det kan også øke risikoen for ryggmerter og sykefravær på grunn av slike plager (NOA 2013).

For å belyse dette har vi stilt veteranene noen spørsmål hentet fra Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø i 2009 (se kapittel 1 om data). Her holder vi oss til totalandeler blant ansatte i aldersgruppen 16-66 år i de ulike gruppene, men gjør oppmerksom på at en nærmere analyse av dette også bør ta hensyn til flere kjennetegn, ikke minst hvilke yrker respondentene har.

Det er lite som tyder på at ansatte forsvarsveteraner får mindre støtte og tilbakemeldinger i sitt arbeid enn det personer i referansegruppen får (tabell 4.7). I alt 13 prosent av veteraner rapporterer at de sjelden eller aldri får støtte fra nærmeste sjef i sitt arbeid, mens 5 prosent sjelden eller aldri får slik støtte fra kolleger. Tilsvarende andeler i referansegruppen er 14 og 7 prosent, og disse forskjellene er så små at de ikke er sikre. Andelen som sjelden eller aldri får tilbakemeldinger fra overordnede om hvordan jobben utføres er også svært lik når vi sammenligner forsvarsveteranene med referansegruppen, henholdsvis 27 og 28 prosent.

Tabell 4.7. Støtte og tilbakemelding i jobben, ansatte forsvarsveteraner 16-66 år, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Befolk- ningen 16-66 år
Får sjelden eller aldri støtte og hjelp i ditt arbeid fra nærmeste sjef, ansatt	13	14	13
Får sjelden eller aldri støtte og hjelp i ditt arbeid fra arbeidskolleger, ansatt	5	7	6
Får sjelden eller aldri tilbakemelding fra overordnede på hvordan man utfører jobben, ansatte	27	28	29
Snakker med kolleger som også har vært på utenlandsoppdrag om opplevelser fra tjenesten	46		
Snakker med andre kolleger om erfaringer fra tjenesten i utlandet	63		
Noe eller stor interesse for erfaringer fra tjenesten fra kolleger som ikke selv har vært på oppdrag	47		
Får negative kommentarer fra kolleger om tjenesten, månedlig eller oftere	1		
Antall ansatte (16-66 år)	1 508	8 552	8 552

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø 2009.

Resultatene for politiveteranene viser at de opplever mer støtte og hjelp i arbeidet enn referansegruppen (tabell 4.8). Andelen som sjelden eller aldri får støtte fra nærmeste sjef er 7 prosent, mens andelen som sjelden eller aldri får støtte fra kolleger er 3 prosent. Dette er statistisk sikkert lavere enn i referansegruppen der vi finner henholdsvis 15 og 7 prosent. Andelen som sjelden eller aldri får tilbakemeldinger fra overordnede er 33 prosent blant politiveteranene, og det er det samme som i referansegruppen.

Tabell 4.8. Støtte og tilbakemelding i jobben, ansatte politiveteraner 16-66 år, prosent 2012

	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolk- ningen 16-66 år
Får sjelden eller aldri støtte og hjelp i ditt arbeid fra nærmeste sjef, ansatt	7	15	13
Får sjelden eller aldri støtte og hjelp i ditt arbeid fra arbeidskolleger, ansatt	3	7	6
Får sjelden eller aldri tilbakemelding fra overordnede på hvordan man utfører jobben, ansatte	33	32	29
Snakker med kolleger som også har vært på utenlandsoppdrag om opplevelser fra tjenesten	84		
Snakker med andre kolleger om erfaringer fra tjenesten i utlandet	78		
Noe eller stor interesse for erfaringer fra tjenesten fra kolleger som ikke selv har vært på oppdrag	46		
Får negative kommentarer fra kolleger om tjenesten, månedlig eller oftere	3		
Antall ansatte (16-66 år)	273	7 677	8 552

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø 2009.

For veteraner er det også naturlig å spørre om de har kolleger som de kan snakke med om erfaringer fra tjenesten i utlandet. Nesten halvparten av forsvarsveteranene svarer at de har kolleger som også har vært på oppdrag i utlandet, og som det hender at de snakker med om opplevelser i tjenesten (tabell 4.7). Denne andelen er høyere blant politiveteranene, 84 prosent (tabell 4.8). Dette skyldes nok at svært mange av dem fremdeles jobber i politiet, mens det overveiende flertallet av forsvarsveteraner ikke jobber i forsvaret. Andelen er noe likere når vi spør om det

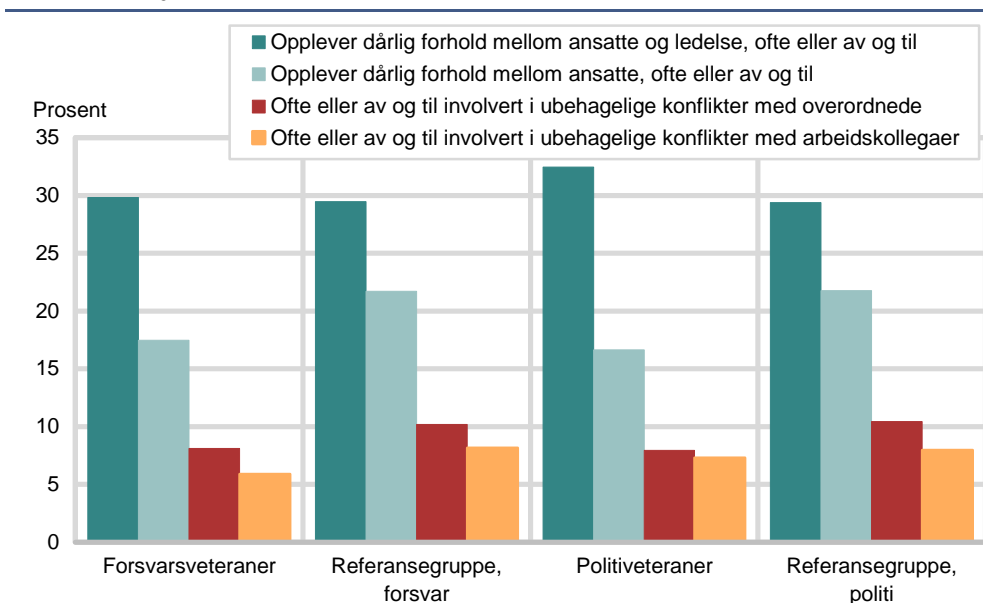
hender at veteranene snakker med andre kolleger, som selv ikke har vært på oppdrag i utlandet, om erfaringer fra tjenesten. I alt 63 prosent av forsvars-veteranene svarer at det hender, mens 78 prosent av politiveteranene svarer det samme. I begge grupper svarer knapt halvparten at de opplever noe eller stor interesse fra kolleger når det gjelder erfaringer fra internasjonale operasjoner, og svært få, henholdsvis 1 og 3 prosent opplever en gang i blant å få negative kommentarer fra kolleger om det at de har deltatt i internasjonale operasjoner.

Sammenlignet med referansegruppene opplever altså veteranene like mye støtte og tilbakemeldinger i sitt arbeid, og et flertall av veteranene har kolleger de kan snakke med om erfaringer fra tjenesten. En annen side av det psykososiale arbeidsmiljøet er opplevelse av negative forhold som konflikter og mobbing.

30 prosent av de ansatte blant forsvarsveteranene opplever ofte eller av og til dårlige forhold mellom ansatte og ledelse, omtrent samme andel finner vi i referansegruppen (figur 4.2). I alt 17 prosent av de ansatte forsvarsveteranene opplever dårlige forhold mellom ansatte, og dette er noe mer positivt enn i referansegruppen, der 22 prosent opplever dette. Når vi stiller spørsmål om man selv er involvert i konflikter, svarer 8 prosent av de ansatte forsvarsveteranene at de ofte eller av og til er involvert i ubehagelige konflikter med overordnede og 6 prosent er involvert i ubehagelige konflikter med arbeidskollegaer. Andelen som er i konflikter med overordnede og arbeidskollegaer er noe høyere i referansegruppen, henholdsvis 10 og 8 prosent. Disse forskjellene er statistisk sikre.

Når vi sammenligner politiveteranene med referansegruppen, finner vi omtrent samme trekk som når vi så på forsvarsveteraner, men utvalget blant politiveteraner er mindre, så her er forskjellene noe mer usikre (figur 4.2).

Figur 4.2. Konflikter på arbeidsplassen, ansatte forsvars- og politiveteraner 16-66 år, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø 2009

Blant de mest negative forholdene en kan oppleve på jobben er å være utsatt for trakassering eller mobbing. Både blant forsvarsveteraner og politiveteraner svarte 1 prosent av de ansatte at de månedlig eller oftere er utsatt for plaging eller ubehagelig erting fra arbeidskolleger (tabell 4.8). I referansegruppene svarer 2 prosent det samme, og for forsvarsveteraner er dette faktisk en sikker forskjell. I alt 2 prosent av forsvarsveteranene svarer at de ofte eller av og til er utsatt for plaging eller ubehagelig erting fra overordnede, blant politiveteranene svarer 3 prosent det samme. Forskjellen sammenlignet med referansegruppene er liten og usikker for begge gruppene.

Det å være utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet på arbeidsplassen er først og fremst et problem som rammer kvinner. Totalt 6 prosent av alle ansatte kvinner i alderen 16-66 år i Norge opplever dette månedlig eller oftere, og også her er det slik at kvinner i enkelte yrker er mer utsatt enn andre, spesielt gjelder dette innen service- og omsorgssektorene. Totalt sett, både blant kvinner og menn, er det ikke forskjeller mellom veteraner og de to referansegruppene. I alt 1 prosent av forsvarsveteranene og 2 prosent av politiveteranene er utsatt for seksuell trakassering. Også i begge veterangruppene er kvinner mer utsatt enn menn, men ulikheter i yrke kan være årsaken til at andelen kvinner som rapporterer dette er lavere blant veteraner enn den er i referansegruppene.

Totalt sett kan vi dermed si at forsvarsveteranene har et noe mer positivt arbeidsmiljø enn det en sammenlignbar gruppe i befolkningen har. Noe av dette kan skyldes at de ansatte forsvarsveteranene og andre ansatte jobber i noe ulike yrker, men det har vi som nevnt ikke rom for å gå nærmere inn på her.

Tabell 4.9. Mobbing og trakassering på arbeidsplassen, ansatte forsvars- og politiveteraner 16-66 år, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolk- ningen 16-66 år
Utsatt for plaging eller ubehagelig erting av kolleger, månedlig eller oftere	1	2	1	2	2
Utsatt for plaging eller ubehagelig erting av overordnede, månedlig eller oftere	2	2	3	2	2
Utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet, månedlig eller oftere	1	1	2	2	4
- kvinner	3	6	2	5	6
Utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet sist du var ute på oppdrag, månedlig eller oftere	3		10		
- kvinner	24		26		
Antall ansatte (16-66 år)	1 508	8 552	273	7 677	8 552

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen om arbeidsmiljø 2009.

For veteraner er det også relevant å spørre om de var utsatt for seksuell trakassering mens de var ute på internasjonalt oppdrag. I alt 3 prosent av forsvarsveteranene og 10 prosent av politiveteranene opplevde dette sist de var ute på oppdrag. I begge gruppene rapporterer en av fire kvinner at de har vært utsatt for seksuell trakassering mens de var på oppdrag, og det må kunne karakteriseres som høye andeler.

4.7. Kan opplevelser i tjenesten øke faren for ekskludering fra arbeid?

I dette avsnittet skal vi se noe nærmere på veteranene, og se om det innad i veterangruppen er forskjeller som kan knyttes til ulike forhold i tjenesten. Er det for eksempel slik at de som har hatt sterke negative opplevelser i tjenesten i ettertid har fått større problemer i arbeidslivet enn andre?

Vi skal se på de veteranene som kan kalles ekskluderte fra arbeidslivet og stiller spørsmålet om dette på noen måte kan tilskrives opplevelser fra tjenesten? Ekskludering kan defineres på mange ulike måter. Her velger vi en definisjon som bygger på økonomisk status og omfatter dem som er arbeidsledige, uføre, hjemmearbeidende eller inaktive. Vi ser da kun på forsvarsveteraner, siden det knapt finnes politiveteraner som kan kalles ekskluderte så lenge vi ikke definerer pensjonister inn i denne gruppen. Med vår definisjon blir i underkant av 7 prosent av forsvarsveteraner i alderen 16-66 år regnet som ekskluderte fra arbeidsmarkedet. Dersom vi bruker samme definisjon på ekskludering i referansegruppen, får vi en andel som er omtrent fire prosentpoeng høyere. Det betyr at veteraner i utgangspunktet ikke har veldig stor sannsynlighet for å være ekskluderte.

For å belyse om negative opplevelser har effekt på ekskludering, må vi også kontrollere for andre kjennetegn som kan påvirke tilknytningen til arbeidsmarkedet. Vi benytter derfor en multipl analyse i form av logistisk regresjon (se boks for definisjon) der vi også tar hensyn til kjønn, alder, utdanning og varige sykdommer eller funksjonshemminger.¹⁶ Tabell 4.9 viser resultater fra modellen vi har satt opp. Vi understreker at det her er mulig å bruke flere ulike modeller og inkludere andre kjennetegn som også kan påvirke sannsynligheten for å være ekskludert, og at dette dermed kan oppfattes som en av flere mulige tilnæringer for å illustrere hvordan data kan utnyttes.

Tabell 4.10. Logistisk regresjon, fare for å være ekskludert fra arbeidsmarkedet, forsvarsveteraner 16-66 år, 2012

	Estimate	Standard Error	Wald Chi-Square	Pr Chi-Sq	Point Estimate	95% Wald Confidence Limits	
Intercept	2,8902	0,0954	918,07	<.000			
Mann	0,2921	0,0673	18,85	<.000	0,56	0,43	0,73
Kvinne (ref)							
16-24 år	0,2968	0,1446	4,22	0,040	1,06	0,69	1,64
25-44 år (ref)							
45-66 år	0,6550	0,0763	73,68	<.000	2,75	2,46	3,09
Grunnskole	0,7121	0,0397	320,92	<.000	1,63	1,46	1,82
Videregående (ref)							
Høyere utdanning	0,9347	0,0489	365,18	<.000	0,31	0,27	0,36
Har ikke langvarig sykdom (ref)							
Har langvarig sykdom	0,1647	0,0245	45,27	<.000	1,39	1,26	1,53
Ikke blitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger (ref)							
Bliitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger	0,3158	0,0301	110,33	<.000	1,88	1,67	2,12
Ikke vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering (ref)							
Vært vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering	0,3414	0,0261	171,21	<.000	1,98	1,79	2,19

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

Resultatene viser at blant forsvarsveteraner har menn lavere sannsynlighet for å være ekskluderte enn kvinner (referansegruppen), også når vi tar hensyn til flere kjennetegn. Vi har i tillegg brukt aldersgruppen 25-44 år som referansekategori, og da har personer i alderen 45-66 år noe høyere sannsynlighet for å være ekskluderte, mens det ikke er særlig effekt for aldersgruppen 16-24 år. Utdanning er også inkludert i modellen, og da har vi brukt videregående utdanning som referansekategori. Dette kjennemerket viser en forventet effekt, der veteraner med grunnskole som høyeste fullførte utdanning har høyere sannsynlighet for å være ekskluderte, mens veteraner med høyere utdanning har lavere sannsynlighet for å være ekskluderte når vi sammenligner med referanse kategorien. Vi vet også fra andre studier at helse har stor betydning for deltakelse på arbeidsmarkedet, og her har vi bruk veteraner uten langvarig sykdom eller funksjonshemming som referansegruppe. Effekten er da som forventet slik at personer med langvarig sykdom eller funksjonshemming har større sannsynlighet for å være ekskluderte.

De to forholdene vi har valgt ut fra tjenesten er hvorvidt man har hatt sterke negative opplevelser som rammet en selv eller kolleger og om man har vært vitne til skade eller død blant andre.¹⁷ Begge disse forholdene slår ut i vår modell der vi

¹⁶ Her tar vi kun med varige sykdommer eller funksjonshemminger som veteranene selv sier ikke skyldes tjenesten i internasjonale operasjoner, slik at vi i størst mulig grad kan isolere effekter av negative opplevelser i tjenesten.

¹⁷ Sterke negative opplevelser som har rammet en selv eller kolleger omfatter enten om man selv har blitt fysisk skadet på oppdrag, eller om man noen gang har opplevd å være i akutt livsfare, eller opplevd at medsoldater ble drept eller skadet, uten at en selv ble det. Vitne til død eller skade blant andre er definert ved at man har påført andre skade eller død, vært vitne til død eller alvorlige skader blant sivile, vært vitne til seksuell trakassering eller overgrep mot lokalbefolkning, eller opplevd å

ser på sannsynligheten for å være ekskludert fra arbeidsmarkedet (eller fra studier). I vår modell slår det å ha vært vitne til skade eller dødsfall blant andre sterkest ut, der veteraner som har opplevd dette har nesten to ganger så høy fare for å være ekskluderte sammenlignet med veteraner som ikke har opplevd dette. Dette gjelder da selv om vi kontrollerer for effekter av kjønn, alder, utdanning og helse. Det å selv ha blitt skadet eller opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger virker på samme måte, selv om sammenhengen er noe svakere. Selv om dette er en enkeltstående modell, og det kreves mer forskning for å slå fast dette sikkert på bakgrunn av våre data, så indikerer vår analyse at negative opplevelser i tjenesten medfører en økt fare for at en faller ut av arbeidsmarkedet på et senere tidspunkt. Lignende analyser kan for eksempel gjøres for sykefravær.

Logistisk regresjon

Logistisk regresjon er en multippel analysemetode som benyttes for å studere den unike effekten av flere forklaringsvariabler på en avhengig variabel. Metoden er velegnet når den avhengige variabelen er dikotom, altså har to uavhengige verdier, og vi har flere mulige årsaksvariabler.

Hvor mye høyere sannsynligheten er for at en begivenhet skal inntreffe ved en bestemt verdi på forklaringsvariabelen i forhold til en annen kategori (referansekategorien), når de øvrige bakgrunnsfaktorene i modellen holdes konstant, beregnes ved å ta forholdet antilogaritmen til parameterestimaten til de to verdiene på forklaringsvariabelen. Dette kalles oddsforholdet (point estimate i tabellene). Oddsene øker vesentlig mer enn andelen så det er viktig å ikke blande sammen de to effektmålene.

Her brukes analysemetoden for å se på sannsynligheten for å være ekskludert fra arbeidsmarkedet, og vi har brukt variablene kjønn, alder, utdanning og utsatthet for negative hendelser eller opplevelser i tjenesten som forklaringsvariabler (uavhengige variabler). Den avhengige variabelen er gjort dikotom ved å si at de som er ekskluderte fra arbeidsmarkedet får verdi 1, mens resten får verdi 0. Deretter ser vi på i hvilken grad de uavhengige variablene øker eller minsker sannsynligheten for å ha verdi 1 på den avhengige variabelen.

For hver faktor har vi definert en referansegruppe som de øvrige gruppene sammenlignes med, merket som "ref" i tabellen. I tolkningen av resultatene forholder vi oss i hovedsak til estimat, der fortegnet viser om effekten av variabelen er positiv eller negativ, og oddsforholdet (point estimate).

For mer om logistisk regresjon, se for eksempel Ringdal (2007).

være forhindret fra å gripe inn i tilfeller der en selv mener at en kunne forhindret at noen ble skadet eller drept.

5. Inntekt og økonomiske vansker

I dette kapitlet skal vi se kort på veteraners inntekter og formue, eventuelle betalingsproblemer og egen oppfatning av økonomien. Til dette formålet har vi koblet inntektsopplysninger fra 2011 til intervjudataene fra levekårsundersøkelsen blant veteraner, og vi bruker levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012 til sammenligning, der også inntektsdata fra 2011 er tilkoblet. Inntektsopplysningene stammer fra inntektsstatistikk for husholdninger, etablert ved hjelp av ulike registerkilder (Statistisk sentralbyrå 18.01.2013). I hovedsak viser dette kapitlet at veteranene har en relativt solid økonomi. Sammenlignet med referansegruppene er inntektene i gjennomsnitt høye, andelene med lavinntekt er små, og de har lite betalingsproblemer og en positiv oppfatning av egen økonomi. Inntektsforskjeller mellom kvinner og menn er dessuten mindre blant veteraner enn i referansegruppene.

5.1. Inntekter

Formålet med dette kapitlet er ikke å foreta en detaljert analyse av veteraners inntekt, men bare gi en kort oversikt over noen sentrale inntekstposter og sammenligne med referansegruppene. Når en skal sammenligne inntekter mellom grupper er det flere forhold en må ta stilling til, blant annet om sammenligningen skal basere seg på medianinntekter eller gjennomsnittsinntekter. En av utfordringene med å bruke gjennomsnittet er at det kan påvirkes av ekstreme verdier, spesielt i små utvalg. For at dette ikke skal prege våre resultater for mye, skal vi derfor i hovedsak bruke medianen som en illustrasjon på ”typiske” inntekten. Vi vil imidlertid også referere til gjennomsnittet, siden dette gir et litt annet bilde av forskjeller. Jevnt over blir forskjeller mellom veteraner og referansegruppene mindre ved å sammenligne gjennomsnitt enn ved å sammenligne median.

Tabell 5.1. Median inntekter forsvars- og politiveteraner etter kjønn, 2011 kroner¹⁸

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi 16 år og over	Befolkningen
Samlet inntekt før skatt, person					
Totalt	525 000	465 000	624 000	465 000	370 000
Menn	526 000	471 000	635 000	486 000	417 000
Kvinner	490 000	371 000	616 000	382 000	326 000
Samlet inntekt etter skatt, person					
Totalt	382 000	344 000	438 000	343 000	284 000
Menn	384 000	348 000	439 000	354 000	315 000
Kvinner	357 000	286 000	423 000	291 000	258 000
Samlet yrkesinntekt, person					
Totalt	510 000	439 000	590 000	431 000	287 000
Menn	512 000	445 000	593 000	450 000	367 000
Kvinner	461 000	329 000	568 000	344 000	216 000
Samlet inntekt etter skatt, personens husholdning					
Totalt	642 000	585 000	749 000	597 000	537 000
Menn	642 000	586 000	759 000	599 000	555 000
Kvinner	637 000	585 000	633 000	587 000	520 000
Samlet inntekt etter skatt per forbruksenhet, personens husholdning					
Totalt	357 000	337 000	423 000	352 000	319 000
Menn	356 000	337 000	424 000	354 000	323 000
Kvinner	382 000	327 000	417 000	339 000	316 000
Andel under lavinntektsgrense (EU60)					
	4	8	0	6	11
Antall personer, totalt					
Menn	1 851	6 044	328	4 716	6 186
Menn	1 530	3 261	280	2 688	3 261
Kvinner	321	2 783	48	2 028	2 925

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

¹⁸ Selv om undersøkelsene som danner grunnlag for tabellen er gjennomført i 2012, er inntektene som er tilkoblet hentet fra inntektsregister for 2011. For definisjoner av de ulike inntektsbegrepene, se Statistisk sentralbyrås publisering av inntektsstatistikk for husholdninger (Statistisk sentralbyrå (18.01.2013))

Den samlede medianinntekten før skatt er nesten 525 000 kroner for en forsvars-veteran, og det er 60 000 kroner mer enn medianen i referansegruppen (tabell 5.1). Etter at skatt er trukket fra, jevnes forskjellen noe ut. Medianen for forsvars-veteraner er da 382 000, og det er 38 000 kroner mer enn i referansegruppen. For begge grupper er gjennomsnittet høyere enn medianen, og sammenligner vi gjennomsnitt er dessuten forskjellen mellom veteraner og referansegruppen mindre, henholdsvis 30 000 kroner for inntekt før skatt og 21 000 kroner for inntekt etter skatt.

Det er dessuten verdt å merke seg at forskjellen mellom menns og kvinners inntekt er betydelig mindre blant forsvarsveteraner enn den er i referansegruppen. Sammenligner vi medianer for inntekt etter skatt, har mannlige forsvarsveteraner en inntekt som er 27 000 kroner høyere kvinners. I referansegruppen er tilsvarende forskjell 62 000 kroner.

Yrkesaktiviteten i Norge er høy, og som vi har sett i kapittel 4 er den også høy blant veteraner. Det betyr at for de aller fleste er yrkesinntekt den aller viktigste inntekts-kilden.¹⁹ Median yrkesinntekt for forsvarsveteraner er 510 000 kroner, altså bare 15 000 kroner lavere enn median for samlet inntekt før skatt. Median yrkesinntekt i referansegruppen er 439 000 kroner, altså 71 000 kroner lavere enn blant veteranene. Om vi sammenligner gjennomsnitt, holder avstanden seg relativt stor. I gjennomsnitt har forsvarsveteranene 522 000 i yrkesinntekt, 54 000 kroner mer enn gjennomsnittet i referansegruppen. Også når vi sammenligner yrkesinntekter er forskjellen mellom kvinner og menn betraktelig mindre blant veteraner enn i referansegruppen, noe som skyldes at kvinnelige veteraner har betydelig høyere inntekter enn kvinner i referansegruppen. Dette igjen kan delvis forklares med høy yrkesaktivitet blant kvinnelige forsvarsveteraner (se kapittel 4), men sannsynligvis spiller ulikhet i yrke også en sentral rolle.

Ekvivalentinntekt og forbruksvekter

En ekvivalensskala gir uttrykk for hvor mye inntekt en husholdning med gitte karakteristika, for eksempel to voksne og to barn, må ha for at deres levestandard skal være like høy som levestandarden til en enslig med en gitt inntekt. Det er utledet en hel rekke typer av ekvivalensskalaer, basert på forskjellige tilnærminger. I dette kapitlet er det benyttet den såkalte EU-skalaen. Ved bruk av denne skalaen gis første voksne husholdningsmedlem vekt lik 1, neste voksne vekt lik 0,5, mens barn får vekt lik 0,3.

En husholdning bestående av to voksne og to barn (det vil si vekt lik 2,1) må ved bruk av EU-skalaen ha en husholdningsinntekt på 420 000 kroner for å ha samme inntekt per forbruksenhet, eller ekvivalentinntekt, som en enslig med 200 000 kroner i inntekt.

Som et mål på velferd og levekår kan det ofte være interessant å sammenligne inntekter på husholdningsnivå. Så lenge personer bor sammen i en husholdning og deler utgifter til bolig, mat og andre forbruks-goder, kan en anta at husholdningens samlede inntekter er minst like avgjørende for den enkeltes levekår som den personlige inntekten. Når en beregner lavinntekt, som ofte brukes for å beskrive fattigdom eller fattigdomsrisiko, er det husholdningsinntekter som oftest brukes. Medianen for inntekt etter skatt for forsvarsveteraners husholdninger er 642 000 kroner, mens den er 585 000 kroner i referansegruppen. Sammenligner vi gjennomsnitt, har forsvarsveteranene 655 000 kroner, mens gjennomsnittet i referansegruppen er 618 000 kroner. Forsvarsveteranenes husholdninger har dermed større økonomiske ressurser til rådighet. Men for å kunne sammenligne velferdsnivå i husholdningene, må vi også ta hensyn til hvor mange personer som skal dele på disse ressursene. I denne sammenhengen er det vanlig å vekte inntekt med såkalte forbruksvekter, også kalt ekvivalensvekter, som tar hensyn til antall

¹⁹ Yrkesinntekter er summen av lønnsinntekter og netto næringsinntekter i løpet av kalenderåret.

personer og at det er stordriftsfordeler knyttet til å bo sammen (se tekstboks). Vi får da det vi kaller forbruksenheter i husholdningene. Når vi deler samlet inntekt etter skatt på antall forbruksenheter i husholdningene, og sammenligner det vi da kaller ekvivalensinntekt, blir forskjellen mellom forsvarsveteranene og referansegruppen mindre. Da er medianen for forsvarsveteranene 357 000, mens den er 20 000 kroner lavere i referansegruppen. I gjennomsnitt er forskjellen omtrent den samme.

Som nevnt brukes også inntekt per forbruksenhet til å regne ut andeler med lavinntekt. Et av de vanligste målene er det som kalles EU60, som gir andel med under 60% av median ekvivalensinntekt. I Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012 gir dette en lavinntektsandel på 11 prosent.²⁰ I alt 4 prosent av forsvarsveteranene havner i lavinntektsgruppen. Andelen i referansegruppen er dobbelt så stor, 8 prosent.

Totalt sett kommer dermed forsvarsveteranene godt ut når vi sammenligner inntekter med referansegruppen. Blant forsvarsveteranene er inntektene høyere, det er mindre forskjell mellom kvinner og menn og andelen med lavinntekt er lavere.

For politiveteranene er den samlede medianinntekten før skatt er nesten 624 000 kroner, hele 159 000 kroner mer enn medianen i referansegruppen (tabell 5.1). Sammenligner vi gjennomsnitt, er det 662 000 kroner for politiveteranene og 568 000 kroner i referansegruppen, altså en mindre, men fremdeles relativt stor forskjell. Også her blir forskjellene mellom median for veteraner og referansegruppen betraktelig redusert dersom vi sammenligner inntekt etter skatt, der medianen for politiveteraner er 438 000 mens den er 343 000 i referansegruppen.

Også for politiveteraner er det en betydelig mindre forskjell mellom kvinner og menn enn i referansegruppen. Kjønnforskjellen i median inntekt før skatt for politiveteraner er 19 000 mens den er hele 104 000 i referansegruppen. Dette skyldes at kvinnelige politiveteraner relativt sett har høye inntekter, betydelig høyere enn kvinner i referansegruppen. Forskjellen i median for kvinner er på 234 000 kroner. Vi kan også merke oss at kvinnelige politiveteraner i gjennomsnitt har høyere samlet inntekt både før og etter skatt enn mannlige politiveteraner (selv om medianene er lavere).

Yrkesinntekt speiler den samlede inntekten før skatt, selv om yrkesinntekt samlet sett utgjør en mindre andel for politiveteraner enn for forsvarsveteraner. Dette skyldes naturlig nok ulikheter i yrkesaktivitet. Median yrkesinntekt for politiveteraner er 590 000 kroner, gjennomsnittet er 542 000 kroner, begge deler betydelig over tilsvarende tall i referansegruppen. Kjønnforskjellene er de samme som for samlet inntekt før skatt.

Også på husholdningsnivå kommer politiveteranene godt ut. Medianen inntekt etter skatt for forsvarsveteraners husholdninger er 749 000 kroner, mens den er 597 000 kroner i referansegruppen. Sammenligner vi gjennomsnitt, har politiveteranene 761 000 kroner, mens gjennomsnittet i referansegruppen er 643 000 kroner. Når vi går over til å sammenligne inntekt per forbruksenhet, opprettholdes det fremdeles en betydelig forskjell mellom politiveteranene og referansegruppen.

²⁰ Vi har her benyttet medianinntekten fra inntektsstatistikken 2011 for å regne ut lavinntektsandel i Levekårsundersøkelsen EU-SILC og i Levekårsundersøkelsen blant veteraner (Statistisk sentralbyrå (18.01.2013)). Lavinntektsandelen for befolkningen 16 år og over basert på Levekårsundersøkelsen EU-SILC vil avvike noe fra tilsvarende andel i inntektsstatistikken. Dette på grunn av at Levekårsundersøkelsen EU-SILC er en utvalgsundersøkelse mens inntektsstatistikken er registerbasert fulltelling. Noe ulik definisjon av husholdning kan også spille inn. I følge inntektsstatistikken var andelen med årlig lavinntekt (EU60) i befolkningen 16 år og over var 12,2 prosent i 2011.

Medianen for politiveteranene er 423 000, om lag 71 000 kroner mer enn i referansegruppen. I gjennomsnitt er forskjellen noe mindre.

Dette medfører at lavinntekt definert ved EU60 omtrent ikke forekommer blant politiveteranene, mens 6 prosent i referansegruppen faller under denne grensen for lavinntekt. Også politiveteranene kommer dermed godt ut av en inntektssammenligning med referansegruppen, relativt sett enda bedre enn det forsvarsveteraner gjør.

5.2. Økonomiske problemer

Gitt at veteraner kommer såpass godt ut når vi sammenligner inntekter med referansegruppen, vil vi også forvente en lavere forekomst av økonomiske problemer og vanskeligheter med å få endene til å møtes. Denne antagelsen styrkes da også av våre data, selv om økonomiske problemer også kan forekomme i husholdninger som har relativt solide inntekter.

I alt 1 prosent av forsvarsveteranene svarer at de i løpet av de siste 12 måneder har vært ute av stand til å betale husleie eller fellesutgifter, 2 prosent svarer at de har hatt problemer med utgiftene til boliglån (tabell 5.2). Heller ikke i referansegruppen forekommer disse problemene veldig ofte, 2 prosent har problemer med husleie. Selv om dette ikke mye høyere andel enn blant forsvarsveteranene, så er det en sikker forskjell. Også i referansegruppen er det 2 prosent som har hatt problemer med utgifter til boliglån. I alt 3 prosent av forsvarsveteranene har hatt problemer med utgifter til elektrisitet, en noe lavere andel enn de 4 prosentene i referansegruppen som rapporterer det samme. Andelene som har hatt problemer med utgifter til andre lån er imidlertid like, 3 prosent.

Tabell 5.2. Indikatorer på økonomiske vanskeligheter, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolk- ningen 16 år og over
Betalingsproblemer siste 12 måneder, andel					
Husleie (fellesutgifter)	1	2	1	2	2
Boliglån	2	2	0	1	1
Elektrisitet (og kommunale avgifter)	3	4	1	3	4
Andre lån	3	3	0	2	2
Ikke i stand til å klare en uforutsett utgift på 10 000 kr	11	16	6	14	18
Lett eller vanskelig å få endene til å møtes					
vanskelig eller svært vanskelig	2	6	1	5	6
lett eller svært lett	62	58	74	60	56
Antall personer, totalt	1 851	6 044	328	4 716	6 186

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

Også blant politiveteraner forekommer betalingsproblemer sjelden. 1 prosent rapporterer problemer med husleie, og samme andel har hatt problemer med utgifter til elektrisitet. Under en halv prosent har hatt problemer med utgifter til boliglån, mens det knapt er noen som har hatt problemer med utgifter til andre lån. Andelene i referansegruppen er jevnt over høyere.

Det å være i stand til å klare en uforutsett utgift på 10 000 kroner i løpet av en måned, uten å låne penger eller motta hjelp fra andre, sier ikke bare noe om inntektsnivået, men også noe om husholdningene har en økonomisk buffer ut over det vi kan kalle daglig forbruk. I befolkningen totalt svarer 18 prosent av alle voksne at de tilhører en husholdning som ikke kan klare en slik utgift.

Blant forsvarsveteraner er det 11 prosent som ikke kan greie en uforutsett utgift på 10 000 kroner, mens 16 prosent i referansegruppen svarer det samme. For politiveteraner er forskjellen målt mot referansegruppen enda større, 6 mot 14 prosent. I tråd med dette svarer da også veteraner mer positivt enn referansegruppene på hvor lett eller vanskelig det er å få endene til å møtes med den inntekten de har til rådighet. I alt 2 prosent av forsvarsveteranene svarer at det er vanskelig eller svært vanskelig, 6 prosent i referansegruppen svarer dette. Motsatt svarer 62 prosent av forsvarsveteranene at det er lett eller svært lett, en noe høyere andel enn de 58 prosentene i referansegruppen som svarer det samme. Igjen er forskjellene noe høyere når vi sammenligner politiveteraner med referansegruppen. Henholdsvis 1 og 5 prosent svarer at det er vanskelig eller svært vanskelig å få endene til å møtes, 74 og 60 prosent svarer at det er lett eller svært lett.

Som for inntekt kommer da veteraner godt ut også når det gjelder betalingsproblemer og opplevelse av egen økonomi. Nå er det likevel ikke slik at ingen veteraner har lav inntekt og økonomiske problemer, for det forekommer, og for dem som opplever det kan det være alvorlig nok. Men i omfang er disse problemene mindre for veteraner enn de er både for befolkningen totalt og for grupper som det er naturlig å sammenligne med (referansegrupper).

6. Veteraners helse og bruk av helsetjenester

Det å ha god helse er i seg selv et attraktivt gode forbundet med gode levekår. God helse er dessuten en ressurs som gir bedre forutsetninger for å oppnå andre levekårsgodter, som for eksempel yrkesaktivitet, inntekt og sosialt nettverk. Vi skal i dette kapitlet se nærmere på veteranenes helse, vi skal komme inn på den generelle vurderingen av helsen, symptomer som kan knyttes til både fysisk og psykisk helse. Helse er en av de mest sentrale levekårsindikatorerne, og mye av oppmerksomheten rundt veteraners levekår har nettopp dreid seg om hvordan tjenesten i utlandet kan påvirke helsen. Vårt inntrykk er også at dette er blant de tema som er sterkest vektlagt i forskning på veteraner (se blant annet Forsvaret 2012 og Mandal 2009)

Også her vil vi legge stor vekt på å presentere indikatorer som kan sammenlignes med en referansegruppe i befolkningen ellers. Data for sammenligning henter vi fra levekårsundersøkelsen om helse, omsorg og sosial kontakt 2008 (se kapittel 1 om data). I det store og hele tyder vår undersøkelse på at veteraner har minst like god både fysisk og psykisk helse som referansegruppen. Sammenligner vi med referansegrupper har forsvarsveteraner like god egenvurdering av helse, politiveteraner bedre. En mindre andel veteraner har varig sykdom enn hva vi finner i referansegruppene. Svekket psykisk helse forekommer omtrent i samme omfang blant forsvarsveteraner som i referansegruppen, mens det forekommer sjeldnere for politiveteraner. Med unntak for en noe lavere bruk av allmennlege, ser det også ut til at veteraner benytter helsetjenester omtrent i samme omfang som andre. Dette trenger ikke bety at tjenesten ikke er forbundet med fare for svekket helse. Det stilles krav om helse både til forsvars- og politipersonell. Vi kan derfor anta at veteraner i utgangspunktet er en gruppe som har god helse, antagelig bedre enn referansegruppen, slik at veteranenes helse kunne vært enda bedre dersom vi sammenlignet med en referansegruppe før tjenesten. Men ved hjelp av den typen tverrsnittdata vi har her, har vi ikke mulighet til å si noe direkte om hvordan tjenesten har påvirket den enkelte veteraners helse. Vi viser imidlertid at opplevelser under tjenesten kan ha negative effekter på veteraners helse, men at god oppfølging etter tjenesten kan hjelpe.

6.1. Egenvurdering av helsen

I alt 81 prosent av alle forsvarsveteraner vurderer sin egen helse som god, og i praksis er dette nesten samme andel som i referansegruppen, der 82 prosent svarer at helsen er god (tabell 6.1). Litt i underkant av 38 prosent av forsvarsveteranene svarer at den er meget god, og om lag 43 prosent at den er god. I referansegruppen er det en noe mindre andel som svarer at helsen er meget god, mens en noe høyere andel svarer at helsen er god. I referansegruppen er det dessuten slik at det er en større andel menn enn kvinner som svarer at helsen er god, 82 mot 80 prosent, men blant forsvarsveteranene er kjønnsforskjellen motsatt, og hele 87 prosent av de kvinnelige veteranene svarer at de har god helse. Det er en statistisk sikker forskjell sammenlignet med kvinnene i referansegruppen. Blant menn finner vi ikke tilsvarende forskjell, 81 prosent av de mannlige veteranene svarer at de har god helse.

I alt 6 prosent av forsvarsveteranene svarer at de har dårlig eller meget dårlig helse, og det er en andel som er lik den vi finner i referansegruppen. Totalt sett har altså forsvarsveteranene en egenvurdering av helsen som er den samme som i en referansegruppe som er likt sammensatt med hensyn til kjønn og alder, men kvinnelige forsvarsveteraner rapporterer noe bedre helse enn kvinner i referansegruppen. Som nevnt over, kan vi imidlertid ikke kontrollere for hvordan veteranene vurderte sin egen helse før de dro ut i tjeneste.

Blant politiveteranene er egenvurderingen ganske betydelig bedre enn det vi finner i referansegruppen, hele 93 prosent av politiveteranene svarer at de har god eller meget god helse. Det er en andel som er 15 prosentpoeng høyere enn i referansegruppen. Ser vi på kjønnsforskjeller, ser vi at denne forskjellen skyldes at både

kvinnelige og mannlige politiveteraner rapporterer bedre helse enn det vi finner i referansegruppen. Under en prosent av politiveteranene svarer at de har dårlig eller meget dårlig helse, mens dette gjelder 7 prosent i referansegruppen. Her er det naturlig å anta at forskjellen skyldes en seleksjonseffekt der politipersonell i utgangspunktet har bedre helse enn en referansegruppe, og igjen understreker vi at dette bare sier noe om forskjeller mellom gruppene, og ikke noe om hvordan tjeneste i utlandet eventuelt påvirker helsen.

Tabell 6.1. Egenvurdert helse og varig sykdom eller lidelse, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars-, veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolk- ningen 16 år og over
Egenvurdert helse					
Meget god	38	37	52	33	36
God	43	45	41	46	44
Verken god eller dårlig	13	12	6	14	13
Dårlig	5	5	1	6	5
Meget dårlig	1	1	0	1	1
God eller meget god egenvurdert helse					
Totalt	81	82	93	78	80
Menn	81	82	93	79	82
Kvinner	87	80	91	77	78
Har varig sykdom eller lidelse					
Totalt	50	54	48	59	58
Menn	50	54	48	59	54
Kvinner	52	57	50	62	61
Har varig sykdom eller lidelse som skyldes tjenesten					
	11	-	9	-	-
Varige sykdommer påvirker hverdagen i høy eller noe grad					
Totalt	25	26	19	31	32
Menn	24	26	19	30	25
Kvinner	27	34	19	38	36
Antall menn	1 530	3 172	280	2 610	3 172
Antall kvinner	321	3 132	48	2 334	3 293
Antall personer, totalt	1 851	6 304	328	4 944	6 465

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008.

6.2. Varig sykdom og plager

Det finnes flere ulike måter å måle hvor mange som har varige sykdommer eller nedsatt funksjonsevne på. Ulike målemetoder kan gi ulike resultater. I levekårsundersøkelsen blant veteraner har vi stilt samme spørsmål som i levekårsundersøkelsen om helse.²¹ Halvparten av alle forsvarsveteraner svarer da at de har en varig sykdom, lidelse eller funksjonshemming. Andelen er noe høyere blant kvinnelige enn blant mannlige veteraner, men forskjellen er usikker (tabell 6.1). I utgangspunktet kan det høres ut som om halvparten med varig sykdom eller funksjonshemming er en høy andel, men her må vi huske at sykdommer og funksjonshemminger av mange ulike alvorlighetsgrader inngår. I referansegruppen finner vi at over halvparten, 54 prosent har en varig sykdom eller funksjonshemming, så andelen blant forsvarsveteraner er lavere enn i en gruppe som det er naturlig å sammenligne med. Det kreves ytterligere analyser for å avdekke om det er ulike varige sykdommer og funksjonshemminger i disse to gruppene som ikke fremgår her. Kjønnforskjellen i referansegruppen er omtrent som blant forsvarsveteranene.

Vi har ikke mulighet for å kontrollere i hvilken grad veteraner hadde varige sykdommer eller lidelser før de reiste ut i tjeneste. Sett i lys av krav som stilles for

²¹ Som varig syke eller med funksjonshemming definerer vi personer som har svart ja på et innledende spørsmål om de har varig sykdom eller lidelse, noen medfødt sykdom eller virkning av skade, og at det har vart i minst 6 måneder eller forventes å bli varig. I tillegg har vi inkludert de som har svart ja på oppfølgende spørsmål om de har flere varige sykdommer eller lidelser, medfødt sykdom eller virkning etter skade, også etter at det har blitt lest opp en rekke sykdomstilstander.

å kunne delta i internasjonale operasjoner, kan det i alle fall ikke være snakk om tilstander som er så alvorlige at det er til hinder for tjenesten. Slik sett er det naturlig å anta at dette er en gruppe som i utgangspunktet skulle være friskere enn referansegruppen. For personer som har vært på oppdrag for en tid tilbake, har vi heller ikke kontroll på om sykdommen eller lidelsen oppsto kort etter tjenesten, eller om det er noe som har oppstått senere. Selv om vi dermed ikke kan fastslå med sikkerhet i hvilken grad tjenesten medfører varig sykdom eller lidelser, har vi stilt spørsmål om veteraner med varig sykdom, lidelse eller funksjonshemming selv vurderer det slik at det skyldes tjenesten i internasjonale operasjoner. I alt 11 prosent av forsvarsveteranene svarer da at de har fått varige sykdommer som følge av tjenesten.

Som nevnt kan det være snakk om varige sykdommer av til dels svært ulik art, ikke alle trenger å ha særlig betydning for hverdagslivet. I alt en av fire forsvarsveteraner har varige sykdommer eller funksjonshemminger som virker inn på hverdagen i høy eller noen grad. Det er omtrent samme andel som vi finner i referansegruppen. Om vi fordeler etter kjønn, er det likevel en forskjell blant kvinner, der en mindre andel blant veteranene enn i referansegruppen har sykdommer eller funksjonshemminger som påvirker hverdagen, henholdsvis 27 og 34 prosent.

For politiveteranene finner vi en noe større forskjell når vi sammenligner med referansegruppen enn det vi fant for forsvarsveteranene. Knappe halvparten, 48 prosent, av politiveteranene rapporterer varig sykdom eller lidelse, mens det gjelder 59 prosent i referansegruppen. Også her er forskjellene mellom kvinner og menn nokså like når en sammenligner veteraner med referansegruppen. I alt 9 prosent av politiveteranene svarer at de har fått varig sykdom eller funksjonshemming som følge av tjenesten i internasjonale operasjoner.

Også når det gjelder innvirkning på hverdagen, er forskjellen mellom politiveteraner og referansegruppen relativt stor. 19 prosent av politiveteranene har varig sykdom eller funksjonshemming som påvirker hverdagen i stor eller noen grad, mens det gjelder 31 prosent i referansegruppen. Her drar de kvinnelige politiveteranene andelen ned sammenlignet med referansegruppen. 19 prosent av de kvinnelige veteranene rapporterer stor eller noe innvirkning på hverdagen, mens det gjelder hele 38 prosent av kvinnene i referansegruppen.

I tillegg til å spørre om varig sykdom og funksjonshemming, har vi inkludert et spørsmål der en lister opp i alt fjorten forskjellige plager og spør om respondenten har vært plaget av dette de siste tre månedene. Vi skal ikke gå i detalj om disse plagene, andeler finnes i tabell 6.2. I gjennomsnitt har forsvarsveteraner 1,3 av disse plagene, og det er samme andel som i referansegruppen. Som i referansegruppen er det også blant veteraner noe vanligere at kvinner har flere plager enn menn, men kjønnsforskjellen er mindre blant veteranene. For de fleste av enkeltplagene er andelen som rapporterer å ha hatt dette de siste tre måneder nokså like når en sammenligner forsvarsveteraner med referansegruppen. For plager som smerter i kroppen og pustebesvær er andelen lavere blant veteraner. Det er imidlertid interessant å merke seg at veteraner noe oftere enn referansegruppen rapporterer plager som kan sies å være psykisk relaterte. For plager som angst eller fobier, konsentrasjonsvansker, søvnproblemer og det å være trett eller slapp er forskjellene for små til å være statistisk sikre. Men for plagene nedstemt eller deprimert og irritabel eller aggressiv finner vi statistisk sikre forskjeller som viser at forsvarsveteraner rapporterer dette oftere enn referansegruppen. Vi kommer mer tilbake til psykisk helse i avsnittene under.

Tabell 6.2. Plager og symptomer siste 3 måneder, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkning- gen 16 år og over
smarter i kroppen	19	22	15	28	26
hodepine eller migrene	14	14	9	14	18
kløe eller svie	4	5	4	5	6
tett nese eller rennende øyne	11	11	8	11	13
pustebesvær, kortpustethet eller tungpustethet	5	7	2	8	8
hoste	7	7	3	7	8
kvalme eller fordøyelsesbesvær	4	4	3	5	6
svimmelhet eller dårlig balanse	6	6	3	6	10
angst eller fobier	5	4	2	4	5
å være nedstemt eller deprimert	10	8	4	8	10
å være irritabel eller aggressiv	9	6	4	5	7
konsentrasjonsvansker	8	7	3	7	9
søvnproblemer	15	13	11	15	17
å være trett eller slapp	16	15	8	16	20
Antall personer, totalt	1 851	6 304	328	4 944	6 465

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008.

I gjennomsnitt rapporterer politiveteranene 0,8 av plagene, mens i referansegruppen er gjennomsnittet 1,4. Kvinner i referansegruppen har i gjennomsnitt flere plager enn menn, men dette er ikke tilfelle blant politiveteranene, der gjennomsnittet er likt for menn og kvinner. Gjennomgående, for alle de fjorten plagene vi har spurt om, er det lavere forekomst blant politiveteraner enn i referansegruppen. Dette gjelder da også mer psykisk relaterte plager, der vi så at forekomsten var høyere blant forsvarsveteraner enn i referansegruppen.

6.3. Psykisk helse, betydelige psykiske vansker

Interessen for hvordan deltakelse i internasjonale operasjoner påvirker den psykiske helsen til de involverte har vært økende de siste årene. Det at deltakelse i krig medfører en risiko for psykiske skader er likevel gammel kunnskap. Det å være utsatt for stor personlig risiko, det å være vitne til menneskelig død og elendighet, samt den belastning det medfører å kunne være nødt til å skade eller drepe andre, blir ansett som så store påkjenninger at det kan medføre økt risiko for psykisk skade for de involverte (Forsvaret 2013).

Det har vært gjort to omfattende studier av norske forsvarsveteraners psykiske helse, den ene er UNIFIL studien fra 1991, og den andre er Afghanistan-undersøkelsen fra 2012 (Forsvaret 2013). Den siste av disse konkluderer med at forekomsten av psykisk lidelse hos veteraner er tilsvarende eller lavere enn i befolkningen, men det betyr ikke at tjenesten i internasjonale operasjoner ikke har psykiske konsekvenser for en del av veteranene. Det bør også trekkes frem at deltakelse i internasjonale operasjoner kan ha positiv innvirkning på den psykiske helsen.

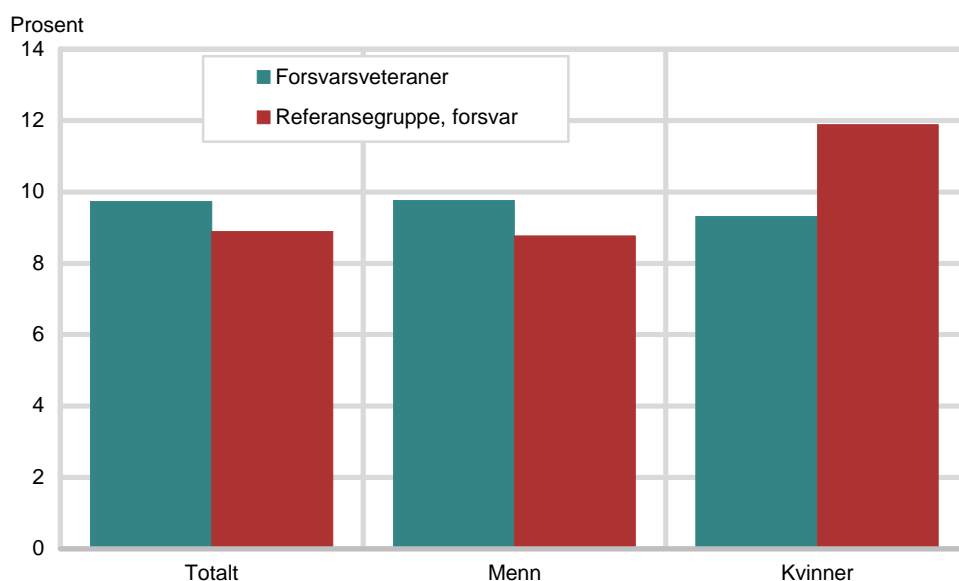
I kapittel 3 om tjenesten slo vi fast at 13 prosent av forsvarsveteranene vurderte at deres psykiske helse ble svekket som førte av at de hadde vært på internasjonalt oppdrag. Blant politiveteranene svarte 8 prosent det samme. Dette kan være en indikasjon på at den psykiske helsen faktisk ble svekket, og dette må vi ta med oss når vi nå ser at symptomer på svekket helse ikke forkommer mye oftere blant veteraner enn i referansegruppene.

Betydelige psykiske vansker måles ved hjelp av Hopkins Symptoms Check List (HSCL), som er en sekvens med 25 spørsmål der vi måler symptomer og plager som er forbundet med angst og depresjon. Hvert svar på spørsmål i indeksen har verdi på en til fire, alt etter hvor plaget man er av symptomet. En gjennomsnittlig score på 1,75 eller over på disse 25 spørsmålene er en indikasjon på nokså betydelige psykiske plager, eller svekket psykisk helse. Det er likevel viktig å understreke at dette ikke er det samme som en diagnose på psykisk sykdom. I

befolkningen 16 år og over finner vi at 10 prosent har en score på HSCL som indikerer svekket psykisk helse.

I alt 10 prosent av forsvarsveteranene scorer 1,75 eller over på HSCL, og det er noe høyere enn de 9 prosentene vi finner i referansegruppen (figur 6.1). Det er likevel ikke stor nok forskjell til at den er statistisk sikker, så vi kan ikke med sikkerhet slå fast at svekket psykisk helse målt på denne måte forekommer oftere blant forsvarsveteraner enn i referansegruppen. Blant veteranene finner vi heller ingen sikker forskjell mellom kjønnene, selv om tallene indikerer en noe lavere andel blant kvinner enn menn. Dette kan likevel være interessant, siden vi i referansegruppen finner en sikker forskjell som viser at kvinner oftere har psykiske vansker enn menn.

Figur 6.1. HSCL-25, andel med gjennomsnitt => 1,75, forsvarsveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

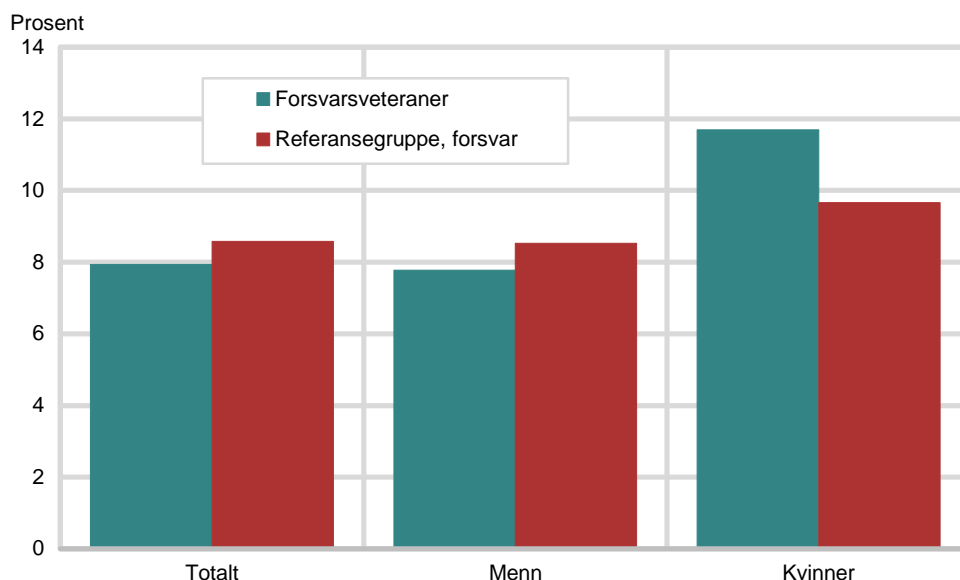
Ser vi mer detaljert på de ulike symptomene som inngår i HSCL indeksen, er det heller ikke der særlig store forskjeller som tyder på at veteraner har problemer som forekommer hyppigere enn i referansegruppen. De største forskjellene finner vi for symptomer som "følelsen av å være anspent, oppjaget" og "anfallet av angst eller panikk", men der er andelen som rapporterer å være plaget lavere blant veteraner enn i referansegruppen.

Når vi spør forsvarsveteranene om de har hatt redusert arbeidsevne som følge av psykiske helseproblemer siste 12 måneder, svarer 8 prosent at de helt eller delvis har hatt det (figur 6.2). Dette er en noe lavere andel enn de 10 prosentene som fikk en score på 1,75 eller mer på HSCL. Her kan det dessuten være en viss kjønnsforskjell i og med at 12 prosent av de kvinnelige forsvarsveteranene og 8 prosent av de mannlige svarer at de har hatt helt eller delvis redusert arbeidsevne. I referansegruppen svarer 9 prosent at de har hatt helt eller delvis nedsatt arbeidsevne, altså samme andel som scorer 1,75 eller mer på HSCL. Det er imidlertid ikke helt overlapp mellom HSCL og nedsatt arbeidsevne, både blant veteraner og i referansegruppen svarer omtrent halvparten av dem med 1,75 eller mer på HSCL at det har hatt redusert arbeidsevne på grunn av psykiske problemer.

For politiveteraner er det klare funn som tyder på at de har bedre psykisk helse enn referansegruppen. Bare knappe tre prosent av politiveteranene scorer 1,75 eller mer på HSCL, og kvinnelige og mannlige veteraner scorer likt (figur 6.3). I referansegruppen er det totalt 8 prosent som scorer 1,75 eller mer, og andelen er høyere blant kvinner enn blant menn. Også når vi ser på de enkelte symptomene i HSCL, er det gjennomgående slik at andelen som rapporterer at de er ganske eller veldig

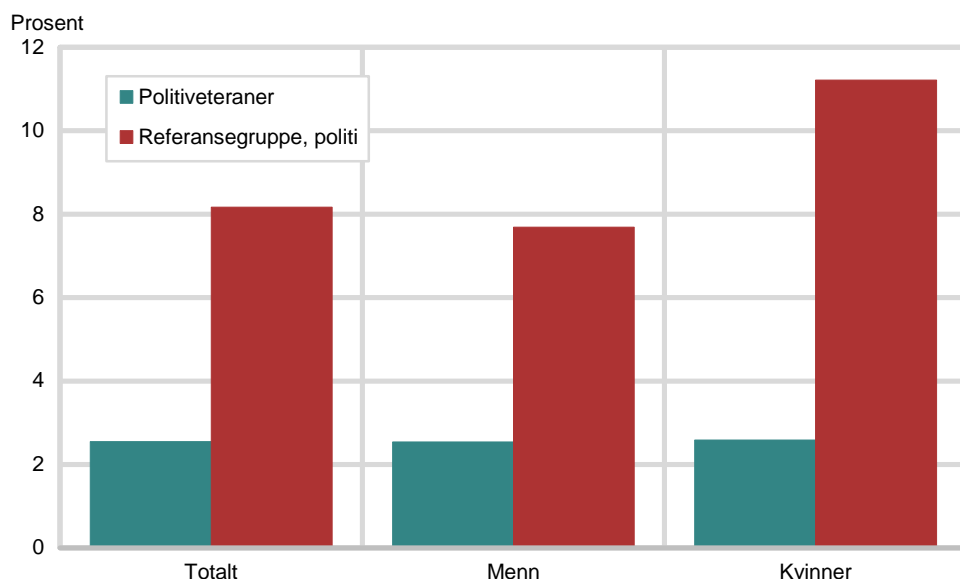
mye plaget er lavere blant politiveteraner enn i referansegruppen. I alt 4 prosent av politiveteranene svarer at de har hatt nedsatt arbeidsevne på grunn av psykiske problemer, altså noen flere enn dem som scorer 1,75 eller mer på HSCL (figur 6.4). Her kan vi også merke oss at det knapt er noen blant kvinnelige politiveteraner som rapporterer redusert arbeidsevne på grunn av psykiske problemer, men her må vi understreke at det er snakk om en liten gruppe på i alt 43 kvinner, så dette er mer usikkert.²²

Figur 6.2. Helt eller delvis redusert arbeidsevne på grunn av psykiske problemer siste 12 mnd, forsvarsveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

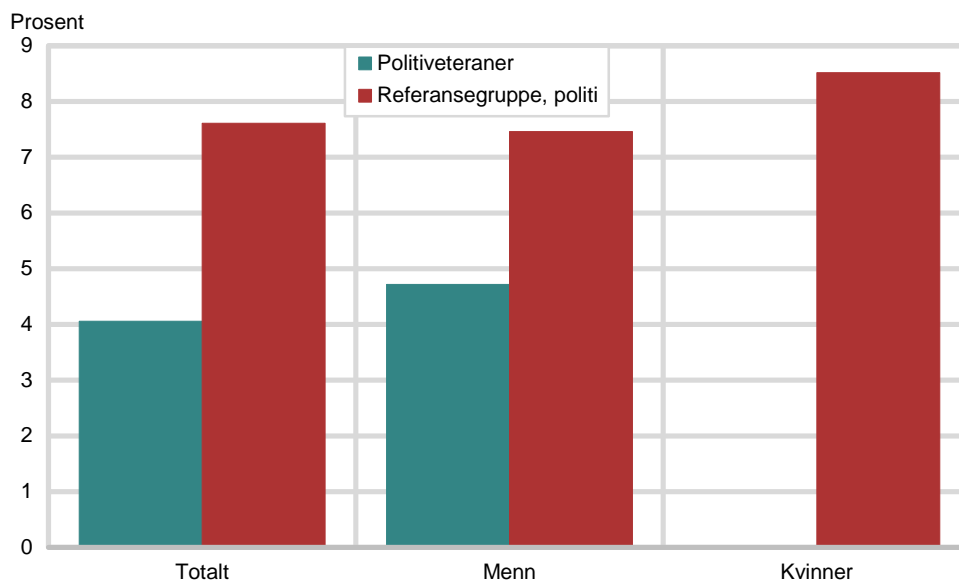
Figur 6.3. HSCL-25, andel med gjennomsnitt => 1,75, politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

²² Spørsmålene om psykisk helse ble stilt i selvutfyllingsskjema som ble sendt i posten etter intervjuet. Antallet som svarte på dette skjemaet er lavere enn antallet som svarte på intervjuet, og dermed er antall observasjoner for disse variablene noe lavere enn for variabler fra telefonintervjuet.

Figur 6.4. Helt eller delvis redusert arbeidsevne på grunn av psykiske problemer siste 12 mnd, politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

6.4. Tilfredshet, følelse av kontroll og positive og negative følelser

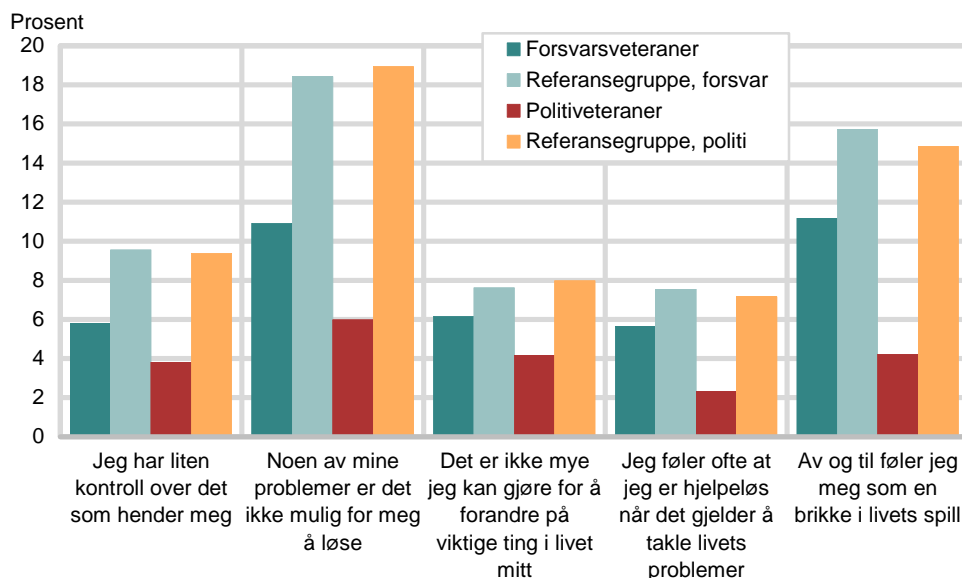
Når den norske befolkningen blir spurt om hvor fornøyde de er med livet sånn i alminnelighet, og bes om å oppgi svaret på en skala fra en til ti, er det gjennomsnittlige svaret 7,9. Forsvarsveteranene svarer i gjennomsnitt 7,8, omtrent det samme som i referansegruppen. Politiveteranene har en noe mer positiv vurdering, 8,6, noe høyere enn i referansegruppen. Alt i alt er altså veteraner minst like fornøyde med livet som resten av befolkningen.

I levekårsundersøkelsen blant veteraner stilte vi i alt fem spørsmål om følelse av kontroll over sitt eget liv (figur 6.5). Basert på dette kan vi trekke en generell slutning om at forsvarsveteraner gjennomgående føler at de har større kontroll over eget liv enn det referansegruppen har. For fire av de fem spørsmålene som er formulerte som negative utsagn om kontroll over eget liv, er det en statistisk signifikant lavere andel som svarer at de er helt eller ganske enig blant forsvarsveteranene enn det er i referansegruppen.²³ Tilsvarende slutning kan vi trekke for forskjellen mellom politiveteraner og referansegruppen, der er det statistisk sikker forskjell for alle fem spørsmål. I hvilken grad denne mer positive innstillingen til livet har sammenheng med selve tjenesten i utlandet, kan vi ikke si noe om ut fra dette. Det kan også være at dette er kjennetegn som preger dem som rekrutteres til denne typen oppdrag.

I levekårsundersøkelsen blant veteraner var det også inkludert spørsmål om negative og positive følelser. Dette er ikke data som finnes i levekårsundersøkelsen om helse fra 2008, men når data fra levekårsundersøkelsen om helse fra 2012 foreligger, vil det bli mulig å sammenligne med befolkningen ellers (og referansegrupper). Vi skal derfor ikke gå detaljert inn på resultatene her, men nøye oss med å konstatere at i begge veterangrupper er det et flertall som svarer at de i løpet av de siste fire ukene har hatt positive følelser som tiltaksløst, ro og harmoni, overskudd og glede mye av tiden eller mer (tabell 6.3). Trett og sliten er de negative følelsene som rapporteres oftest, mens nervøsitet, følelse av å være langt nede og nedfor og trist forekommer sjeldnere.

²³ Bare for spørsmålet "Det er ikke mye jeg kan gjøre for å forandre på viktige ting i livet mitt" er det ikke statistisk signifikant forskjell mellom forsvarsveteraner og referansegruppen.

Figur 6.5. Helt eller ganske enig i ulike utsagn om kontroll, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

Tabell 6.3. Positive og negative følelser, mye av tiden eller mer, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvarsveteraner	Politiveteraner
følt deg full av tiltakslyst	52	58
følt deg veldig nervøs	5	0
vært så langt nede at ingenting har kunnet muntre deg opp ...	1	1
følt deg rolig og harmonisk	74	86
hatt mye overskudd	58	68
følt deg nedfor og trist	4	2
følt deg sliten	17	8
følt deg glad	70	74
følt deg trett	16	9
Antall personer, totalt	1 334	277

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008.

6.5. Bruk av helsetjenester

Fastlegeordningen er et av kjernepunktene i norsk primærhelsetjeneste, og ble innført i juni 2001. De aller fleste i Norge har nå en fastlege som de går til, i 2008 svarte 92 prosent av alle voksne i befolkningen at de hadde det. Andelen er noe høyere blant kvinner enn blant menn.

Også blant forsvarsveteraner har mange en fastlege, 87 prosent, mens 4 prosent har en annen lege de vanligvis går til (tabell 6.4). Andelen veteraner som har en fastlege er likevel lavere enn i referansegruppen, der 91 prosent har. Det er en noe større forskjell mellom kvinner enn menn når vi sammenligner forsvarsveteraner med referansegruppen. Sammenholder vi fastlege og annen lege en vanligvis bruker, har 9 prosent av forsvarsveteranene ikke noen fast lege de forholder seg til. Dette er en høyere andel enn i referansegruppen, der 7 prosent mangler dette.

En mindre andel blant forsvarsveteranene har altså en fast lege å forholde seg til, og de har da også noe sjeldnere kontakt med allmennlege enn referansegruppen. I gjennomsnitt hadde forsvarsveteraner 2,6 kontakter med fastlege eller allmennlege siste 12 måneder, mens gjennomsnittet i referansegruppen er 3,0. Dersom en ser dette i lys av at forsvarsveteranene har omtrent samme egenvurdering av helsen og mindre langvarige sykdommer enn referansegruppen, er ikke dette noen overraskende forskjell.

Blant politiveteranene har hele 95 prosent en fastlege og 2 prosent har i en annen lege de vanligvis bruker. Sammenligner vi med referansegruppen, er det da en

større andel som har fastlege, og det er en mindre andel som mangler en fastlege eller annen lege de vanligvis forholder seg til. Forskjellen mellom kvinner og menn blant politiveteraner er omtrent som i referansegruppen. Politiveteraner går i også sjeldnere til allmennlege enn referansegruppen. I gjennomsnitt hadde veteranene 2,1 kontakter med allmennlege siste 12 måneder, mot 3,2 ganger i referansegruppen. Også for politiveteranene kan det ha sammenheng med at egen vurdering av helsen og langvarig sykdom viste bedre resultater enn for referansegruppen.

Tabell 6.4. Fast lege og kontakt med lege, forsvars- og politiveteraner, prosent og gjennomsnitt 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolknin- gen 16 år og over
Har fastlege					
Totalt	87	91	95	92	92
Menn	87	90	95	91	89
Kvinner	90	95	98	95	95
Har annen lege som vanligvis brukes					
Totalt	4	3	2	3	2
Menn	4	3	3	3	3
Kvinner	5	1	2	2	1
Gjennomsnittlig antall kontakter med fastlege/annen allmennlege siste 12 mnd ...	2,6	3,0	2,1	3,2	3,5
Vært hos legespesialist utenfor sykehus siste 12 mnd					
Totalt	17	15	23	17	20
Menn	17	14	20	15	15
Kvinner	27	25	46	26	24
antall ganger i gjennomsnitt (de som har vært)	3,1	2,3	2,1	1,9	2,1
Vært til timeavtale hos lege på sykehus					
Totalt	24	23	25	26	27
Menn	24	23	23	25	23
Kvinner	26	30	35	32	30
antall ganger i gjennomsnitt (de som har vært)	2,4	2,5	2,0	2,6	2,5
Antall menn	1 530	3 172	280	2 610	3 172
Antall kvinner	321	3 132	48	2 334	3 293
Antall personer, totalt	1 851	6 304	328	4 944	6 465

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008.

Spesialisthelsetjenester brukes naturlig nok i mindre grad enn primærhelsetjenester. Litt i motsetning til sjeldnere bruk av allmennlege, finner vi at forsvarsveteraner noe oftere gjør bruk av spesialisthelsetjenester når vi sammenligner med referansegruppen. I alt 17 prosent av forsvarsveteranene hadde vært hos legespesialist utenfor sykehus siste 12 måneder, og i gjennomsnitt hadde de som hadde vært der, gått 3,1 ganger. I referansegruppen hadde 15 prosent vært hos spesialist, og de hadde i gjennomsnitt vært der 2,3 ganger. Som i referansegruppen er det en større andel kvinnelige enn mannlige veteraner som har vært hos legespesialist.

24 prosent av forsvarsveteranene hadde vært hos lege på sykehus siste 12 måneder, og i gjennomsnitt hadde de vært der 2,4 ganger.²⁴ Dette er omtrent samme bruk som i referansegruppen. 23 prosent i referansegruppen hadde vært hos sykehuslege, og de hadde i gjennomsnitt vært der 2,5 ganger. Blant kvinnelige forsvarsveteraner er det likevel en lavere andel som har vært hos sykehuslege enn blant kvinner i referansegruppen, 26 mot 30 prosent.

For politiveteraner finner vi omtrent samme trekk som for forsvarsveteraner. Sammenlignet med referansegruppen har en noe større andel politiveteraner vært hos legespesialist utenfor sykehus, 23 mot 17 prosent, men det er liten forskjell i antall ganger, i gjennomsnitt 2,1 mot 1,9. For timeavtale hos lege på sykehus, er

²⁴ Da regnes ikke innleggelsener over natten med. Heller ikke tilfeller der en fulgte andre skal regnes med.

det liten forskjell i andel som har vært, 25 prosent blant politiveteraner mot 26 prosent i referansegruppen, men veteranene har gått noe sjeldnere enn referansegruppen, 2,0 mot 2,6 ganger. Blant politiveteranene kan vi likevel legge merke til at en stor andel kvinner har vært hos legespesialist både utenfor og på sykehus, henholdsvis 46 og 35 prosent. Begge andelene er høyere enn blant kvinner i referansegruppen, men bare forskjellen i andel hos legespesialist utenfor sykehus er sikker.

Vi fant lite som tydet på at forsvarsveteraner har svakere psykisk helse enn referansegruppen, selv om 11 prosent svarte at deres psykiske helse var blitt svekket som følge av tjenesten. Vi finner da heller ingen sikre forskjeller som tyder på forsvarsveteraner oftere har vært hos psykolog siste 12 måneder, selv om andelen er ett prosentpoeng høyere, 4 mot 3 prosent (tabell 6.5). Kjønnsforskjellen er også lik, 6 prosent av kvinnelige veteraner har vært hos psykolog, 4 prosent av mennene.

Tabell 6.5. Kontakt med psykolog, psykiatrisk sykepleier og psykiater, forsvars- og politiveteraner, prosent og gjennomsnitt 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkning- gen 16 år og over
Vært hos psykolog siste 12 måneder					
Totalt	4	3	3	3	4
Menn	4	3	3	2	3
Kvinner	6	6	4	5	5
Vært hos psykiatrisk sykepleier siste 12 måneder					
Totalt	1	-	1	-	-
Menn	1	-	1	-	-
Kvinner	2	-	2	-	-
Vært hos psykiater siste 12 måneder¹					
Totalt	2	1	1	1	1
Menn	2	1	2	1	1
Kvinner	1	1	0	1	1
Antall menn	1 530	3 172	280	2 610	3 172
Antall kvinner	321	3 132	48	2 334	3 293
Antall personer, totalt	1 851	6 304	328	4 944	6 465

¹ Litt ulikhet i spørsmålsstilling mellom veteraner og referansegruppe.

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008.

Knappe 1 prosent av forsvarsveteranene har vært hos psykiatrisk sykepleier siste 12 måneder, en noe større andel kvinner enn menn. Her har vi ikke sammenlignbare tall for referansegruppen før data fra levekårsundersøkelsen om helse 2012 blir tilgjengelige. Knappe to prosent av forsvarsveteranene har vært hos psykiater siste 12 måneder, og det er en statistisk sikker forskjell sammenlignet med den knappe prosenten vi finner i referansegruppen, men her er det noe usikkerhet i sammenligningen på grunn av litt ulik spørsmålsstilling. Selv om kjønnsforskjellen er liten og usikker, er det likevel her verdt å merke seg at andelen er høyere blant mannlige enn blant kvinnelige veteraner.

For politiveteranene fant vi trekk som tydet på bedre psykisk helse enn i referansegruppen. Likevel finner vi knapt forskjeller når det gjelder bruk av psykiske helsetjenester. 3 prosent av politiveteranene har vært hos psykolog og 1 prosent har vært hos psykiater. Det er samme andeler som i referansegruppen. I alt 1 prosent av politiveteranene har vært hos psykiatrisk sykepleier. Som i referansegruppen ser det ut til at kvinnelige politiveteraner oftere bruker psykiske helsetjenester enn mannlige. Unntaket er at ingen kvinnelige politiveteraner rapporterer å ha vært hos psykiater.

Om vi skal konkludere når det gjelder bruk av helsetjenester, så tyder våre tall på at veteraner både fra forsvaret og politiet bruker helsetjenester omtrent i samme grad som referansegruppene, bortsett fra at veteraner har noe mindre kontakt med allmennlege.

6.6. Tilfredshet med helsetjenester

Veteraner som har en fast lege ble også stilt noen spørsmål om hvor fornøyde de er med den behandlingen de får av legen, på samme måte som i levekårsundersøkelsen om helse i 2008.

I all hovedsak ser det ut til at veteraner som har en fast lege er nokså fornøyde med den behandlingen de får, også når en sammenligner med referansegruppene (tabell 6.6). Både blant forsvars- og politiveteranene er det 2 prosent av dem med fast lege som mener at legen ikke tar dem og deres problemer på alvor, mens henholdsvis 3 og 4 prosent ikke har full tillit til den behandlingen legen gir. Disse andelene er marginalt høyere i begge referansegruppene og i befolkningen totalt. De aller fleste har dessuten tillit til at de blir henvist videre dersom de har behov for det, men 2 prosent av forsvarsveteranene og 1 prosent av politiveteranene mener at de ikke blir det, og også her er andelene noe høyere i referansegruppene.

En noe større andel mener at legen ikke gir dem nok tid, 18 prosent av forsvarsveteranene og 16 prosent av politiveteranene. Dette er omtrent det samme som i begge referansegrupper (ikke statistisk sikre forskjeller). Noen flere synes det tar for lang tid å få time hos legen, henholdsvis 22 og 25 prosent, og dette er lavere andeler enn i referansegruppene. Alt i alt virker det som om veteraner er nokså fornøyde med sin faste lege, også når vi sammenligner med resultater fra levekårsundersøkelsen 2008.

Tabell 6.6. Tilfredshet med den faste legen, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolk- ningen 16 år og over
Andel av dem som har fast lege som er litt eller helt uenig i at...					
...legen tar meg og mine problemer på alvor	2	4	2	3	4
...jeg har full tillit til den behandlingen legen gir	4	6	3	5	5
...jeg blir henvist videre hvis jeg har behov for det	2	4	1	3	4
Andel av dem som har fast lege som er litt eller helt enig i at...					
...legen gir meg ikke nok tid	18	19	16	18	21
...det tar alt for lang tid å få time hos legen	22	30	25	28	30
Antall menn	1 530	3 172	280	2 610	3 172
Antall kvinner	321	3 132	48	2 334	3 293
Antall personer, totalt	1 851	6 304	328	4 944	6 465

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008.

Det å ha tjenestegjort i operasjoner i utlandet kan, som vi har sett tidligere i rapporten, medføre at en opplever situasjoner som en ellers ikke ville kommet opp i, og som kan medføre behov for en eller annen form for oppfølging. For mange kan det da være naturlig å få oppfølging i helsevesenet. Vi spurte derfor veteranene om de har en fastlege som vet at de har vært på oppdrag i utlandet, og som de kan diskutere erfaringer og opplevelser fra tjenesten med ved behov. I alt 36 prosent av alle forsvarsveteraner svarte at de har en fastlege som vet at de har vært på oppdrag, men bare 8 har svart at de har en fastlege som det hender at de diskuterer erfaringer og opplevelser fra tjenesten med. Dette er mer utbredt blant politiveteranene, der 60 prosent har en fast lege som kjenner til tjenesten, og i alt 16 prosent svarte at de hender de diskuterer erfaringer og opplevelser med legen.

Vi stilte også spørsmål veteranene (noen gang) etter hjemkomst har hatt behov for oppfølging fra helsevesenet på grunn av ting som skjedde i tjenesten. I alt 11 prosent av forsvarsveteranene svarte at de hadde hatt det, og 36 prosent av dem som hadde behov var fornøyde med den oppfølgingen de hadde fått. Men det betyr også at en enda større andel enten var misfornøyd, 32 prosent, eller opplevde at de ikke hadde fått noen oppfølging, 14 prosent. Vi kan tolke dette som at nesten

halvparten av forsvarsveteranene som har hatt behov for oppfølging mener at de ikke har fått tilstrekkelig oppfølging fra helsevesenet. Her har vi også sett litt på forsvarsveteranene etter operasjon.²⁵ Behovet for oppfølging varierer ikke så mye alt etter hvor veteranene har tjenestegjort, selv om veteraner fra Irak/Gulfen ser ut til å ha hatt litt større behov for oppfølging enn andre, men det virker klart at veteraner fra Libanon er mindre fornøyd med oppfølgingen de har fått, og i langt større grad enn andre også rapporterer manglende oppfølging. Veteraner fra Irak/Gulfen og Balkan som har hatt behov for oppfølging er de som oftest rapporterer at de er fornøyd med den oppfølgingen de har fått.

Blant politiveteranene svarte 12 prosent at de hadde hatt behov for oppfølging fra helsevesenet på grunn av ting som skjedde i tjenesten. Av dem som hadde behov, var over halvparten, 56 prosent, fornøyd med den oppfølgingen de hadde fått. 14 prosent av dem var misfornøyd, mens 2 prosent mente at de ikke hadde fått noen oppfølging. Behovet er altså omtrent det samme for politiveteraner som for forsvarsveteraner, men våre data tyder på at politiveteraner har en mer positiv oppfatning av den oppfølgingen de har fått.

6.7. Oppfølging etter hjemkomst

Til nå har vi sett på den oppfølgingen veteraner har fått fra det ordinære helsevesenet. Nå skal vi gå over til å se litt på hvilken oppfølging de har fått fra henholdsvis forsvar og politi, og vi har da stilt spørsmål knytte til siste gang de returnerte fra tjeneste (tabell 6.7). Vi understreker at det da ikke bare er snakk om helsefaglig oppfølging. I alt 35 prosent av forsvarsveteranene har fått tilbud om organisert debrief med medsoldater, og over åtte av ti som fikk tilbudet valgte å benytte seg av det. Det er mye som tyder på at dette oppfølgingstilbudet har blitt mer systematisk tilbudt over tid, for blant veteraner fra Libanon er det bare 20 prosent som svarer at de har mottatt dette tilbudet, og noe av dette kan skrive seg fra senere operasjoner.²⁶ Blant Afghanistanveteraner svarer 73 prosent at de fikk et slikt tilbud.

I alt 23 prosent av forsvarsveteranene har fått tilbud om samtale med overordnet etter siste hjemkomst, og seks av ti som fikk dette tilbudet valgte å benytte seg av det. Igjen ser det ut til at relativt få Libanonveteraner fikk tilbud, 13 prosent, mens det har blitt mer vanlig i forbindelse med andre operasjoner. Mest vanlig er det for Afghanistanveteraner, der halvparten har fått et slikt tilbud. Andelene er noe lavere for veteraner fra Irak/Gulfen, og enda lavere for Balkanveteraner. Nesten halvparten av forsvarsveteranene, 47 prosent, svarer at de har fått tilbud om legeundersøkelse ved siste hjemkomst, og et overveiende flertall av dem som fikk tilbudet valgte å benytte det, 86 prosent. Igjen ser vi samme tendens til at tilbudet er bedre for veteraner som nylig har vært ute i tjeneste, mens det er dårligst for Libanonveteraner.

Vi har tidligere vært inne på at tjenesten kan ha konsekvenser for den psykiske helsen, og det eksistere da også tilbud fra forsvar om samtale med psykolog, psykiatrisk sykepleier eller psykiater. I alt 36 prosent av forsvarsveteranene svarer at de fikk et slikt tilbud ved siste hjemkomst, og halvparten av de som fikk tilbudet benyttet det. I likhet med de andre tilbudene vi har vært inne på, har oppfølgingen fra forsvaret her bedret seg med tiden. Bare to av ti Libanonveteraner svarer at de har fått et slikt tilbud, mens åtte av ti Afghanistanveteraner svarer det samme. Nasjonal Militærmedisinsk Poliklinikk kan også tilby oppfølging til veteraner, og i alt 3 prosent har fått et slikt tilbud, en av fem som fikk tilbudet valgte å benytte det.

²⁵ Vi har da delt inn etter Libanon, Irak/Gulfen, Balkan og Afghanistan. Noen av veteranene kan da ha vært på flere av stedene slik at det er overlapp mellom gruppene.

²⁶ Se fotnote over. Når det da er spurt om siste hjemkomst, kan det skrive seg fra andre områder enn de vi har gruppert etter. Vi vet imidlertid at om lag sju av ti Libanonveteraner har vært på kun ett oppdrag.

En del forsvarsveteraner har også svart at de fikk tilbud om annen oppfølging etter siste hjemkomst, 6 prosent. Det varierer mye hva som oppgis her, alt fra beskjed om at man kunne ringe ved behov, til tilbud om mer grundig oppfølging. Relativt mange svarer også at de har vært i kontakt med forsvarrets veteranjeneste og veteranorganisasjoner.

I hvilken grad man er fornøyd eller misfornøyd med oppfølging fra forsvaret avhenger naturligvis mye av både behov og forventninger. Vi har her valgt å stille spørsmål om dette til dem som valgte å benytte seg av minst ett av de oppfølgings-tilbudene vi har nevnt over, dette gjelder da i alt 55 prosent av forsvarsveteranene. Det er vanskelig å be veteraner som enten ikke har fått tilbud eller valgt å ikke benytte det om hvor fornøyd de er. Blant de 55 prosentene som har mottatt en eller annen form for oppfølging, svarer da 54 prosent at de er svært eller nokså fornøyd med den oppfølgingen de har fått. Det betyr da at i alt 19 prosent av alle veteraner har mottatt en oppfølging de er fornøyd med. 15 prosent av forsvarsveteranene som mottok en eller annen form for oppfølging svarer at de er svært eller nokså misfornøyd med den oppfølgingen de har fått, noe som igjen betyr at 8 prosent av forsvarsveteranene har fått en oppfølging de er misfornøyd med. Også her kan vi kaste et lite blikk på veteraner fra ulike operasjoner. Naturlig nok er det blant Libanonveteranene vi finner den laveste andelen som har mottatt en eller annen form for oppfølging, men det er også i denne gruppen at flest av dem som faktisk har fått oppfølging er misfornøyd. To av ti Libanonveteraner som har mottatt oppfølging er misfornøyd med den oppfølgingen de fikk, mens tre av ti er fornøyd. I de andre gruppene av forsvarsveteraner er fra seks til sju av ti av dem som mottok oppfølging fornøyd, knappe en av ti er misfornøyd.

Tabell 6.7. Oppfølging etter hjemkomst, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Politi- veteraner
Tilbud om organisert debrief med medsoldater/kolleger	35	83
...av disse; benyttet tilbudet	81	92
Tilbud om samtale med overordnet	23	37
...av disse; benyttet tilbudet	60	71
Tilbud om legeundersøkelse	47	78
...av disse; benyttet tilbudet	86	92
Tilbud om samtale med psykolog, psykiatrisk sykepleier eller forsvarrets stressmestringsteam	36	39
...av disse; benyttet tilbudet	52	33
Tilbud om oppfølging fra Nasjonal Militærmedisinsk Poliklinikk (NMP)	3	:
...av disse; benyttet tilbudet	22	:
Tilbud om annen oppfølging	6	4
Av dem som har benyttet tilbud om oppfølging		
Svært eller nokså fornøyd med oppfølging fra forsvar/politi	54	65
Svært eller nokså misfornøyd med oppfølging fra forsvar/politi	15	12
Antall menn	1 530	280
Antall kvinner	321	48
Antall personer, totalt	1 851	328

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

Basert på våre data kan det virke som om politiet tilbyr oppfølging til en større andel av sine veteraner enn det forsvaret gjør, i alle fall dersom vi bygger på hva veteranene selv oppgir. Hele 83 prosent av politiveteranene oppgir at de har fått tilbud om organisert debrief med kolleger som også hadde vært ute i tjeneste, over ni av ti som fikk tilbudet valgte å benytte det. Lang færre, 37 prosent, fikk tilbud om samtale med overordnet, og sju av ti som fikk tilbudet, benyttet det. Også tilbud om legeundersøkelse ser ut til å være mer vanlig enn blant forsvarsveteraner, 78 prosent av politiveteranene svarte at de hadde fått tilbud om dette, og de aller fleste valgte å benytte seg av tilbudet. Det eneste tilbudet som er omtrent på samme nivå som for forsvarsveteraner, er tilbudet om samtale med psykolog, psykiatrisk sykepleier eller psykiater. 39 prosent av politiveteranene svarte at de hadde fått tilbud om det, men det er mindre vanlig å benytte det enn blant forsvarsveteraner. Om lag en av tre politiveteraner som fikk tilbudet, benyttet det.

Nå kan det være noe misvisende å sammenligne oppfølging fra forsvaret og oppfølging fra politiet når det er snakk om så ulikt tidsspenn for de operasjonene som de to gruppene av veteraner har vært på. Som vi har vært inne på, ser det ut til å ha skjedd en merkbar utvikling også i forsvaret. Om vi da heller velger å sammenligne tilbudet om oppfølging som Afghanistanveteranene rapporterer om med det tilbudet politiveteranene rapporterer, blir resultatet annerledes. Da er tilbudet mye likere for forsvars- og politiveteraner, og vi kan for eksempel merke oss at Afghanistanveteraner i langt større grad enn politiveteraner får tilbud om samtale med psykolog, psykiatrisk sykepleier eller psykiater, 78 mot 39 prosent.

6.8. Har opplevelser i tjenesten eller oppfølging etterpå påvirket helsen?

Det generelle inntrykket vi har fått ved å se på ulike helseindikatorer er at helsen er relativt god når vi sammenligner med en referansegruppe i befolkningen som har lik alders- og kjønns sammensetning. Veteraner har heller ikke noe høyere forbruk av helsetjenester. Det betyr ikke at ikke tjenesten ikke kan ha innvirkning på den enkeltes helse. Siden vi her kun har målt helsen på ett tidspunkt etter avsluttet tjeneste, vet vi ikke hvordan veteraners helse var forut for utreise på oppdrag. Som tidligere nevnt er det ikke helt urimelig å anta at dette er en selektert gruppe der det er grunn til å tro at helsen i utgangspunktet er gjennomsnittlig bedre enn i sammenlignbare deler av befolkningen.

Vi kan altså ikke måle endringer ved å sammenligne helsen før og etter tjeneste. Det vi derimot kan gjøre er å se om ulike trekk ved tjenesten, og oppfølging i etterkant, kan bidra til å forklare helseforskjeller innad i veterangruppen. Det kan bringe oss litt nærmere et svar på om ulike trekk ved tjenesten kan påvirke helsen. Vi har her valgt to helseindikatorer som vi skal se nærmere på. Den ene er varig sykdom eller lidelse, den andre er betydelige psykiske vansker, målt ved HSCL-25. Det vi skal prøve å si noe om, er om negative opplevelser i tjenesten og oppfølging i etterkant kan påvirke sannsynligheten for å ha disse helseproblemene.

Når det gjelder negative opplevelser i bruker vi de to samme målene som i kapitlet om arbeid (se kapittel 4). Det ene er hvorvidt man har hatt sterke negative opplevelser som rammet en selv eller kolleger, det andre er om man har vært vitne til skade eller død blant sivile.²⁷ Vi har også laget to indikatorer på oppfølging i etterkant. Den ene viser til oppfølging fra helsevesenet, inndelt på følgende måte: 1. Har ikke hatt behov for oppfølging, 2. Har hatt behov, og vært fornøyd med oppfølgingen, og 3. Har hatt behov, men ikke vært fornøyd med oppfølgingen. Den andre indikatoren viser til oppfølging fra forsvaret/politiet, og refererer til de ulike oppfølgingsmåtene vi tidligere har sett på. Indikatoren er inndelt på følgende måte: 1. Har ikke fått noe tilbud om oppfølging, 2. Har fått tilbud, men ikke benyttet seg av det, 3. Har benyttet seg av oppfølgingstilbud, og vært fornøyd med oppfølgingen, og 4. Har benyttet seg av oppfølgingstilbud, men ikke vært fornøyd med oppfølgingen. For disse fire indikatorene kan vi da se på ulike andeler som har betydelige psykiske vansker og langvarig sykdom eller lidelse (tabell 6.8).

Både blant forsvarsveteraner og politiveteraner er det slik at de som har opplevd å bli skadet, være i akutt livsfare eller sett død eller skade blant kolleger oftere rapporterer både psykiske vansker og langvarig sykdom enn dem som ikke har hatt slike opplevelser. Samme forskjell kan vi observere for dem som har opplevd sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering. Veteraner som har vært vitne til slike

²⁷ Sterke negative opplevelser som har rammet en selv eller kolleger omfatter enten om man selv har blitt fysisk skadet på oppdrag, eller om man noen gang har opplevd å være i akutt livsfare, eller opplevd at medsoldater ble drept eller skadet, uten at en selv ble det. Vitne til død eller skade blant andre er definert ved at man har påført andre skade eller død, vært vitne til død eller alvorlige skader blant sivile, vært vitne til seksuell trakassering eller overgrep mot lokalbefolkning, eller opplevd å være forhindret fra å gripe inn i tilfeller der en selv mener at en kunne forhindret at noen ble skadet eller drept.

hendelser ser ut til å være langt mer plaget av både langvarig sykdom og nedsatt psykisk helse enn dem som ikke har opplevd slikt, uten at vi kan si at helseforskjellene er en direkte effekt av de opplevelsene de har hatt.

Det er heller ikke overraskende at veteraner som rapportere at de ikke har hatt behov for oppfølging fra helsetjenesten etter hjemkomst også rapporterer bedre helse enn dem som har hatt behov for slik oppfølging. Det mest interessante her, er at det også ser ut til å være en forskjell mellom dem som har fått oppfølging og vært fornøyde, og dem som har fått oppfølging, men ikke vært fornøyde. Blant forsvarsveteraner finner vi at 40 prosent av dem med dårlig oppfølging rapporterer betydelig psykiske vansker, og 76 prosent varig sykdom eller lidelse. Tilsvarende andeler blant dem med god oppfølging er 18 og 68 prosent. Blant politiveteraner finner vi tilsvarende forskjell når det gjelder varig sykdom, men ikke når det gjelder psykiske vansker.

Tabell 6.8. Psykiske vansker og varig sykdom etter opplevelser i tjenesten og oppfølging i etterkant, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvarsveteraner		Politiveteraner	
	HSCL-25, andel med gjennomsnitt => 1,75	Har varig sykdom eller lidelse	HSCL-25, andel med gjennomsnitt => 1,75	Har varig sykdom eller lidelse
Ikke blitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger	5	42	1	45
Blitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger	13	55	4	52
Ikke vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering	6	45	2	41
Vært vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering	14	55	3	53
Oppfølging fra helsevesenet				
Ikke hatt behov	7	47	1	45
Hatt behov, vært fornøyd med oppfølging ...	18	68	21	65
Hatt behov, ikke vært fornøyd	40	76	0	73
Oppfølging fra forsvar/politi				
Ikke fått tilbud	14	56	0	52
Fått tilbud, ikke benyttet	3	46	0	39
Benyttet tilbud, var fornøyd	4	39	1	47
Benyttet tilbud, var ikke fornøyd	12	54	6	51
Totalt	10	50	3	48
Antall personer	1 334	1 851	277	328

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

Når det gjelder oppfølging fra forsvaret eller politiet, er det to grupper som skiller seg ut basert på den indikatoren vi har laget, og det er dem som ikke har fått noe tilbud og de som har benyttet et tilbud de ikke var fornøyd med. Det er i disse gruppene vi i hovedsak finner høyest forekomst av både psykiske plager og langvarig sykdom (unntakt for psykiske vansker blant politiveteraner).

Bak disse forskjellene kan det ligge flere faktorer som vi ikke greier å avdekke her, så vi kan ikke si hva som er den "egentlige" årsaken til at noen har helseplager og andre ikke har. Men; for å prøve avdekke mer om negative opplevelser og oppfølging kan ha effekter, har vi også laget en modell der vi kontrollerer for flere forhold. Vi har da brukt en multippel analyse i form av logistisk regresjon på samme måte som i kapitlet om arbeid (se tekstboks i kapittel 4) Her ser vi på sannsynligheten for å rapportere enten betydelige psykiske vansker eller langvarig sykdom eller lidelser (se tekstboks).

Logistisk regresjon

Se tekstboks i kapittel 4 for forklaring av metoden. Her brukes analysemetoden for å se på sannsynligheten for å rapportere betydelige psykiske vansker i form av en score på 1,75 eller mer på HSCL-25 og sannsynligheten for å rapportere langvarig sykdom, lidelse eller funksjonshemming. Vi har brukt variablene kjønn, alder, utdanning, utsatthet for negative hendelser eller opplevelser i tjenesten, oppfølging fra helsevesenet og oppfølging fra forsvar/politiet som forklaringsvariabler (uavhengige variabler). Den avhengige variabelen er gjort dikotom ved å si at de som rapporterer henholdsvis psykiske vansker eller langvarig sykdom får verdi 1, mens resten får verdi 0. Deretter ser vi på i hvilken grad de uavhengige variablene øker eller minsker sannsynligheten for å ha verdi 1 på den avhengige variabelen. For hver faktor har vi definert en referansegruppe som de øvrige gruppene sammenlignes med, merket som "ref" i tabellen. På samme måte som tidligere forholder vi oss i hovedsak til estimate og point estimate i tolkning av resultatene.

Vi presenterer her resultater fra en modell der vi har inkludert alle kjennetegn nevnt i tekstboksen om logistisk regresjon. Vi må understreke at dette er en av flere mulige tilnærminger, og at man kan få andre resultater med andre modeller. Poenget med fremgangsmåten her, er å se om de sammenhengene vi har sett mellom negative opplevelser og oppfølging på den ene siden, og helseeffekter på den andre, består selv om vi også kontrollerer for andre enkle kjennetegn som vi vet har en sammenheng med helse. Vi presenterer her kun resultater for forsvarsveteraner. Datamaterialet for politiveteranene er lite, og vi fikk ikke robuste resultater med den modellen vi valgte her.

Dersom vi først konsentrerer oss om sannsynligheten for å rapportere 1,75 eller høyere på HSCL-25, altså indikasjoner på betydelige psykiske vansker, har alle kjennetegn i modellen signifikant effekt, med unntak for alder (tabell 6.9). Resultatene viser at blant forsvarsveteraner har menn lavere sannsynlighet for å rapportere psykiske vansker enn det kvinner har (referansegruppen), også når vi kontrollerer for andre kjennemerker. Som nevnt gir ikke alder utslag i vår modell, og dette kan ha noe med at aldersspredningen er relativt liten blant veteranen. At utdanning og helse henger sammen er kjent, og også blant veteraner er det slik at de med grunnskole som høyeste fullførte utdanning har høyere sannsynlighet for å ha psykiske vansker enn dem med videregående skole (referansegruppen), og motsatt har veteraner med høyere utdanning lavere sannsynlighet. Det å leve i fast parforhold er også et kjennetegn som gir lavere sannsynlighet for å rapportere psykiske vansker enn det å være enslig. Vi har brukt gift som referansekategori, og ser sa at det ikke gir signifikant forskjell å være samboende, mens enslige da altså har en ganske betydelig høyere sannsynlighet for å rapportere psykiske vansker. Av det vi (noe upresist) kan kalle demografiske variabler, har dermed kjønn, utdanning og parforhold betydning for veteranenes psykiske helse, og det gjelder også når vi kontrollerer for opplevelser i tjenesten og oppfølging i etterkant.

Når vi da ser på negative opplevelser under tjenesten, og kontrollerer for andre forhold, er det fremdeles slik at det å selv ha blitt skadet, opplevd akutt livsfare eller opplevd skade/død blant kolleger gir høyere fare for å rapportere psykiske vansker i etterkant enn det å ikke ha vært utsatt for slike opplevelser (referansegruppen). Det gir imidlertid enda sterkere effekt på den psykiske helsen å ha vært vitne til sivil lidelse enn det å ikke ha vært det (referansegruppen). Selv om vi ikke skal overtolke resultatene av en slik enkel analyse, tyder det altså på at effekten på psykisk helse er enda sterkere når lidelsen rammer andre enn når den er mer direkte for en selv.

Når det gjelder oppfølging fra helsevesenet har vi brukt det å ikke hatt behov for slik oppfølging som referansegruppe. Da finner vi ingen signifikant effekt for dem som har hatt behov for oppfølging, og vært fornøyde med den oppfølgingen de har fått. En kan stille spørsmålet om dette da indikerer at oppfølgingen har hatt positivt forebyggende effekt. Når vi ser på gruppen som har hatt behov for oppfølging, men

ikke vært fornøyde med den oppfølgingen de har fått, finner vi en ganske sterk sammenheng som viser at det gir økt sannsynlighet for å rapportere psykiske vansker. Her kan vi ikke gå nærmere inn på hvorfor noen veteraner har vært misfornøyde med oppfølgingen, men bare stole på deres egen vurdering og opplevelse av situasjonen. Det kan være at de som er misfornøyde også er de som har hatt de sterkeste plagene eller høyest forventninger. De veteranene som har rapportert dårlig oppfølging fra helsevesenet har uansett betydelig høyere risiko for psykiske vansker enn andre veteraner.

Tabell 6.9. Logistisk regresjon, fare for å ha betydelige psykiske vansker, forsvarsveteraner, 2012

	Estimate	Standard Error	Wald Chi-Square	Pr > ChiSq	Point Estimate	95% Wald Confidence Limits	
Intercept	-4,4765	30,9818	0,02	0,8851			
Mann	-0,168	0,0546	9,47	0,0021	0,72	0,58	0,89
Kvinne (ref)							
16-24 år	2,7071	30,982	0,01	0,9304	1,28	0,94	1,76
25-44 år (ref)							
45-66 år	2,7446	30,9818	0,01	0,9294	1,33	1,21	1,47
67-79 år	2,6532	30,9819	0,01	0,9318	1,22	0,95	1,56
80 år +	-10,5633	123,9	0,01	0,9321	<0,001	<0,001	999
Grunnskole	0,2597	0,0372	48,87	<.0001	1,23	1,11	1,38
Videregående (ref)							
Høyere utdanning	-0,3091	0,0351	77,63	<.0001	0,70	0,63	0,77
Gift (ref)							
Samboende	-0,0206	0,0338	0,37	0,541	1,36	1,22	1,51
Enslig	0,3454	0,0303	129,72	<.0001	1,96	1,77	2,16
Ikke blitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger (ref)							
Bliitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger	0,1889	0,0266	50,51	<.0001	1,46	1,32	1,62
Ikke vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering (ref)							
Vært vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering	0,3065	0,0231	175,84	<.0001	1,85	1,69	2,02
Oppfølging fra helsevesenet							
Ikke hatt behov (ref)							
Hatt behov, vært fornøyd med oppfølging	0,062	0,052	1,43	0,2325	2,69	2,31	3,13
Hatt behov, ikke vært fornøyd	0,8651	0,0413	438,23	<.0001	6,00	5,38	6,69
Oppfølging fra forsvar/politi							
Ikke fått tilbud (ref)							
Fått tilbud, ikke benyttet	-0,8672	0,0954	82,55	<.0001	0,22	0,17	0,29
Benyttet tilbud, var fornøyd	-0,2697	0,053	25,86	<.0001	0,40	0,35	0,46
Benyttet tilbud, var ikke fornøyd ..	0,4946	0,0464	113,66	<.0001	0,86	0,78	0,96

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

For oppfølging fra forsvaret har vi brukt de veteranene som ikke har fått tilbud som referansekategori, og da finner vi lavere sannsynlighet for psykiske vansker både blant veteraner som har fått tilbud som de ikke har benyttet seg av, og veteraner som har benyttet seg av et tilbud og rapportert at de var fornøyde med oppfølgingen fra forsvaret. Enten behovet ikke har vært til stede eller oppfølgingen har vært tilfredsstillende synes altså å ha samme effekt på den psykiske helsen kontra det å ikke få et tilbud. Sammenligner vi de som har fått et tilbud, men ikke vært fornøyde, med referansegruppen tyder resultatene i utgangspunktet på en noe høyere sannsynlighet for å rapportere dårlig psykisk helse. Her er imidlertid resultatene noe motstridende (estimat og odds, point estimate, trekker i ulik retning), så vi kan ikke si noe sikkert om denne effekten.

Går vi så over til å se på langvarig sykdom, som jo langt flere veteraner rapporterer enn psykiske vansker, finner vi igjen at menn har noe mindre sannsynlighet for å rapportere dette enn det kvinner har (referansegruppen) (tabell 6.10). Her får vi i tillegg en forventet effekt av alder. Med gruppen 25-44 år som referansegruppe, har de som er yngre naturlig nok lavere sannsynlighet for å ha langvarig sykdom. For gruppen 45-66 år er det ingen signifikant effekt sammenlignet med referansegruppen, men går vi enda lenger opp i alder øker sannsynligheten for langvarig

sykdom. Som for psykiske vansker, gir høyere utdanning også mindre sannsynlighet for å ha langvarig sykdom. Det å ha grunnskoleutdanning gir imidlertid ikke signifikant utslag når vi sammenligner med videregående utdanning (referansegruppen). Til sist når vi ser på det vi kalte demografiske kjennetegn, ser vi også at det å være enslig gir økt sannsynlighet for langvarig sykdom sammenlignet med det å leve i parforhold.

Tabell 6.10. Logistisk regresjon, fare for å ha langvarig sykdom, forsvarsveteraner 2012

	Estimate	Standard Error	Wald Chi-Square	Pr > ChiSq	Point Estimate	95% Wald	
						Con-fidence	Limits
Intercept	0,9802	0,0583	282,31	<.0001			
Mann	-0,1886	0,0302	38,96	<.0001	0,69	0,61	0,77
Kvinne (ref)							
16-24 år	-1,0014	0,0917	119,25	<.0001	0,70	0,57	0,86
25-44 år (ref)							
45-66 år	-0,0162	0,0448	0,13	0,7183	1,87	1,77	1,97
67-79 år	0,5354	0,0746	51,55	<.0001	3,24	2,76	3,81
80 år +	1,123	0,1361	68,06	<.0001	5,84	4,20	8,12
Grunnskole	0,0459	0,0236	3,79	0,0514	0,99	0,92	1,07
Videregående (ref)							
Høyere utdanning	-0,1001	0,0189	28,02	<.0001	0,86	0,81	0,90
Gift (ref)							
Samboende	0,0103	0,0191	0,29	0,5899	1,12	1,06	1,19
Enslig	0,0946	0,0185	26,20	<.0001	1,22	1,15	1,29
Ikke blitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger (ref)							
Blitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger	0,138	0,013	112,33	<.0001	1,32	1,25	1,39
Ikke vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering (ref)							
Vært vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering	0,1357	0,0127	114,28	<.0001	1,31	1,25	1,38
Oppfølging fra helsevesenet							
Ikke hatt behov (ref)							
Hatt behov, vært fornøyd med oppfølging	0,2271	0,0458	24,62	<.0001	2,39	2,10	2,71
Hatt behov, ikke vært fornøyd	0,4159	0,0413	101,53	<.0001	2,88	2,59	3,21
Oppfølging fra forsvar/politi							
Ikke fått tilbud (ref)							
Fått tilbud, ikke benyttet	-0,0324	0,0328	0,98	0,3228	0,89	0,81	0,98
Benyttet tilbud, var fornøyd ...	-0,2494	0,0219	129,64	<.0001	0,72	0,67	0,77
Benyttet tilbud, var ikke fornøyd	0,2008	0,0224	80,11	<.0001	1,13	1,06	1,20

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012.

Men hva så med opplevelser under tjenesten? I likhet med psykiske vansker, gir negative opplevelser i tjenesten økt sannsynlighet for å rapportere langvarig sykdom. Vi bruker igjen det å ikke ha hatt negative opplevelser som referanse kategorier, og ser da her at opplevelser der en selv har blitt skadet, opplevd akutt livsfare eller skade/død blant kolleger har omtrent samme effekt som det å ha vært vitne til sivil skade, dødsfall eller seksuell trakassering. Begge forholdene har lik negativ effekt på veteraners fare for å ha langvarig sykdom.

Vi har igjen også brukt det å ikke ha hatt behov for oppfølging fra helsevesenet som referanse kategori, og ser da at også de som har hatt behov og vært fornøyd med oppfølgingen har større fare for å ha langvarig sykdom. Når det gjelder langvarig sykdom, må dette sies å være en forventet effekt siden de som ikke har hatt behov antagelig er en friskere gruppe i utgangspunktet. Ser vi på gruppen som har hatt behov, men ikke vært fornøyd med oppfølgingen, øker sannsynligheten for langvarig sykdom ytterligere. Hvorvidt man har vært fornøyd eller ikke påvirker altså faren for å ha en langvarig sykdom. Heller ikke det kan sies å være overraskende, siden tilfredshet nok er knyttet til hvor vellykket behandling man har fått, og det kan også ha noe med hvor alvorlige helseproblemer man har hatt behov for oppfølging av.

Når det gjelder oppfølging fra forsvaret etter tjenesten, har dette en litt annen effekt på langvarig sykdom enn på psykiske vansker. Bruker vi de som ikke har fått tilbud som referansegruppe, er det ingen signifikant effekt for de som har fått tilbud som de ikke har benyttet seg av. De som har benyttet seg av et tilbud som de i tillegg har vært fornøyd med, har lavere sannsynlighet for å rapportere langvarig sykdom. Derimot viser våre resultater at de som har benyttet seg av et tilbud de ikke var fornøyd med, faktisk har høyere sannsynlighet for å ha langvarig sykdom.

Om vi skal oppsummere funnene fra vår multiple analysen, må vi først understreke at vår modell ikke kontrollerer for alt som kan være relevant for psykisk helse og langvarig sykdom, og det kan være vanskelig å trekke slutninger om årsaksforhold. Derfor skal vi være forsiktige med å trekke bastante slutninger. Vår analyse tyder imidlertid på at negative opplevelser under tjenesten har negative helseeffekter, selv når vi kontrollerer for bakgrunnskjennetegn og oppfølging fra helsevesen og forsvar. Men analysen tyder også på at god oppfølging etter tjenesten hjelper. Et tilbud fra forsvaret, spesielt når veteranene er fornøyd med tilbudet, ser ut til å minske risiko både for psykiske vansker og langvarig sykdom.

6.9. Røyking og rusmidler

Til slutt i dette kapitlet skal vi se litt på levevaner forbundet med helserisiko, og da røyking og bruk av rusmidler. Andelen dagligrøykere har gått betydelig ned i Norge de siste årene. Ved inngangen til 1980-årene var 36 prosent av den voksne befolkningen dagligrøykere, mens i 2000 var andelen nede i 31 prosent. Etter det har nedgangen vært enda kraftigere, og i 2012 var bare 16 prosent dagligrøykere (Statistisk sentralbyrå 05.02.213). For sammenligning med veteraners røykevaner bruker vi tall fra levekårsundersøkelsen 2008, der andelen dagligrøykere i befolkningen var 22 prosent²⁸. Vi kan altså forvente at denne andelen er lavere i 2012, når levekårsundersøkelsen for veteraner ble gjennomført.

Dermed er det ikke overraskende at andelen dagligrøykere blant forsvarsveteraner er lavere enn i referansegruppen, 14 mot 26 prosent (figur 6.6). Forskjellen er imidlertid så stor at vi nok kan anta at dagligrøyking er relativt sett lite utbredt blant forsvarsveteranene. Andelen som røyker av og til er imidlertid noe høyere enn i referansegruppen, 11 mot 9 prosent, men denne forskjellen er usikker.

Også blant politiveteraner er andelen dagligrøykere merkbart lavere enn i referansegruppen, 8 mot 27 prosent, mens det ikke er forskjell i andelen som røyker av og til.

Når det gjelder bruk av snus er forskjellene stikk motsatt av det vi finner for røyking. Blant forsvarsveteraner er det 21 prosent som bruker snus daglig, 22 prosent av mennene og 9 prosent av kvinnene. I referansegruppen bruker bare 1 prosent av kvinnene snus daglig, 11 prosent av mennene, slik at totalandelen er 10 prosent. Forskjellen i andeler som bruker snus av og til er ikke så store, 7 prosent av forsvarsveteranene, 6 prosent i referansegruppen.

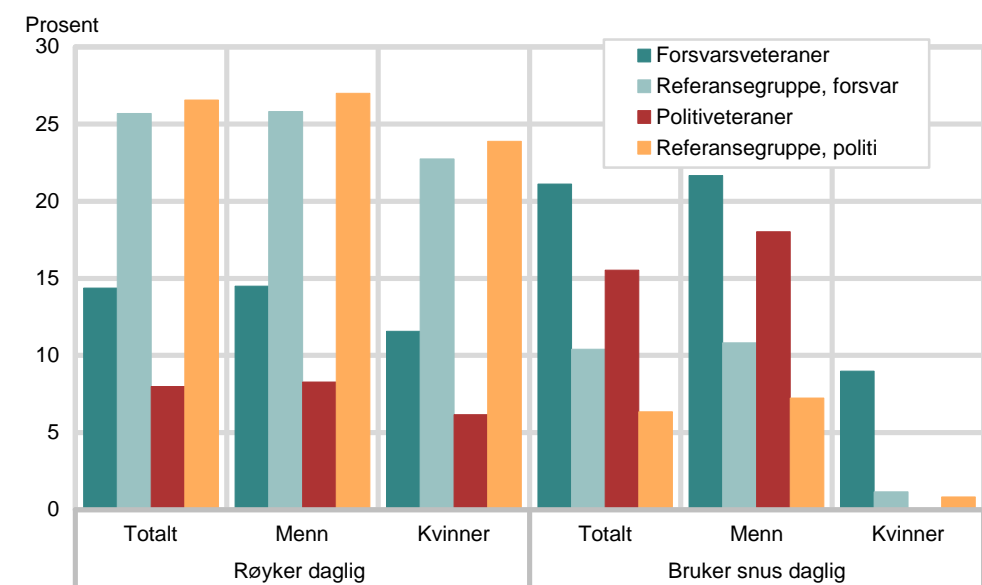
Også blant politiveteraner er det en høy andel som snuser daglig, 16 prosent mot 6 prosent i referansegruppen. Det er imidlertid knapt noen av de kvinnelige politiveteranene som snuser daglig, så det er mannlige politiveteraner som trekker totalandelen opp.

Når det gjelder alkohol, stilte vi veteranene de samme spørsmålene som vi stiller i levekårsundersøkelsen om helse i 2012. De var noe endret sammenlignet med tilsvarende undersøkelse i 2008, og siden vi her må sammenligne med 2008, begrenser det mulighetene noe. Vi kan imidlertid sammenligne andeler som har

²⁸ SSBs statistikk for røykevaner baserer seg ikke på en annen kilde en levekårsundersøkelsen om helse, noe som gjør at vi her ikke kan sammenligne direkte med levekårsundersøkelsen blant veteraner.

drukket alkohol et gitt antall ganger siste 12 måneder, og der skiller ikke forsvarsveteranene seg nevneverdig fra referansegruppen (tabell 6.11). Det er likevel en noe lavere andel blant veteranene som rapporterer at de ikke har drukket alkohol siste 12 måneder, 4 mot 8 prosent, og noe høyere andeler som rapporterer 1-4 ganger i måneden. Andelene som har drukket 2-3 ganger i uken eller oftere er imidlertid lavere blant forsvarsveteranene enn de er i referansegruppen.

Figur 6.6. Røyking og snusbruk, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

For politiveteraner finner vi omtrent samme tendens når vi sammenligner med referansegruppen. En lavere andel har ikke drukket alkohol siste 12 måneder, 3 mot 8 prosent, men det er også en lavere andel som har drukket 4-5 ganger per uke eller oftere, 2 mot 7 prosent.

Vi kan også sammenligne andeler som svarer på antall ganger at de har drukket så mye at de har følt seg beruset siste 12 måneder. Også her er andelen som svarer ingen ganger lavere blant forsvarsveteraner enn den er i referansegruppen, 26 mot 37 prosent, samtidig som det er en høyere andel som svarer 1 gang i måneden eller sjeldnere, 54 mot 41 prosent. Andeler som har drukket seg beruset oftere enn det er nokså like for forsvarsveteraner og referansegruppen, i alt 2 prosent av veteranene har drukket seg beruset 2-3 ganger per uke eller oftere.

Igjen viser resultatene omtrent det samme når vi sammenligner politiveteraner med referansegruppen. En lavere andel veteraner svarer at de ikke har drukket seg beruset, 34 prosent mot 46 prosent i referansegruppen, mens en noe høyere andel svarer en gang i måneden eller sjeldnere, 54 mot 37 prosent. For politiveteraner er det også en viss forskjell sammenlignet med referansegruppen når det gjelder 2-4 ganger i måneden, som rapporteres sjeldnere av veteraner. I alt 2 prosent av politiveteranene har drukket seg beruset 2-3 ganger per uke eller oftere, omtrent samme andel som i referansegruppen.

Når det gjelder prøving og bruk av narkotiske stoffer, skal vi være litt forsiktige i tolkningen av resultatene. Det kan være en viss fare for underrapportering av dette fenomenet. Men i den grad vi kan anta at usikkerheten er like stor i referansegruppen som blant veteraner, så tyder våre resultater på at en mindre andel av forsvarsveteranene har prøvd hasj eller marihuana sammenlignet med referansegruppen, 14 mot 17 prosent, og det er også en lavere andel som har brukt det siste 12 måneder, 2 mot 5 prosent (tabell 6.11).

Langt færre har noen gang prøvd andre narkotiske stoffer, 3 prosent blant forsvars-veteranene og 6 prosent i referansegruppen. Andelen som har brukt siste 12 måneder fremstår riktignok som lik, 1 prosent, men dette er avrundede tall, og det er faktisk en sikker forskjell som viser at det er en mindre andel blant veteranene enn i referansegruppen som har brukt narkotika siste 12 måneder.

For politiveteraner er det enda større forskjell i forhold til referansegruppen, bare 3 prosent svarer at de har prøvd hasj eller marihuana, og det er knapt noen som svarer at de har brukt det siste 12 måneder.²⁹ I referansegruppen svarer 12 prosent at de har prøvd og 3 prosent at de har brukt siste 12 måneder. Det er ingen politiveteraner som svarer at de har prøvd narkotiske stoffer, og dermed heller ingen at de har brukt siste 12 måneder. I referansegruppen har 4 prosent prøvd, mens 1 prosent har brukt narkotika siste 12 måneder.

Tabell 6.11. Bruk av alkohol og rusmidler, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolk- ningen 16 år og over
Antall ganger drukket alkohol siste 12 måneder					
Ingen	4	8	3	8	13
1 gang i måneden eller sjeldnere	24	20	16	20	26
2-4 ganger i måneden	51	46	59	45	42
2-3 ganger per uke	18	19	20	20	14
4-5 ganger per uke eller oftere	3	7	2	7	5
Antall ganger drukket så mye at du har følt deg beruset, siste 12 måneder					
Ingen	26	37	34	46	50
1 gang i måneden eller sjeldnere	54	41	54	37	34
2-4 ganger i måneden	17	18	9	15	14
2-3 ganger per uke	2	2	2	2	2
4-5 ganger per uke eller oftere	0	0	0	0	0
Har noen gang brukt hasj eller marihuana	14	17	3	12	13
Har brukt hasj eller marihuana siste 12 måneder	2	5	0	3	3
Har noen gang brukt andre narkotiske stoffer	3	6	0	4	4
Har brukt andre narkotiske stoffer siste 12 måneder	1	1	0	1	1
Antall menn (alkohol, rus)	1 082	2 097	234	1 799	2 097
Antall kvinner (alkohol, rus)	252	2 311	43	1 784	2 408
Antall personer, totalt (alkohol, rus)	1 334	4 408	277	3 583	4 505

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008.

²⁹ Her kan en spekulere i om underrapportering er et større problem for politiveteraner enn for andre, i og med at det her dreier seg om å oppgi egne lovbrudd. Dette kan vi imidlertid ikke si noe sikkert om.

7. Sosial kontakt

Livet består av mer enn økonomiske ressurser, arbeid, helse og bolig. Det å omgås med andre sosialt, ha noen fortrolige en kan snakke med alt mulig om og kunne stole på at noen stiller opp for deg når det kniper, er viktig. Ikke bare har det høy egenverdi og bidrar til det gode liv, det kan også være positivt for andre levekårsområder, ikke minst henger sosial kontakt og aktivitet sammen med helse. Vi vet blant annet at personer som mangler en fortrolig venn oftere har svekket psykisk helse enn andre (Barstad 1997). Velfungerende uformelle nettverk mellom mennesker er også positivt for samfunnet som helhet, og gir et bedre grunnlag for kollektiv samhandling. I dette kapitlet skal vi se på forsvarsveteraners sosiale kontakt med familie og venner. Nettverk og tillit mellom mennesker er dessuten to deler av den ressursen vi kan kalle sosial kapital (Putnam 2000). Vi skal også komme inn på kontakt med andre veteraner, og se litt på organisasjonsaktivitet og mellommenneskelig tillit.

Mye tyder på at veteraner er aktive sosiale personer med gode nettverk av venner og personer de kan stole på, selv om det kan se ut til at de har noe mindre samvær med familie og venner enn det andre har. Veteraner bidrar også aktivt med gratisarbeid for organisasjoner, og samlet sett har de like mye tillit til medmennesker som andre. Veteraner mener likevel oftere enn andre at folk rundt dem viser lite interesse for det de gjør.

7.1. Kontakt med familie

I hvilken grad man har kontakt med foreldre avhenger selvfølgelig av om foreldrene er i live, og siden veteranene i vårt utvalg i gjennomsnitt er eldre enn et tverrsnitt av befolkningen vil en noe større andel ha mistet sine foreldre. Referansegruppen er imidlertid justert for å ta hensyn til alder, og når vi finner at 18 prosent av forsvarsveteraner ikke har foreldre i live, så er det faktisk noe lavere enn i referansegruppen, der andelen er 21 prosent. For politiveteraner er det imidlertid motsatt, 29 prosent av politiveteranene har ikke foreldre i live, mens det gjelder 25 prosent i referansegruppen. Vi skal ikke forsøke oss på noen forklaring av denne forskjellen, men dette vil uansett ligge bak og påvirke noe når vi ser på familiekontakt og kontakt med foreldre.

I alt 77 prosent av forsvarsveteranene treffer foreldre eller søsken minst en gang i måneden, og litt over halvparten, 51 prosent, treffer foreldre eller søsken minst ukentlig (tabell 7.1). Dette er noe lavere andeler enn det vi finner i referansegruppen, 82 og 63 prosent. Om vi ser bare på foreldre, og tar med at 69 prosent av forsvarsveteranene treffer foreldre minst en gang i måneden, mens dette gjelder 76 prosent i referansegruppen, tyder våre tall på at forsvarsveteraner har noe mindre kontakt med nær familie enn den delen av befolkningen det er naturlig å sammenligne med. Det samme gjelder dersom vi ser på kontakt med egne barn under 16 år som man ikke bor sammen med. Dette er selvfølgelig mye påvirket av andel som har barn utenfor husholdningen, og er noe av forklaringen på at den totale andelen forsvarsveteraner som har treffer (voksne) barn utenfor husholdningen ukentlig er 13 prosent, mens den er 23 prosent i referansegruppen. Ser vi imidlertid på andelen blant dem som faktisk har barn utenfor husholdningen, er også denne lavere blant forsvarsveteranene, 46 prosent mot 60 prosent i referansegruppen.

Noe av dette oppveies ved at forsvarsveteraner noe oftere enn referansegruppen har annen type kontakt med foreldre.³⁰ 37 prosent av forsvarsveteranene har ukentlig kontakt med sin far, og 52 prosent har ukentlig kontakt med sin mor. Disse andelene er lavere i referansegruppen. I tillegg har 44 prosent av forsvarsveteranene ukentlig kontakt med søsken, men her har vi ikke sammenlignbare tall for referansegruppen.

³⁰ Her menes kontakt via telefon, tekstmelding, e-post, annen internettkommunikasjon, brev og lignende.

Tabell 7.1. Familiekontakt, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolk- ningen 16 år og over
Treffer foreldre eller søsken månedlig eller oftere	77	82	82	83	83
Treffer foreldre eller søsken ukentlig eller oftere	51	63	57	64	66
Treffer foreldre månedlig eller oftere	69	76	74	73	78
Treffer egne barn over 16 år bosatt utenfor husholdningen ukentlig	13	23	29	33	27
andel av dem som har barn bosatt utenfor husholdningen	46	60	52	61	66
Har annen kontakt med far ukentlig eller oftere	37	33	24	22	35
Har annen kontakt med mor ukentlig eller oftere	52	48	47	39	51
Har annen kontakt med søsken ukentlig eller oftere	44		38		
Antall personer		6 304	328	4 944	6 465

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

For politiveteraner er det også en viss tendens til mindre familiekontakt når vi sammenligner med en referansegruppe. 82 prosent treffer foreldre eller søsken månedlig, 57 prosent treffer dem ukentlig. Andelen som treffer familie månedlig er dermed lik som i referansegruppen, men noe lavere når det gjelder ukentlig kontakt. 64 prosent i referansegruppen treffer familie ukentlig. Ser vi bare på kontakt med foreldre, treffer 74 prosent av forsvarsveteranene dem månedlig. Det er omtrent det samme som i referansegruppen. Kontakten med voksne barn som har flyttet hjemmefra ser imidlertid ut til å være noe lavere for politiveteraner enn hva vi finner i referansegruppen, men forskjellen er usikker. Blant dem som faktisk har barn bosatt utenfor husholdningen, sier 52 prosent av politiveteranene at de treffer dem ukentlig, mens det gjelder 61 prosent i referansegruppen.

Også blant politiveteraner er det tendens til at de har hyppigere kontakt med foreldre på andre måter enn referansegruppen. 24 prosent av politiveteranene har ukentlig kontakt med sin far, og nesten halvparten, 47 prosent, har ukentlig kontakt med sin mor. Kontakten med mødrene er dermed noe hyppigere enn i referansegruppen, der 39 prosent har ukentlig kontakt. 38 prosent av politiveteranene har ukentlig kontakt med søsken.

Totalt sett kan vi da si at veteraner, både fra forsvaret og politiet, treffer foreldre, søsken og voksne barn noe sjeldnere enn hva vi finner i referansegruppene. Men vår undersøkelsen tyder på at veteranene delvis oppveier dette ved å ha hyppigere kontakt på andre måter. Vi har liten mulighet til å se på årsakene til de forskjellene vi finner i familiekontakt, men det er nærliggende å anta at det kan ha med eget og familiens bosted å gjøre, og at det muligens er større avstander for veteranene enn i referansegruppen.

7.2. Venner og fortrolige

I alt 89 prosent av forsvarsveteranene har en god venn på stedet der de bor, og når vi spør dem som mangler venn på bostedet om de har gode venner på andre steder, kan vi legge til ytterligere 9 prosent av forsvarsveteranene (tabell 7.2). Dermed står vi igjen med at omtrent 2 prosent av forsvarsveteranene mangler en god venn. Sammenligner vi med referansegruppen får vi de samme andelene, så forsvarsveteraner har gode venner i samme grad som andre. Vår tall tyder imidlertid på at forsvarsveteranene er sammen med venner noe sjeldnere enn dem det er naturlig å sammenligne med, selv om forskjellen ikke er stor. I alt 9 prosent av veteranene er sammen med venner hver dag, mens dette gjelder 13 prosent i referansegruppen. Like store andeler er sammen med venner minst en gang i uken, 57 prosent.

Over halvpartene av forsvarsveteranene, 51 prosent, har gode venner som også har vært på internasjonale oppdrag, og 3 prosent er sammen med noen av disse vennene daglig. Slår vi sammen andeler med månedlig samvær eller oftere, finner vi at en tredjedel av forsvarsveteranene treffer andre veteraner minst en gang i måneden. Det er også relativt vanlig å ha annen type kontakt med andre veteraner, to av ti har kontakt minst en gang i uken.

Tabell 7.2. Venner og vennekontakt, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Har gode venner på stedet der man bor	89	89	93	89	89
har ikke gode venner der man bor, men har andre steder	9	9	5	9	9
Er sammen med venner					
daglig	9	13	5	10	17
ukentlig	57	57	53	56	54
månedig	25	22	33	25	21
sjeldnere	6	5	7	6	5
Har gode venner som også har vært på internasjonalt oppdrag	51		53		
Er sammen med venner som har vært på internasjonalt oppdrag					
daglig	3		3		
ukentlig	12		9		
månedig	17		20		
sjeldnere	17		21		
Annen kontakt med venner som har vært på internasjonalt oppdrag					
daglig	4		3		
ukentlig	17		17		
månedig	18		21		
sjeldnere	11		12		
Mangler en fortrolig venn	5	7	2	8	5
Menn	5	7	2	8	7
Kvinner	1	3	0	3	4
Er ikke gift/samboende og mangler en fortrolig venn	2	3	0	3	3
Antall man kan regne med hvis en får store personlige problemer					
Ingen	1	2	0	2	2
En eller to	22	22	18	24	21
Tre eller fire	29	38	26	39	38
Fem eller flere	48	37	56	35	39
minst en av disse har vært på internasjonalt oppdrag	38		46		
Antall personer	1 851	6 304	328	4 944	6 465

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen helse 2008

Også et overveiende flertall av politiveteranene har gode venner på stedet der de bor, 93 prosent, og legger vi til at 5 prosent mangler venner på stedet der de bor, men har gode venner andre steder, står vi igjen med at en drøy prosent av politiveteranene mangler en venn. Sammenlignet med referansegruppen er det en større andel politiveteraner som har venner på stedet der de bor, men andelen som mangler en god venn er ikke så veldig ulik. Også blant politiveteranene ser det ut til at samværet med venner er noe mindre hyppig enn i referansegruppen, 5 prosent av politiveteranene er sammen med gode venner daglig, mens det gjelder 10 prosent i referansegruppen, mens en høyere andel av veteranene er sammen med venner månedlig, 33 mot 25 prosent i referansegruppen.

Politiveteraner er også relativt ofte gode venner med andre som har vært på internasjonale oppdrag, 53 prosent har en venn som også har vært ute i tjeneste, og i likhet med blant forsvarsveteranene treffer en tredjedel av politiveteranene andre veteraner minst en gang i måneden. To av ti har ukentlig kontakt via telefon, e-post eller lignende.

Gode venner er en viktig del av livet, men det er også viktig å ha noen man kan snakke helt fortrolig med, og det gjelder ikke nødvendigvis for alle man er venn med. I befolkningen totalt er det vanligere at menn mangler en fortrolig venn enn det er blant kvinner. Det at menn er i flertall blant forsvarsveteranene bidrar da til å trekke andelen som mangler en fortrolig venn opp i 5 prosent, det gjelder 5 prosent av mennene og 1 prosent av kvinnene. Dette er likevel lavere andeler enn vi finner i referansegruppen, der 7 prosent mangler en fortrolig. Når vi stiller spørsmålet om man har noen man kan snakke fortrolig med, har vi ikke helt kontroll på i hvilken grad de som blir intervjuet regner med eventuelle ektefeller og samboere. Det kan se ut til at en del, av ulike årsaker, ikke teller med partneren. Selv om man ikke regner ektefelle eller samboer som fortrolig, er det i det minste en person som står en nær. For å få ytterligere et mål på sosial isolasjon kan vi derfor se på andelen som er enslig (har ikke samboere eller ektefelle) og i tillegg mangler en fortrolig. Dette gjelder 2 prosent av forsvarsveteranene og 3 prosent i referansegruppen (ikke sikker forskjell).

Det er også et tegn på sosial isolasjon dersom man ikke har noen, eller svært få, som står en så nær at en kan regne med vedkommende dersom en skulle komme opp i store personlige problemer. Basert på denne indikatoren er det ikke noe som tyder på at forsvarsveteraner er mer isolerte enn andre, snarere tvert imot. Sammenligner vi med referansegruppen, er andelen som ikke har noen de kan regne med nokså like, 1 prosent blant veteranene og 2 prosent i referansegruppen. Andelen som har en eller to de kan regne med er også like, 22 prosent. I den andre enden av skalaen er det imidlertid 48 prosent av forsvarsveteranene som svarer at de har fem personer eller flere de kan regne med dersom de kommer opp i problemer. Tilsvarende andel i referansegruppen er 37 prosent. Dette tyder på at forsvarsveteraner jevnt over har relativt store sosiale nettverk. Det virker også som relativt mange av forsvarsveteranene har sterke vennskap med andre som har vært på internasjonale oppdrag, 38 prosent har minst en som også har vært på internasjonalt oppdrag som de stoler på vil stille opp dersom de skulle oppleve store problemer.

Også blant politiveteranene er menn i klart flertall, og det er knapt noen av kvinnene som svarer at de mangler en fortrolig. 2 prosent av de mannlige politiveteranene mangler en fortrolig venn, og totalt blir da også andelen den samme. Det er lavere enn de 7 prosentene vi finner i referansegruppen. Ser vi på andelen som mangler både samboer/ektefelle og en fortrolig, blir andelen så liten at det blir avrundet til null. I referansegruppen gjelder det 3 prosent. Samme tendens ser vi for hvor mange en kan regne med ved personlige problemer. Svært få politiveteraner svarer at de ikke har noen, 18 prosent at de har bare en eller to. Det er lavere andeler enn i referansegruppen, og når da 56 prosent av politiveteranene svarer at de har fem eller flere de kan regne med, mens 35 prosent i referansegruppen svarer det samme, gir det et inntrykk av at også politiveteranene har relativt store sosiale nettverk. I alt 47 prosent av politiveteranene svarer at minst en av dem de stoler på også har vært på internasjonalt oppdrag.

7.3. Nabokontakt

I hvilken grad man har kontakt med naboer henger sammen med både bosted og alder. Nabokontakten er noe høyere i spredtbygde strøk og i den eldre delen av befolkningen (Normann 2009). På dette feltet er det heller ikke store forskjeller mellom veteraner og referansegruppene. I alt 73 prosent av forsvarsveteranene svarer at det er lett eller svært lett å be naboer om praktisk hjelp ved behov, 75 prosent av politiveteranene svarer det samme. I referansegruppene er andelen henholdsvis 74 og 76 prosent. Blant forsvarsveteranene svarer 8 prosent at det er vanskelig eller svært vanskelig å be om slik hjelp, 6 prosent av politiveteranene svarer det samme, og her er andelen i referansegruppene 9 og 8 prosent. Alt i alt tyder dette på at veteraner i like stor grad som andre kan be naboer om hjelp dersom det er behov.

Derimot ser det ut til at veteraner har noe mer besøkskontakt med naboer enn det andre har. I alt 24 prosent av forsvarsveteranene svarer at de ikke kjenner noen naboer så godt at de besøker dem av og til, 22 prosent av politiveteranene svarer det samme. Dette er lavere andeler enn i referansegruppene, der andelene er henholdsvis 29 og 28 prosent som mangler besøkskontakt med naboer.

7.4. Interesse og anerkjennelse

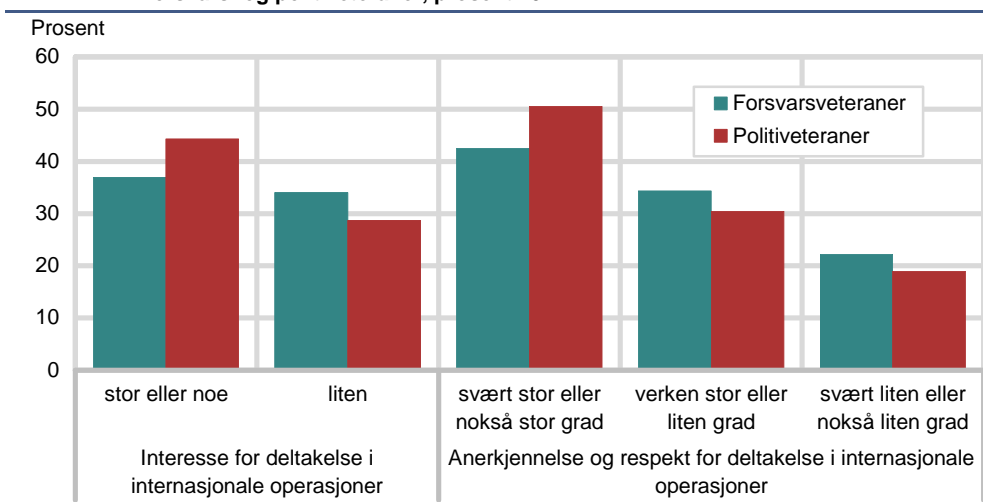
Det er et menneskelig behov å bli sett og få anerkjennelse for det man gjør. Sammen med det å ha noen som stiller opp for oss og mulighet for å få praktisk hjelp, som vi tidligere har vært inne på, er interesse fra andre et viktig element i livet. Det er påvist at disse tre forholdene kan påvirke den psykiske helsen (Meltzer 2003).

Standardspørsmålet i levekårsundersøkelsene for å fange opp dette er i hvilken grad andre viser interesse for det en gjør. Her har veteranene en noe dårligere vurdering enn hva vi finner i den delen av befolkningen som det er naturlig å sammenligne med. Dette strider da litt mot det vi tidligere har funnet som viser at veteraner i minst like stor grad som andre har gode venner, fortrolige og noen de kan regne med. Blant forsvarsveteranene svarer 73 prosent at andre viser stor eller noe interesse for det de gjør, mens 8 prosent svarer at andre viser liten eller ingen interesse. I referansegruppen er vurderingen mer positiv. 86 prosent svarer at andre viser stor eller noe interesse, mens bare 3 prosent svarer at andre viser liten eller ingen interesse.

Tilsvarende resultater finner vi blant politiveteranene, der 74 prosent sier at andre viser stor eller noe interesse, 7 prosent svarer liten eller ingen interesse. Tilsvarende andeler i referansegruppen er 85 og 3 prosent.

For veteranene har vi i tillegg stilt spørsmål om andre viser interesse for andre, som selv ikke har deltatt i internasjonale oppdrag, viser for veteranenes deltakelse i internasjonale operasjoner (figur 7.1). Blant forsvarsveteranene svarer da 37 prosent at andre viser stor eller noe interesse, mens nesten like mange, 34 prosent, svarer at andre viser liten interesse. Vurderingen blant politiveteranene er noe mer positiv, 44 prosent svarer stor eller noe interesse, 29 prosent svarer liten interesse.

Figur 7.1. Interesse, anerkjennelse og respekt for deltakelse i internasjonale operasjoner, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Interesse for deltakelse i internasjonale operasjoner er en side av saken, men det er antagelig viktigere i hvilken grad veteranene opplever at de får anerkjennelse og respekt for det at de har deltatt i internasjonale operasjoner. Om en sammenligner med interesse, som omtalt over, så er vurderingen når det gjelder anerkjennelse og respekt noe mer positiv. I alt 43 prosent av forsvarsveteranene svarer at de opplever svært stor eller nokså stor grad av anerkjennelse og respekt for deltakelsen i internasjonale operasjoner. For politiveteraner er denne andelene noe høyere, 51

prosent. Vi kan anta at det oppleves nokså negativt for de 22 prosent av forsvarsveteranene og 19 prosent av politiveteranene som sier at de opplever slik anerkjennelse i nokså liten eller svært liten grad.

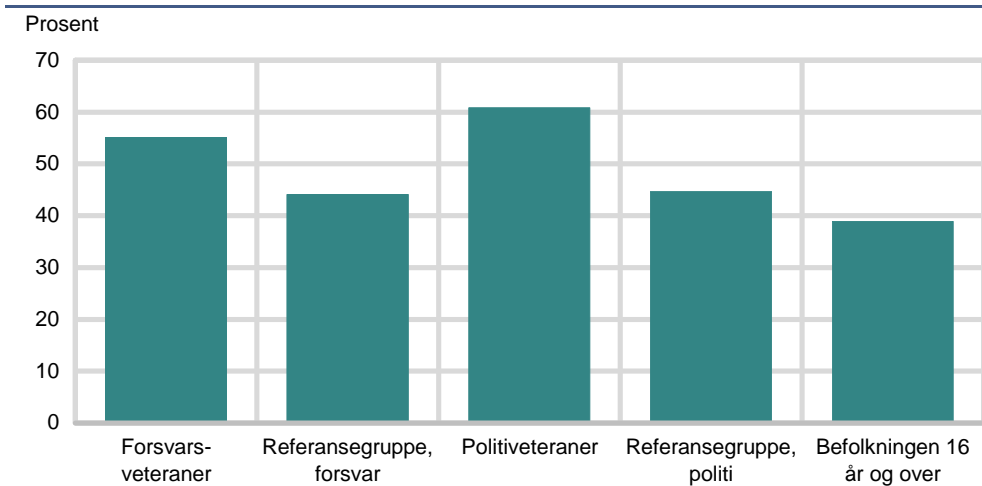
7.5. Organisasjonsaktivitet

Frivillige organisasjoner er en del av de sosiale nettverkene vi inngår i, og dessuten en sentral del av velferdssamfunnet. I levekårsundersøkelsen blant veteraner var det ikke rom for mange spørsmål om organisasjonsaktivitet, men vi stilte spørsmål om veteraner hadde utført gratisarbeid for organisasjoner siste 12 måneder. Resultatene viser at veteraner bidrar mer med frivillig arbeid enn den delen av befolkningen det er naturlig å sammenligne med. Dette kan delvis skyldes at veteraner generelt er en nokså ressurssterk gruppe, og at det finnes en sammenheng som viser at personer med høy utdanning og høy utdanning også er mer aktive i organisasjonsliv enn andre.

I alt 55 prosent av forsvarsveteranene svarte at de hadde utført gratisarbeid for en organisasjon i løpet av de siste 12 månedene, 44 prosent i referansegruppen svarte det samme (figur 7.2). De aktive forsvarsveteranene utførte i gjennomsnitt 4 timer gratisarbeid per uke, noe som er omtrent det samme som de aktive i referansegruppen gjorde.³¹ I gjennomsnitt blir likevel timeantallet høyere blant veteraner siden en større andel utførte slikt arbeid. Fordeler vi organisasjonsarbeidet på alle veteraner, utførte de i gjennomsnitt de 2,2 timer per uke hver. Tilsvarende timetall i referansegruppen var 1,8.

Også blant politiveteraner er andelen som utførte gratisarbeid høyere enn i referansegruppen, 61 mot 45 prosent. De aktive politiveteranene arbeidet imidlertid i gjennomsnitt noe færre timer enn de aktive i referansegruppen, 2,8 mot 4,1 timer, slik at gjennomsnittet i alt blir nokså likt, 1,7 og 1,8 timer.

Figur 7.2. Utført gratisarbeid for organisasjon, klubb eller forening siste 12 måneder, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

28 prosent av forsvarsveteranene er medlem av en organisasjon for veteraner, mens andelen blant politiveteraner er lavere, 11 prosent. Andelen som er aktive medlemmer i slike organisasjoner er imidlertid lik i begge veterangruppene, 6 prosent. Veteraner som ikke er medlem av en veteranorganisasjon ble spurt om de ønsket å være medlem av en slik organisasjon, og da svarte i alt 14 prosent av forsvarsveteranene og 19 prosent av politiveteranene at de ønsket det. Alt i alt tyder dette på relativt stor interesse og behov for organisasjoner som representerer veteranene som gruppe.

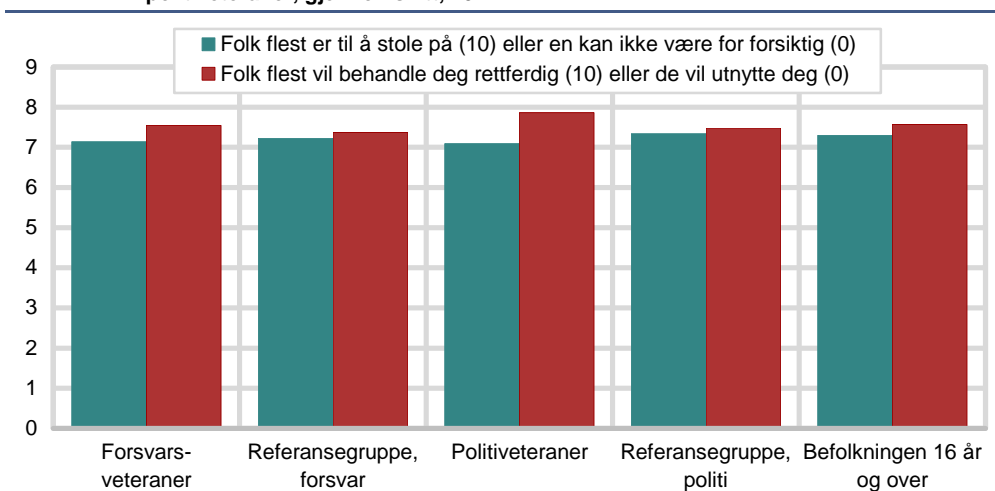
³¹ I beregning av antall timer gratisarbeid for organisasjoner har vi bare regnet med personer som oppgir opp til og med 50 timer per uke. I de få tilfellene der antall timer oppgis til over 50 timer per uke, er observasjonen satt til missing og ikke tatt med i beregningen av gjennomsnitt for gruppen.

7.6. Mellommenneskelig tillit

Som nevnt er mellommenneskelig tillit en bestanddel av den ressursen vi kaller sosial kapital. Tillit kan handle om tillit til institusjoner i samfunnet og om tillit mennesker mellom, og det er det siste vi har stilt veteranene spørsmål om og sammenlignet med tilsvarende resultater fra levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011 (se kapittel 1 om data). Er det grunn til å tro at opplevelser under og etter tjenesten i utlandet svekker tilliten til andre mennesker, eller er det tvert imot slik at tilliten styrkes?

Som nevnt også i kapitlet om helse, kan vi ikke direkte se effekter av tjenesten siden vi ikke har målt samme fenomen før og etter, men bare nærme oss spørsmålet indirekte ved å sammenligne med en referansegruppe. Når vi gjør det, er det lite som tyder på at den mellommenneskelige tilliten svekkes eller styrkes av tjenesten. Når forsvarsveteraner skal svare på om folk flest er til å stole på eller om en ikke kan være for forsiktig i omgangen med andre på en skala fra 0 til 10, der ti er at folk flest er til å stole på, ender gjennomsnittet på 7,1 (figur 7.3). Det er omtrent det samme som i referansegruppen, 7,2. Både blant forsvarsveteraner og i referansegruppen har kvinner noe høyere tillit til andre enn menn. På spørsmålet om folk flest vil behandle deg rimelig og rettferdig, eller om folk flest vil prøve å utnytte deg hvis de får sjansen, med samme 0-10 skala, ender gjennomsnittet blant veteraner på 7,6. Også det er nokså likt gjennomsnittet på 7,4 som vi finner i referansegruppen, men altså litt høyere. Igjen er det slik at kvinner har større tillit enn menn både blant veteraner og i referansegruppen. For begge tillitsspørsmålene er det noe større kjønnsforskjell blant forsvarsveteranene enn i referansegruppen.

Figur 7.3. Mellommenneskelig tillit på en skala fra 0 (lav) til 10 (høy), forsvars- og politiveteraner, gjennomsnitt, 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011.

Politiveteranene får et gjennomsnitt på 7,1 på spørsmålet om folk flest er til å stole på, det er marginalt lavere enn 7,3 som vi finner i referansegruppen. Her er det imidlertid verdt å legge merke til at blant politiveteranene har kvinnene lavere tillit enn menn, motsatt av i referansegruppen. Nå er det imidlertid få kvinnelige politiveteraner i utvalget, så vi skal ikke legge alt for mye vekt på denne forskjellen. På spørsmålet om folk flest vil behandle deg rettferdig, får politiveteranene en gjennomsnittscore som er litt høyere enn i referansegruppen, 7,9 mot 7,5. Også her er forholdet mellom kvinner og menn litt ulikt. Blant politiveteranene er gjennomsnittet likt for kvinner og menn, mens kvinner har noe høyere tillit enn menn i referansegruppen.

Vi kan altså ikke svare sikkert på spørsmålet om tjeneste i utlandet påvirker tilliten til andre mennesker, men det er lite som tyder på at det gjør det. I den grad veteraner har mindre tillit til at folk er til å stole på når vi sammenligner med referansegruppene, så er forskjellen motsatt og faktisk noe større når vi ser på tillit til at folk vil behandle en rimelig og rettferdig.

8. Bolig

Bolig er en av de sentrale komponentene som kartlegges i levekårsundersøkelser, og er viktig på flere måter. Ikke bare gir boligen tak over hodet, et sted å spise og sove, den gir også rammen for store deler av det sosiale livet med familie og venner. I tillegg må boligen betraktes som et økonomisk objekt, både som konsumgode og kapital- og formuesobjekt (NOU 2002).

Vi skal i dette kapitlet se på veteraners bolig, boforhold og boligøkonomi og sammenligne med det vi finner i befolkningen ellers. Også i dette kapitlet er det sentralt å ta hensyn til at veteranene er gruppe dominert av menn i alderen 25-66 år. Dette må vi ta hensyn til i sammenligningen med befolkningen ellers, spesielt fordi boforhold er noe som varierer en god del med livsløp og familieetablering og status på arbeidsmarkedet. Vi bruker derfor referansegrupper på samme måte som i andre kapitler (se også kapittel 1).

I dette kapitlet skal vi først se på typer boliger, litt om hvilken standard de har, samt eierforhold og boligøkonomi. Her bruker vil levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012 som sammenligningsgrunnlag. I sammenligningen har vi bare brukt person som enhet.³² Da finner vi at en høy eierandel blant veteraner, og en boligstandard som er minst like god som i sammenlignbare deler av befolkningen. Veteraner har i gjennomsnitt høyere utgifter til renter og avdrag enn det referansegruppene har, men boutgiftsbelastningen er ikke større og opplevelsen av boligøkonomien er mer positiv enn i referansegruppene..

8.1. Boligtype og standard

Om en sammenligner det norske boligmarkedet med det vi finner i andre land, er det minst to spesielle trekk som er verdt å trekke fram. Før det første er det norske markedet kjennetegnet av en stor eierandel (Normann, Rønning og Nørgaard 2009). Eierlinja har vært, og er, en av de sentrale bærebjelkene i norsk boligpolitikk (NOU 2011). Det andre sentrale trekket er at mange i Norge bor i frittliggende enebolig, noe som henger sammen med flere forhold, ikke minst bosettingsmønsteret.

I alt 65 prosent av forsvarsveteranene bor i en frittliggende enebolig, det er en litt høyere andel enn det vi finner når vi sammenligner med referansegruppen fra levekårsundersøkelsen 2012, der andelen er 62 prosent (tabell 8.1). Andelene som bor i rekke- og kjedehus er 9 prosent i begge gruppene, og også andelene som bor i to-, tre- eller firemannsbolig er like i de to utvalgene, 10 prosent. Det er altså stor likhet mellom forsvarsveteraner og befolkningen ellers når det gjelder type bolig. Om en sammenligner med et rent tverrsnitt av den voksne befolkningen (16 år og over), er det heller ikke store forskjeller, selv om andelen som bor i enebolig er enda noe lavere i et rent tverrsnitt. Dette har med alder å gjøre, veteranene er i en alder hvor andelen i enebolig er relativt høy, den er lavere både i yngre og eldre aldersgrupper.

³² I analyser av bolig og boforhold er det i noen tilfeller vanlig å bruke husholdningen som enhet, og ikke som her der vi konsekvent benytter person. Når en benytter husholdninger som enhet, er det vanlige å bruke kosthusholdning (husholdning i samme bolig og med felles husholdningsutgifter). Utvalgene blir oftest trukket som tilfeldige personutvalg, så når husholdning skal brukes må en ta hensyn til at husholdninger med flere voksne personer har en større sannsynlighet for å bli trukket ut enn det for eksempel enpersonhusholdninger har. Dette må en da vekte opp i analysen, slik at husholdninger for en vekt lik 1/antall voksne. Denne vekten ganges da gjerne med frafallsvekt for person slik at en også får en frafallsvekt for husholdning. I levekårsundersøkelsen blant veteraner er en slik tilnærming vanskelig siden ikke alle voksne i husholdningene er trekkbare personer, og dermed kan vi ikke bruke en husholdningsvekt som er definert ut fra at alle voksne er trekkbare. Dette er årsaken til at vi holder oss til person som enhet, også der vi vanligvis benytter husholdning. Dette vil i liten grad påvirke resultater når vi sammenligner resultater fra levekår blant veteraner med data fra andre levekårsundersøkelser.

Tabell 8.1. Boligtype og boligstandard, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Andel personer som					
bor i enebolig, våningshus	65	62	66	66	59
bor i rekke- eller kjedehus	9	9	11	9	10
bor i to-, tre eller firemannsbolig	10	10	10	9	10
bor i husholdning som eier	88	83	97	88	82
bor i husholdning som er selveier	78	72	86	78	70
bor trangt	4	7	1	5	7
bor svært romslig	36	36	45	41	35
synes boligen er passe stor	79	77	80	78	78
synes boligen er for liten	10	12	6	9	11
synes boligen er for stor	11	11	14	13	11
Bor i bolig med råte eller fukt	6	7	5	7	8
Bor i bolig med for lite dagslys	2	4	1	4	4
Gjennomsnittlig boligareal. Kvm. Person	153	140	163	146	135
Boligareal per person. Kvm. Person	55	54	86	58	54
Antall svar i alt	1 841	5 998	327	4 702	6 140

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

Også politiveteranene bor i boliger av samme type som det vi finner når vi sammenligner referansegruppen fra levekårsundersøkelsen. 66 prosent bor i enebolig, og til sammen 21 prosent bor i rekke-, eller kjedehus, to-, tre eller firemannsbolig.

Spesielt når det gjelder forsvarsveteraner har det vært noe oppmerksomhet rundt personer som har en marginal bosituasjon og behovet for å kartlegge dette. Dette er forhold som det er vanskelig å fange opp i en utvalgsundersøkelse med begrenset utvalgsstørrelse. Både på grunn av at det er snakk om et marginalt fenomen, men også fordi vi av erfaring vet at personer som ikke har en permanent bolig er vanskelige å rekruttere til å delta i undersøkelser. Våre resultater viser at svært få veteraner har det vi kan kalle en marginal boligsituasjon i form av at de mangler "vanlig" bopel, under en halv prosent av forsvarsveteranene og knapt noen blant politiveteranene.³³ Det kan altså være to årsaker til dette, enten at det faktisk er svært få veteraner som befinner seg i en slik situasjon, eller at vi underestimerer problemet siden vi ikke kommer i kontakt med dem det gjelder. Som nevnt er ikke en levekårsundersøkelse av denne typen den best egnede metoden for å kartlegge denne typen levekårsproblemer. En rapport fra 2013 som kartlegger bostedsløse i Norge anslår at i alt 98 veteraner som har tjenestegjort militært i internasjonale operasjoner fra og med 1945 er å regne som bostedsløse i 2012 (Dyb og Johannessen 2013).

Vi har ikke mange mål på den tekniske standarden på boligen, men en indikator for råte eller fukt. Denne baserer seg på spørsmål om det er problemer med råte i vinduer eller gulv, og om det er problemer med tak som lekker, fukt i vegger eller gulv. Dette forekommer blant 6 prosent av forsvarsveteranene og 5 prosent av politiveteranene. Når vi sammenligner med referansegruppene er andelene der noe høyere, men bare for forsvarsveteranene er dette en sikker forskjell. I befolkningen totalt er det 8 prosent som bor i bolig med råte eller fukt.

Vi har også med spørsmål om det oppleves som et problem med for lite dagslys i boligen. Svært få av veteranene svarer at det er et problem, henholdsvis 2 prosent av forsvarsveteranene og 1 prosent av politiveteranene. Igjen er andelene noe

³³ Personer som i befolkningsregistret er oppgitt uten fast bopel blir holdt utenfor i trekking av utvalg på grunn av at vi ikke har noen mulighet for å komme i kontakt med dem. På populasjonsfila for forsvarsveteraner (trekkegrunnlaget) med 30 391 veteraner, var det 71 personer som ikke var registrert bosatt av ulike grunner, 7 av dem var oppført uten fast bopel. På populasjonsfila for politiveteraner med 746 var det 34 som ikke var registrert bosatt, ingen av disse var oppført uten fast bopel.

høyere i referansegruppene, 4 prosent, så det tyder på en noe bedre standard for veteraner.

Et annet mål på standard er boligens størrelse og romslighet. Målt i kvadratmeter er boligene til veteranene i gjennomsnitt noe større enn det vi finner i referansegruppene. Når vi måler hvor store boliger forsvarsveteranene i gjennomsnitt bor i, er de 13 kvadratmeter større enn det vi finner for referansegruppen (153 mot 140 kvadratmeter).³⁴ Om vi tar hensyn til hvor mange som bor i husholdningene, forsvinner imidlertid forskjellen, da har hver person henholdsvis 55 og 54 kvadratmeter til rådighet. Dette skyldes at forsvarsveteranene bor i husholdninger som i gjennomsnitt er noe større enn personer i den sammenlignbare befolkningen.

For politiveteraner er forskjell i gjennomsnittlig boligstørrelse noe større, 17 kvadratmeter. Politiveteranene bor i tillegg i mindre husholdninger, slik at hver person har 86 kvadratmeter til rådighet, mens i den sammenlignbare befolkningen er tilsvarende tall 58 kvadratmeter.

Et annet mål på romslighet tar utgangspunkt kan beregnes ut fra forholdet mellom antall rom og antall personer i boligen.³⁵ Dersom det er flere personer enn antall rom, eller en person bor på ett rom, sier vi at personen bor trangt. Dersom det er tre eller flere rom mer enn antall personer, sier vi at personen bor svært romslig. Basert på en slik indikator, kan vi også konkludere med at veteranene stort sett bor romsligere enn personer i referansegruppene. I alt 4 prosent av forsvarsveteranene bor trangt, og 36 bor svært romslig. Tilsvarende andeler i referansegruppen er 7 og 36 prosent, altså en noe mindre andel som bor trangt, men like stor andel bor svært romslig. Blant politiveteranene bor bare 1 prosent trangt, mens 45 prosent bor svært romslig. I referansegruppen er tilsvarende andeler 5 og 41 prosent, altså en noe større forskjell en for forsvarsveteranene, både når det gjelder det å bo trangt og det å bo svært romslig.

I tillegg til disse objektive målene på boligstørrelse og romslighet, ble respondentene spurt om å vurdere hvordan boligens størrelse passet for vedkommendes husholdning. Denne gir omtrent samme inntrykk som målet på romslighet, nemlig at det er relativt liten forskjell mellom veteraner og referansegruppene, men noen tegn til at veteraner bor romsligere. Åtte av ti forsvarsveteraner synes boligen er passe stor, en av ti synes den er for liten og like mange synes den er for stor. I referansegruppen er det omtrent samme andeler, men en liten forskjell i andel som synes boligen er for liten. Igjen er forskjellene mellom politiveteraner og referansegruppen noe større, men i et så lite utvalg er forskjellene for små til å være statistisk sikre. Både blant politiveteranene og referansegruppen synes om lag åtte av ti at boligen er passe stor, henholdsvis 6 og 9 prosent synes den er for liten og 14 og 13 prosent synes den er for stor.

Som nevnt er det norske boligmarkedet kjennetegnet av en høy andel eiere. Veteraner representerer ikke noe unntak fra dette, snarere tvert imot. I alt 88 prosent av forsvarsveteranene bor i en bolig som husholdningen eier, og 78 prosent er selveiere. Det er statistisk sikker forskjell sammenlignet med referansegruppen, der tilsvarende andeler er 83 og 72 prosent. Blant politiveteranene er hele 97 prosent eiere og 86 prosent selveiere, også dette høyere enn i den referansegruppen der andelene er 88 og 78 prosent.

Alt i alt ser det altså ut til at veteraner er godt etablert på boligmarkedet. Eierandelen er høyere enn det vi finner i befolkningen, og veteranene bor også noe romsligere og med minst like god standard som det andre gjør.

³⁴ Her er boligens gjennomsnittlige størrelse i kvadratmeter målt med person som enhet, selv om det vanlige i andre sammenhenger er å benytte husholdninger. Når en bruker husholdning som enhet, vil boligene bli noe mindre i gjennomsnitt fordi store husholdninger har større sannsynlighet for å komme med i utvalgene enn små husholdninger. Se også tidligere fotnote.

³⁵ Her er ikke kjøkken, bad, entre, vaskerom eller små rom under 6 kvadratmeter regnet med.

8.2. Leietakere

For leietakerne er det også interessant å se litt på hvilke leieforhold de har. Blant veteraner er leietakerne en liten gruppe, og her ser vi da kun på forsvarsveteranene og referansegruppen, siden det er for få leietakere blant politiveteranene til at det gir noe mening å analysere dem nærmere.

Blant forsvarsveteranene er det altså 12 prosent som bor i en bolig som husholdningen leier, mot 17 prosent i referansegruppen. Det norske leiemarkedet er nokså begrenset, og hovedvekten av utleie er det privatpersoner som står for, i befolkningen totalt leier om lag tre av fire leietakere boligen av en privatperson. Blant veteraner er denne andelen noe lavere, i alt 65 prosent av forsvarsveteraner som leier, leier av en privatperson (tabell 8.2). I referansegruppen er tilsvarende andel 75 prosent. Dette ser i hovedsak ut til å skyldes at forsvarspersonell kan leie bolig som forsvaret eier, og 14 prosent av veteranene som leier, leier en bolig som forsvaret eier. Dermed er ser det også ut til å være noe mindre vanlig at veteraner som leier bor i samme bolig som boligeieren enn det er i referansegruppen, 25 mot 29 prosent, og også noe mindre vanlig at huseieren er en slektning eller venn, 30 mot 32 prosent. Dette er imidlertid usikre forskjeller. Forsvarsveteraner leier også sjeldnere kommunal bolig enn det er i leietakere i referansegruppen gjør, 4 mot 10 prosent.

Leie er ofte en noe mer usikker boform enn å eie sin egen bolig, men leietakere som har leiekontrakt er bedre sikret enn andre leietakere. I alt 78 prosent av leierne blant forsvarsveteraner har leiekontrakt. I referansegruppen er andelen noe lavere, 76 prosent, men forskjellen er liten og usikker.

Oppsummert viser dette at forsvarsveteraner på leiemarkedet har en leiesituasjon som i store trekk ligner mye på det vi finner når vi sammenligner med befolkningen, men med den forskjell at noen leier bolig av forsvaret, noe som da sjelden vil forekomme i befolkningen totalt.

Tabell 8.2. Leieforhold for forsvarsveteraner som er leietaker, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referansegruppe, forsvar	Befolkningen 16 år og over
Eier boligen..			
Kommunen	4	10	10
Stat eller fylke	2	1	2
Organisasjon eller stiftelse	6	3	5
Bedrift eller organsiasjon	6	9	8
Privatperson	65	75	73
Forsvaret	14		
Andre	2	1	2
Bor i samme bygning som eier	25	29	28
Huseier er slektning eller venn	30	32	33
Har leiekontrakt	78	76	76
Antall personer	205	972	1 009

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

8.3. Boligøkonomi

Det å bo er forbundet med relativt store utgifter, enten husholdningen leier eller eier boligen. I et boligmarked som er så preget av eierskap som det norske, vil boligpriser og låneutgifter i stor grad prege det totale bildet av hvordan husholdningenes utgifter endrer seg. Statistisk sentralbyrås boligprisindeks viser en kraftig vekst de siste årene, fra 2005 til 2012 var økningen på over 60 prosent (Statistisk sentralbyrå 16.01.2013).

I følge forbruksundersøkelsen brukte norske husholdninger i gjennomsnitt om lag 31 av sitt totale forbruk på bolig, lys og brensel i 2009. (Statistisk sentralbyrå 09.06.2010). Denne andelen har økt de siste årene, i 2006 var den drøye 26 prosent.

Fordeler vi etter alder, finner vi at det brukes mest penger på dette i aldersgruppene 40-60 år, og blant de eldste brukes størst andel av det totale forbruket. Mange av veteranene befinner seg i disse aldersgruppene.

Siden et overveiende flertall av veteranene er i alderen 25-66 år, og gjennomsnittsalderen for forsvarsveteranene i vår undersøkelse er 45 år og for politiveteranene 52 år, er de i en alder hvor vi forventer at store andeler har vært etablerte på boligmarkedet en stund, og vi har da også sett at eierandelene er høye. Dette vil da også påvirke boligøkonomien, og herunder boutgiftene.

Som vi har sett, er andelen leiere lav blant forsvarsveteranene (12 prosent). Dermed blir også husleie mindre viktig for boligøkonomien enn utgifter til boliglån for gruppen totalt sett. I gjennomsnitt betaler forsvarsveteranene som bor i en husholdning som leier 59 500 kroner i årlig husleie (tabell 8.3). Det er 7 600 kroner mindre enn gjennomsnittet for eiere i referansegruppen, og 5 000 kroner mindre enn leiere i befolkningen totalt. Om vi ser på boligene, bor dessuten veteraner som leier i boliger som i gjennomsnitt er 8 kvadratmeter større enn boligene til leietakere i referansegruppen (86 mot 78 kvadratmeter), så omregnet betaler veteranene i gjennomsnitt om lag 170 kroner mindre per kvadratmeter. Noe av denne forskjellen kan antagelig forklares av bosted, og at veteraner bor i mer spredtbygde strøk der leien er betydelig lavere enn i tettbygde strøk.

Blant politiveteranene er det så få leietakere i utvalget at det ikke gir mening å omtale gjennomsnittstall for husleie.

Som nevnt er boliglån viktigere for den totale boligøkonomien enn det husleie er, så også for forsvarsveteranene. Blant de 88 prosentene som bor i en eid bolig, er det bare 22 prosent som bor i en husholdning som ikke har utgifter til boliglån. Dette betyr at en noe større andel eiere har boliglån blant forsvarsveteranene enn i referansegruppen, der 27 prosent bor i en husholdning som ikke har utgifter til boliglån. I gjennomsnitt betaler også forsvarsveteranene årlig noe mer i renter og avdrag enn det referansegruppen gjør, 94 900 kroner mot 88 700 kroner. Renteandelen er også noe høyere blant forsvarsveteranene. I gjennomsnitt betaler de 49 300 kroner i rente, altså 52 prosent av de totale utgiftene til renter og avdrag. I referansegruppen er renteandelen bare noe lavere, 50 prosent. Avdrag kan ses på som sparing, så i gjennomsnitt sparer forsvarsveteraners eierhusholdninger 45 600 kroner årlig.

Tabell 8.3. Boligøkonomi, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

	Forsvars- veteraner	Referanse- gruppe, forsvar	Politi- veteraner	Referanse- gruppe, politi	Befolkningen 16 år og over
Årlig husleie. Gjennomsnitt for personer i leiehusholdninger. ¹					
Kroner	59 500	67 100	:	67 500	64 500
Renter og avdrag. Gjennomsnitt for personer i eierhusholdninger.					
Kroner	94 900	88 700	85 600	77 500	71 000
Boligrenter. Gjennomsnitt for personer i eierhusholdninger.					
Kroner	49 300	44 400	45 000	37 900	37 100
Andel eiere uten renter og avdrag	22	27	21	30	36
Andel i husholdning med høy boutgiftsbelastning	18	20	10	15	19
Andel i husholdning med lav boutgiftsbelastning	31	34	37	41	41
Andel i husholdning med mer enn 3 ganger bruttoinntekt i boliglån	9	8	4	6	7
Oppfatter boutgiftene som					
svært tyngende	2	4	1	3	5
noe tyngende	26	33	23	30	33
Antall svar fra leiere	205	972	10	626	1 009
Antall svar fra eiere	1 636	5 026	317	4 076	5 131
Antall svar	1 841	5 998	327	4 702	6 140

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012 og Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012.

Politiveteranene betaler noe mindre i renter og avdrag enn det forsvarsveteranene gjør, i gjennomsnitt betaler eierhusholdningene til politiveteranene 85 600 kroner årlig i renter og avdrag. Det er i 8 100 kroner mer enn det vi finner i referansegruppen. Vi har sett at hele 97 prosent av politiveteranene bor i en eierhusholdning, og av disse er det 21 prosent som ikke har utgifter til renter og avdrag. Sammenlignet med referansegruppen, der 30 prosent av eierne ikke har utgifter til lån, er det da relativt mange politiveteraner som har låneutgifter, og dette bidrar til å trekke den gjennomsnittlige utgiften opp. Renteandelen er også noe høyere for politiveteranene enn for referansegruppen, 53 mot 49 prosent. I gjennomsnitt sparer politiveteranene noe mindre i form av avdrag enn det forsvarsveteranene gjør, 40 600 kroner årlig.

Utgiftene til husleie og boliglån målt i gjennomsnitt sier bare noe om nivået i ulike grupper, men ikke noe om hvilken likviditetsmessig belastning boligkonsumet representerer, eller såkalt "housing affordability". For å kunne si mer om dette, må vi se boutgiftene opp mot inntektene og se på indikatorer for boutgiftsbelastning. Det finnes mange ulike måter å lage slike indikatorer på. I hovedsak kan de deles inn to hovedgrupper, den ene er residualmodeller der en ser på hvor mye en husholdning har disponibelt til annet forbruk når utgifter til husleie og boliglån er betalt. Den andre er forholdstallsmodeller, der en ser på hvor stor andel av den disponible inntekten slike utgifter utgjør. (Barlindhaug og Astrup 2012). Vår indikator er en forholdstallsindikator, der vi sier at personer som bor i en husholdning der mer enn 25 prosent av husholdningens disponible inntekt (inntekt etter skatt) brukes til husleie og renter og avdrag, har høy boutgiftsbelastning. Tilsvarende, hvis under 10 prosent av den disponible inntekten brukes til husleie, renter og avdrag, er boutgiftsbelastningen lav. I tillegg til dette, ser vi også på andeler som bor i husholdninger der gjenstående boliglån er mer enn tre ganger større enn den årlige bruttoinntekten i husholdningen.

I alt 18 prosent av forsvarsveteranene bor i en husholdning der boutgiftsbelastningen er høy, 31 prosent bor i en husholdning med lav boutgiftsbelastning. Om vi ser på referansegruppen, er andelen med høy belastning noe høyere, 20 prosent, men forskjellen er usikker. Andelen med lav er også noe høyere, 34 prosent. Selv om dette ikke er store forskjeller, tyder det på at forsvarsveteranene er noe mer ensartet på dette området enn det referansegruppen er, der spredningen er noe større. Heller ikke når vi ser på hvor stort boliglånet er i forhold til bruttoinntekten, skiller forsvarsveteranene seg nevneverdig fra andre. I alt 9 prosent av forsvarsveteranene bor i en husholdning som har mer enn tre ganger bruttoinntekt i gjenstående boliglån. Disse objektive målene på boutgifts- og lånebelastning gir altså inntrykk av at boligøkonomien for forsvarsveteranene ikke skiller seg nevneverdig fra situasjonen for dem det er naturlig å sammenligne med, selv om utgiftene i gjennomsnitt er noe høyere for eierne. Når vi ber om en subjektiv vurdering av hvor tyngende de samlede boutgiftene er, har forsvarsveteranene en noe mer positiv vurdering enn befolkningen. Bare 2 prosent av forsvarsveteranene sier at boutgiftene er svært tyngende, 26 prosent sier at de er noe tyngende. Tilsvarende andeler i befolkningen er 4 og 33 prosent.

For politiveteranene er situasjonen enda mer positiv når vi sammenligner med befolkningen. 10 prosent av politiveteranene bor i en husholdning med høy boutgiftsbelastning, 37 prosent bor i en husholdning med lav belastning. Tilsvarende andeler i referansegruppen er 15 og 41 prosent. Her er det bare forskjellen i andel med lav belastning som er statistisk sikker. I alt 4 prosent av politiveteranene bor i en husholdning som har over tre ganger bruttoinntekten i gjenstående boliglån, mens dette gjelder 6 prosent i referansegruppen, men igjen er forskjellen usikker. Politiveteranene har også en positiv vurdering av boutgiftsbelastningen, bare 1 prosent sier at utgiftene oppleves som svært tyngende, 23 prosent svarer at de er noe tyngende. Dette er sikre forskjeller sammenlignet med referansegruppen, der tilsvarende andeler er 3 og 30 prosent.

9. Etter tjenesten

Hva mener så veteranene om tjenesten i utlandet i ettertid, og hvordan føler de at de blir verdsatt av samfunnet rundt seg? Dette kan si oss noe om hvordan veteranene møter utfordringer som kan følge av slik tjeneste, og om de føler at det var verdt innsatsen. Basert på noen spørsmål som skal fange opp dette, skal vi her gi en kort gjennomgang av veteranenes vurdering. Spørsmålene er formulert som påstander der vi har bedt veteranene om å ta stilling til i hvilken grad de var enige eller uenige. Vi kan slå fast at veteranenes vurdering i all hovedsak er veldig positiv når det gjelder personlige forhold, men noe mindre positiv når det gjelder opplevelsen av hvordan de blir møtt av samfunnet ellers. Det ser også ut til å være en sammenheng mellom en del å ha et mer negativt bilde av tjenesten og verdsetting på den ene siden og svekket helse på den andre.

9.1. Personlig opplevelse

Svært få angrer på at de reiste ut på internasjonalt oppdrag. Når vi fremsatte utsagnet om at en angrer på tjenesten i utlandet, svarte 95 prosent av forsvarsveteranene at de var helt eller litt uenige i denne påstanden (tabell 9.1). På den annen side var det da altså 5 prosent som ikke var helt uenige, noe som kan tolkes som tvil i etterkant. Her har vi også fordelt etter hvorvidt man har hatt negative opplevelser i tjenesten, som tidligere bruk blant annet i kapitlet om helse. Det er en liten forskjell når det gjelder anger i etterkant, både for de som har hatt sterke negative opplevelser som rammet dem selv eller kolleger, eller for de som har vært vitne til skade eller død blant sivile.³⁶ Selv om forskjellen er liten, er det en sikker sammenheng som viser at de som har hatt negative opplevelser angrer noe mer på tjenesten. Dersom vi deler inn etter hvor veteranene har tjenestegjort blant de fire områdene som vår undersøkelse dekker, finner vi ikke sikre forskjeller i hvorvidt man angrer på deltakelsen eller ikke.

Tabell 9.1. Vurderinger etter tjenesten, forsvarsveteraner, prosent 2012

	Forsvarsveteraner		
	Totalt	Negativ opplevelse selv	Vitne til sivil lidelse
Angrer på at jeg reiste på internasjonalt oppdrag			
Helt eller litt enig	3	3	3
Verken enig eller uenig	2	2	2
Helt eller litt uenig	95	94	94
Deltakelsen har styrket meg personlig			
Helt eller litt enig	93	93	92
Verken enig eller uenig	3	3	3
Helt eller litt uenig	3	4	4
Vil anbefale andre å dra på internasjonale oppdrag			
Helt eller litt enig	69	67	67
Verken enig eller uenig	19	19	19
Helt eller litt uenig	11	14	13
Folk flest har respekt for innsatsen som gjøres			
Helt eller litt enig	62	59	58
Verken enig eller uenig	23	24	23
Helt eller litt uenig	15	17	18
Norske myndigheter er flinke til å støtte opp om oss som har deltatt			
Helt eller litt enig	26	21	26
Verken enig eller uenig	22	19	18
Helt eller litt uenig	51	59	56
Norsk deltakelse fremstilles for negativt i media			
Helt eller litt enig	45	46	48
Verken enig eller uenig	21	19	19
Helt eller litt uenig	34	35	33
Antall personer	1 851	770	965

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

³⁶ Samme gruppering er også brukt i kapitlet om arbeid.

Et overveiende flertall av forsvarsveteranen sier seg også enig i utsagnet om at deltakelsen i internasjonale oppdrag har styrket dem personlig. 93 prosent er helt eller litt enig i dette. I alt 3 prosent svarer at de er helt eller litt uenige. Heller ikke her er det stor variasjon ut fra om man har hatt negative opplevelser eller ikke, vurderingene er nokså like. Men, de som har vært vitne til sivil lidelse er noe mindre tilbøyelige til å si at de har blitt personlig styrket av tjenesten. Ser vi på hvor veteranene har tjenestegjort, er det også en viss antydning til at færre Libanonveteraner er enige i at deltakelsen har styrket dem personlig, men forskjellene i forhold til veteraner fra andre steder er liten.³⁷

Nesten sju av ti, 69 prosent, av forsvarsveteranene vil anbefale andre å dra ut på internasjonale oppdrag. Denne andelen er likevel mindre enn andelen med positiv vurdering for de to foregående utsagnene. Vi ser også at andelen som vil anbefale andre å dra ut er lavere blant dem som har hatt negative opplevelser, vurderingen er statistisk sikkert forskjellig om en sammenligner med dem som ikke har hatt negative opplevelser. Her kan det kanskje ligge en vurdering av at oppdrag medfører en viss risiko som man ikke ønsker at andre skal utsette seg for, selv om dette ikke nødvendigvis kommer fram når en spør om angrer eller personlig styrking. Fordeler vi etter tjenestested, er det veteraner fra Libanon som i minst grad ønsker å anbefale tjeneste for andre.

Politiveteranenes vurdering av tjenesten i etterkant er enda mer positiv enn den er for forsvarsveteraner (tabell 9.2). I alt 98 prosent er helt eller litt uenige i at de angrer på at de reiste ut på internasjonalt oppdrag. Andelen er ikke mye lavere blant dem som har hatt negative opplevelser, men også her er det likevel en statistisk sikker forskjell som tyder på at de som har hatt negative opplevelser også i større grad angrer på tjenesten enn dem som ikke har hatt slike opplevelser. Nesten alle politiveteraner, 99 prosent, mener at tjenesten har styrket dem personlig. Det gjelder også for dem som har hatt negative opplevelser.

Tabell 9.2. Vurderinger etter tjenesten, politiveteraner, prosent 2012

	Politiveteraner		
	Totalt	Negativ opplevelse selv	Vitne til sivil lidelse
Angrer på at jeg reiste på internasjonalt oppdrag			
Helt eller litt enig	1	2	2
Verken enig eller uenig	1	1	1
Helt eller litt uenig	98	96	97
Deltakelsen har styrket meg personlig			
Helt eller litt enig	99	99	99
Verken enig eller uenig	1	1	1
Helt eller litt uenig	1	0	0
Vil anbefale andre å dra på internasjonale oppdrag			
Helt eller litt enig	95	93	94
Verken enig eller uenig	3	5	4
Helt eller litt uenig	2	2	2
Folk flest har respekt for innsatsen som gjøres			
Helt eller litt enig	71	67	71
Verken enig eller uenig	20	23	20
Helt eller litt uenig	9	10	9
Norske myndigheter er flinke til å støtte opp om oss som har deltatt			
Helt eller litt enig	46	41	47
Verken enig eller uenig	22	18	19
Helt eller litt uenig	32	41	34
Norsk deltakelse fremstilles for negativt i media			
Helt eller litt enig	37	32	37
Verken enig eller uenig	24	25	26
Helt eller litt uenig	38	42	36
Antall personer	328	142	194

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

³⁷ Det er også en liten overlapp mellom disse gruppene

Politiveteraner er også mer tilbøyelige til å anbefale tjeneste i utlandet for andre enn det forsvarsveteraner er, 95 prosent er helt eller litt enige i at de vil anbefale andre å dra ut på oppdrag. Det er en antydning til at de som har opplevd noe negativt vil anbefale i mindre grad enn andre, men dette er usikre forskjeller.

9.2. Verdsetting fra andre

For å kunne tåle vanskelige påkjenninger er det viktig å ha en opplevelse av anerkjennelse og sosial støtte. Dette er også viktige faktorer for den psykiske helsen (Forsvaret 2012). I hvilken grad veteraner opplever at folk flest har respekt for den innsatsen som gjøres på internasjonale oppdrag, er ment å fange opp hvordan de opplever anerkjennelse. I alt 62 prosent av forsvarsveteranen svarer at de er helt eller litt enige i at folk flest har stor respekt for innsatsen som gjøres i internasjonale operasjoner, 15 prosent sier seg helt eller litt uenig i dette (tabell 9.1). Andelen som er uenig, og som da altså opplever mindre grad av anerkjennelse, er noe høyere blant dem som har hatt negative opplevelser enn dem som ikke har hatt det. Dette varierer også litt ut fra hvor veteranene har vært på oppdrag, der den mest negative vurderingen ser ut til å være blant veteraner som tjenestegjorde i Irak/Gulfen.

Et flertall av forsvarsveteranene, 51 prosent, synes ikke at norske myndigheter er flinke til å støtte opp om dem som har deltatt i internasjonale operasjoner. Her er det også klare tegn på at veteraner som har hatt negative opplevelser er mer misfornøyde med støtten fra norske myndigheter enn dem som ikke har hatt slike opplevelser. Dette har sannsynligvis noe med behov for støtte og oppfølging å gjøre også. Her virker det imidlertid som om forholdene har bedret seg over tid, selv om behovet også kan variere. Veteraner som tjenestegjorde i Libanon er mer misfornøyde med norske myndigheters oppfølging enn andre, veteraner som tjenestegjorde i Afghanistan er mest fornøyde.

Mange forsvarsveteraner, 45 prosent, er også enige i at norsk deltakelse i internasjonale operasjoner fremstilles for negativt i media. Blant dem som har vært vitne til lidelse blant sivile, er andelen som er enige i at fremstillingen er for negativ noe høyere, 48 prosent. I den grad det er noe forskjell ut fra hvor veteranene har tjenestegjort, er det de som har tjenestegjort i Afghanistan som har det mest negative synet på pressedeckningen. Dette kan jo også ha en viss sammenheng med at det er denne operasjonen som ligger nærmest i tid.

Også når det gjelder anerkjennelse og støtte er politiveteranenes vurdering noe mer positiv enn forsvarsveteranenes. I alt 71 prosent av politiveteranene er helt eller litt enige i at folk flest har respekt for innsatsen som gjøres i internasjonale operasjoner (tabell 9.2). Det er en viss antydning til at de som selv har opplevd negative forhold har en noe mindre positiv vurdering, men dette er usikre forskjeller. 46 prosent av politiveteranene er helt eller litt enige i at norske myndigheter er flinke til å støtte opp om de som har vært ute på internasjonale oppdrag, 32 prosent er helt eller litt uenige. Andelen som er uenige i dette, som da altså har en mer negativ vurdering av norske myndigheters innsats, er høyere blant dem som selv har opplevd negative forhold enn dem som ikke har hatt slike opplevelser. De som selv har hatt negative opplevelser er også de som er mest negative til omtalen av internasjonale oppdrag i media, 42 prosent er helt eller litt enige i at omtalen er for negativ. Det er imidlertid ikke veldig stor forskjell sammenlignet med de 38 prosentene av politiveteraner totalt som mener det samme.

9.3. En dårlig opplevelse

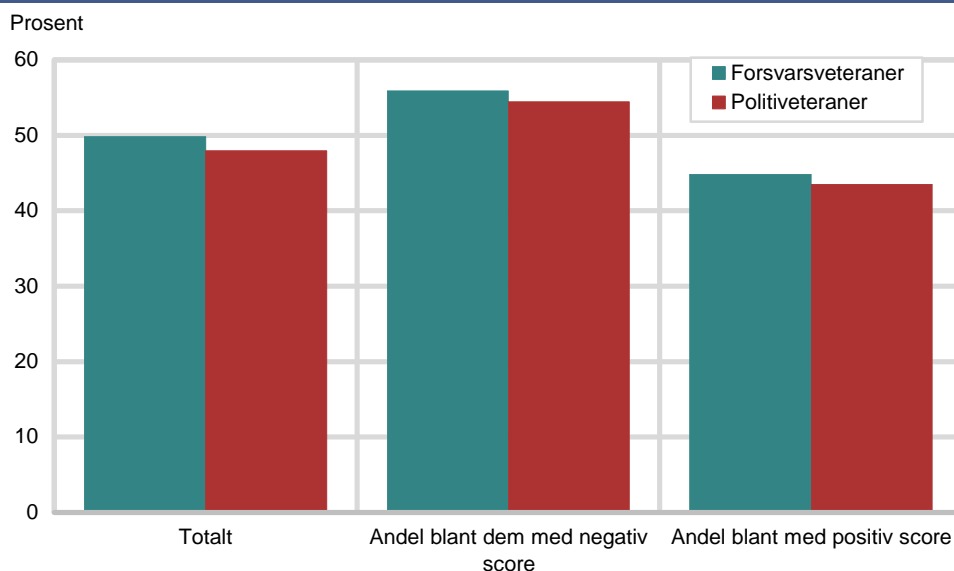
I all hovedsak er altså veteranenes egen vurdering av tjenesten og anerkjennelsen positiv, men det betyr ikke at vi kan overse den gruppen som ikke deler den positive vurderingen. Dersom vi samler målene nevnt over, kan vi lage det om til en indeks over opplevd egenvurdering og anerkjennelse. Vi koder da de mest positive svarene med verdien 1, de mest negative med verdien 5, og summerer for alle de seks forholdene vi har målt. Deler vi dette på seks, får en indeks som går fra 1 til 5, med

en gjennomsnittsscore på 2,2 for forsvarsveteraner og 1,9 for politiveteraner. Blant forsvarsveteranene har 45 prosent en score som er mer negativ enn gjennomsnittet for gruppen, blant politiveteranene er tilsvarende andel 41 prosent.

Poenget med en slik indeks er at den kan ses i sammenheng med ulike levekårsproblemer, er det en sammenheng mellom egenvurdering av tjenesten og anerkjennelse på den ene siden, og levekårsproblemer på den andre? Vi skal her bare se kort på dette for to indikatorer, mens vi må overlate til senere forskning og analyse å avdekke denne sammenhengen mer i detalj.

Først ser vi på andelen som har rapportert langvarig sykdom eller lidelse³⁸. Blant forsvarsveteranene gjelder dette halvparten, og når vi fordeler det etter dem som har over og under gjennomsnittscore for på indeksen, finner vi en tydelig og signifikant forskjell (figur 9.1). I gruppen som har en mer negativ score er andelen med langvarig sykdom eller lidelse 56 prosent, 9 prosentpoeng høyere enn i gruppen som har en score bedre enn gjennomsnittet. Tilsvarende forskjeller finner vi blant politiveteranene, der 54 prosent av dem med en negativ score har langvarig sykdom, mot 44 prosent blant dem med en mer positiv score. Det er ikke helt åpenbart hvilken vei denne sammenhengen går, om det er svekket helse som påvirker vurderingen eller motsatt, men likevel er det klart at det er en sammenheng som det vil være verdt å analysere nærmere.

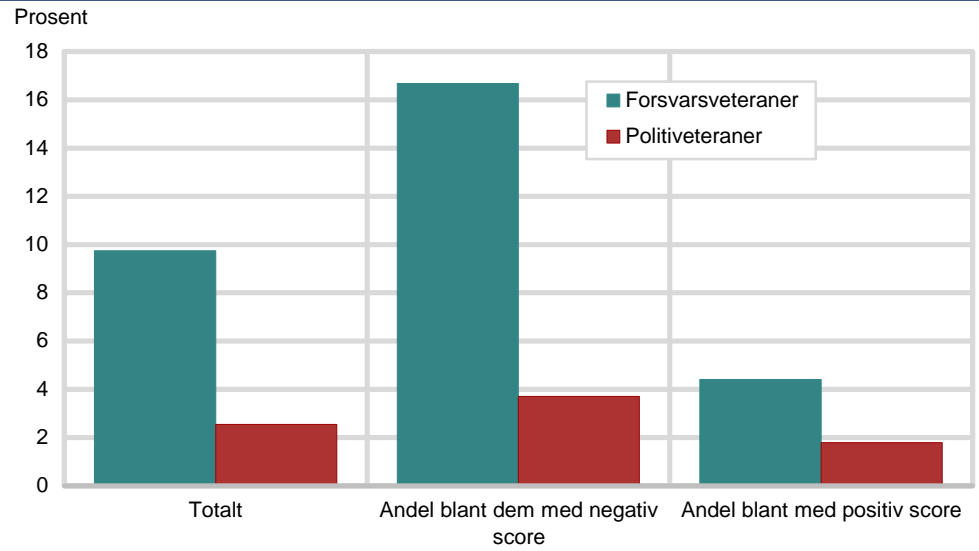
Figur 9.1. Andel med varig sykdom eller lidelse etter score på vurdering av tjenesten, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

På samme måte ser vi på andeler som rapporterer psykiske vansker i form av HSCL-25. I Afghanistanstudien hevdes det at anerkjennelse og sosial støtte er viktig for den mentale helsen (Forsvaret 2013). Nå er det vi måler her bare en liten del av det vi kan kalle ”anerkjennelse og sosial støtte”, men vi kan likevel se en svært tydelig sammenheng med psykiske vansker som styrker påstanden. Totalt blant forsvarsveteranene er det 10 prosent som rapporterer psykiske vansker, blant dem som har en mer negativ score på vår indeks, er andelen oppe i 17 prosent, 13 prosentpoeng høyere enn blant de som har en mer positiv score enn gjennomsnittet. Selv om forekomsten av psykiske vansker er lavere blant politiveteranene, ser vi også blant dem tilsvarende sammenheng som tyder på at vurdering av tjenesten og anerkjennelsen henger sammen med psykisk helse.

³⁸ Se helsekapitlet for nærmere omtale av indikatoren varig sykdom eller lidelse.

Figur 9.2. Andel med psykiske vansker (HSCL-25) etter score på vurdering av tjenesten, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012

Kilde: Levekårsundersøkelsen blant veteraner 2012

Referanser

- Barlindhaug, Rolf og Kim Astrup (2012): *Housing Affordability. En drøfting av begreper og bergning av indikatorer*, Notat 2012:110. Norsk institutt for by- og regionsforskning
- Barstad, Anders (1997): *Psykisk helse: Fortrolighet forebygger?* Samfunnsspeilet 2/1997, Statistisk sentralbyrå
- Dyb, Evelyn og Katja Johannessen (2013): *Bostedsløse i Norge 2012 – en kartlegging*. NIBR-rapport 2013:5 Norsk institutt for by- og regionsforskning NIBR
- Forsvaret (2012): *Afghanistanundersøkelsen 2012. En undersøkelse av psykisk helse hos norsk militært personell som har tjenestegjort i Afghanistan 2001-2011*. Kontor for psykiatri og stressmestring (KPS), Forsvaret.
- Mandal, Roland (2009): *Å komme hjem. En pilotundersøkelse av levekår blant skadde veteraner*. Fafo-rapport 2009-47. FAFO
- Meltzer, H (2003): *Development of a common instrument for mental health*, i Novisky and Gudex (eds.) EUROHIS: Developing Common Instruments for Health Surveys. Amsterdam, IOS Press
- NOA (10.06.2013): Norsk overvåking av arbeidsmiljø og -helse, www.arbeidshelsen.no
- Normann, Tor Morten, Elisabeth Rønning og Elisabeth Nørgaard (2009): *Utfordringer for den nordiske velferdsstaten – sammenlignbare indikatorer*, NOSOSCO Nordisk Sosialstatistisk Komité 41:2009.
- Normann, Tor Morten (2009): *Mest familie- og nabokontak på bygda*. Samfunnsspeilet 5-6/2009 Statistisk sentralbyrå
- NOU (2011:15): *Rom for alle. En sosial boligpolitikk for framtiden*
- NOU (2002:2): *Boligmarkedene og boligpolitikken*
- Putman, Robert (2000) *Bowling alone*. New York, Simon Schuster
- Regjeringen (2010): *I tjeneste for Norge*. Regjeringens handlingsplan for ivaretagelse av personell før, under og etter utenlandstjenesten. Oslo: Forsvarsdepartementet
- Ringdal, Kristen (2007): *Enhet og mangfold: samfunnsvitenskapelig forskning og kvantitativ metode*. 2. utg. Bergen: Fagbokforlaget.
- Statistisk sentralbyrå (09.06.2010): *Fortsatt regionale forskjeller i forbruket* (<http://www.ssb.no/forbruk/>)
- Statistisk sentralbyrå (16.01.2013): *Boligprisene ned 0,7 prosent* (<http://www.ssb.no/emner/08/02/30/bpi/>)
- Statistisk sentralbyrå (18.01.2013): *Husholda sine inntekter og formue, 2011* (<http://www.ssb.no/inntekt-og-forbruk/statistikker/iformue>)
- Statistisk sentralbyrå (05.02.2013): *Stadig færre unge røyker* (<http://www.ssb.no/helse/statistikker/royk>)

Stortingsmelding nr 34 (2008-2009): *Fra vernepliktig til veteran. Om ivaretagelse av personell før, under og etter deltakelse i utenlandsoperasjoner*

Vrålstad, Signe, Kjersti Stabell Wiggen og Lotte Rustad Thorsen (2012): *Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2011. Tema: Friluftsliv, organisasjonsaktivitet, politisk deltakelse og sosialt nettverk*. Statistisk sentralbyrå, Notater 34/2012

Vrålstad, Signe, Kjersti Stabell Wiggen og Lotte Rustad Thorsen (2013): *Levekårsundersøkelsen EU-SILC 2012. Tema: Bolig og boforhold, og utsatthet og uro for lovbrudd*. Statistisk sentralbyrå, Notater 22/2013

Wilhelmesen, Marit (2010): *Samordnet levekårsundersøkelse 2009 – Tverrsnitt. Tema: Arbeidsmiljø. Dokumentasjonsrapport*, Statistisk sentralbyrå Notater 16/2010

Wilhelmesen, Marit (2009): *Samordnet levekårsundersøkelse 2008 – Tverrsnittsundersøkelsen. Dokumentasjonsrapport*, Statistisk sentralbyrå Notater 40/2009

Figurregister

2.1. Andel gifte eller samboende og separerte eller skilte forsvarsveteraner, prosent 2012	12
2.2. Andel gifte eller samboende og separerte eller skilte politiveteraner, prosent 2012	14
2.3. Forsvars- og politiveteraner som har barn under 16 år som ikke er fast bosatt i boligen, prosent 2012	15
3.1. Forsvarsveteraner som ikke har vært godt nok forberedt, ulike forhold før første utreise, prosent 2012	20
3.2. Totalvurdering av hvordan opplæringen har fungert, forsvarsveteraner, prosent 2012	21
3.3. Ganske eller veldig mye plaget av ulike former for frykt, forsvarsveteraner, prosent 2012	22
3.4. Tilbud om oppfølging etter farlige eller livstruende hendelser, forsvarsveteraner, prosent 2012	24
3.5. Plaget av ubehagelige tanker om opplevelser fra tjenesten, forsvarsveteraner, prosent 2012	24
3.6. Politiveteraner som ikke har vært godt nok forberedt, ulike forhold før første utreise, prosent 2012	27
3.7. Totalvurdering av hvordan opplæringen har fungert, politiveteraner, prosent 2012	27
3.8. Ganske eller veldig mye plaget av ulike former for frykt, politiveteraner, prosent 2012	28
3.9. Tilbud om oppfølging etter farlige eller livstruende hendelser, politiveteraner, prosent 2012	29
3.10. Plaget av ubehagelige tanker om opplevelser fra tjenesten, politiveteraner, prosent 2012	29
4.1. Kontakt med bedriftshelsetjeneste, sysselsatte forsvars- og politiveteraner 16-74 år, prosent 2012	35
4.2. Konflikter på arbeidsplassen, ansatte forsvars- og politiveteraner 16-66 år, prosent 2012	39
6.1. HSCL-25, andel med gjennomsnitt => 1,75, forsvarsveteraner, prosent 2012	52
6.2. Helt eller delvis redusert arbeidsevne på grunn av psykiske problemer siste 12 mnd, forsvarsveteraner, prosent 2012	53
6.3. HSCL-25, andel med gjennomsnitt => 1,75, politiveteraner, prosent 2012	53
6.4. Helt eller delvis redusert arbeidsevne på grunn av psykiske problemer siste 12 mnd, politiveteraner, prosent 2012	54
6.5. Helt eller ganske enig i ulike utsagn om kontroll, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	55
6.6. Røyking og snusbruk, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	67
7.1. Interesse, anerkjennelse og respekt for deltakelse i internasjonale operasjoner, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	73
7.2. Utført gratisarbeid for organisasjon, klubb eller forening siste 12 måneder, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	74
7.3. Mellommenneskelig tillit på en skala fra 0 (lav) til 10 (høy), forsvars- og politiveteraner, gjennomsnitt, 2012	75
9.1. Andel med varig sykdom eller lidelse etter score på vurdering av tjenesten, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	85
9.2. Andel med psykiske vansker (HSCL-25) etter score på vurdering av tjenesten, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	86

Tabellregister

2.1. Forsvarsveteraner etter kjønn og aldersgruppe, prosent 2012.....	11
2.2. Forsvarsveteraner etter husholdningstype, prosent 2012	13
2.3. Politiveteraner etter kjønn og aldersgruppe, prosent 2012.....	13
2.4. Politiveteraner etter husholdningstype, prosent 2012.....	14
2.5. Forsvars- og politiveteraner etter landsdel, prosent 2012	16
2.6. Forsvars- og politiveteraner etter høyeste fullførte utdanning, prosent 2012.....	16
3.1. Forsvarsveteraners gjennomsnittlige år siden siste hjemkomst, antall oppdrag og tjenestested, prosent 2012	18
3.2. Innhold og kjennetegn ved tjenesten, forsvarsveteraner, prosent 2012	19
3.3. Alvorlige opplevelser under tjeneste, forsvarsveteraner, prosent 2012	23
3.4. Politiveteraners gjennomsnittlige år siden siste hjemkomst og antall oppdrag, prosent 2012	25
3.5. Innhold og kjennetegn ved tjenesten, politiveteraner, prosent 2012.....	26
3.6. Alvorlige opplevelser under tjeneste, politiveteraner, prosent 2012	28
4.1. Selvdefinert økonomisk status, forsvarsveteraner, prosent 2012	31
4.2. Sysselsetting og arbeidstid, forsvarsveteraner 16-74 år, prosent 2012.....	32
4.3. Selvdefinert økonomisk status, politiveteraner, prosent 2012	33
4.4. Sysselsetting og arbeidstid, politiveteraner 16-74 år, prosent 2012	33
4.5. Sykefravær siste 12 måneder, sysselsatte forsvarsveteraner 16-74 år, prosent 2012	36
4.6. Sykefravær siste 12 måneder, sysselsatte politiveteraner 16-74 år, prosent 2012	37
4.7. Støtte og tilbakemelding i jobben, ansatte forsvarsveteraner 16-66 år, prosent 2012.....	38
4.8. Støtte og tilbakemelding i jobben, ansatte politiveteraner 16-66 år, prosent 2012	38
4.9. Mobbing og trakassering på arbeidsplassen, ansatte forsvars- og politiveteraner 16-66 år, prosent 2012	40
4.10. Logistisk regresjon, fare for å være ekskludert fra arbeidsmarkedet, forsvarsveteraner 16-66 år, 2012	41
5.1. Median inntekter forsvars- og politiveteraner etter kjønn, 2011 kroner.....	43
5.2. Indikatorer på økonomiske vanskeligheter, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	46
6.1. Egenvurdert helse og varig sykdom eller lidelse, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	49
6.2. Plager og symptomer siste 3 måneder, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012.....	51
6.3. Positive og negative følelser, mye av tiden eller mer, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	55
6.4. Fast lege og kontakt med lege, forsvars- og politiveteraner, prosent og gjennomsnitt 2012	56
6.5. Kontakt med psykolog, psykiatrisk sykepleier og psykiater, forsvars- og politiveteraner, prosent og gjennomsnitt 2012.....	57
6.6. Tilfredshet med den faste legen, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	58
6.7. Oppfølging etter hjemkomst, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	60
6.8. Psykiske vansker og varig sykdom etter opplevelser i tjenesten og oppfølging i etterkant, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	62
6.9. Logistisk regresjon, fare for å ha betydelige psykiske vansker, forsvarsveteraner, 2012	64
6.10. Logistisk regresjon, fare for å ha langvarig sykdom, forsvarsveteraner 2012.....	65
6.11. Bruk av alkohol og rusmidler, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012.....	68
7.1. Familiekontakt, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	70
7.2. Venner og vennekontakt, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	71
8.1. Boligtype og boligstandard, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	77
8.2. Leieforhold for forsvarsveteraner som er leietaker, prosent 2012	79
8.3. Boligøkonomi, forsvars- og politiveteraner, prosent 2012	80
9.1. Vurderinger etter tjenesten, forsvarsveteraner, prosent 2012	82
9.2. Vurderinger etter tjenesten, politiveteraner, prosent 2012.....	83

B Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
NO-2225 Kongsvinger

Avsender:
Statistisk sentralbyrå

Postadresse:
Postboks 8131 Dep
NO-0033 Oslo

Besøksadresse:
Kongens gate 6, Oslo
Oterveien 23, Kongsvinger

E-post: ssb@ssb.no
Internett: www.ssb.no
Telefon: 62 88 50 00

ISBN 978-82-537-8743-5 (trykt)
ISBN 978-82-537-8744-2 (elektronisk)
ISSN 0806-2056

ISBN 978-82-537-8743-5

9 788253 787534

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway